

ΠΟΝΤΟΣ

REVUE INTERNATIONALE DES ÉTUDES PONTIQUES

DIRIGÉE PAR

J. T. PAMBOUKIS

TOME I (1953)

Fascicule I

Βιβλιοδότης

*Γ. Δ. Κανδυάλας - Κείμενα
διδασκαλίας - δημοσιογράφου
κ/φ Αρμενοπούλου 2ος πλ. 2ου.*

Αθήνα 27.7.57
ΓΚ
ΑΚ

ATHÈNES

1953

Le Pont ne cesse d'attirer chaque jour davantage l'intérêt des chercheurs, à travers le monde entier. Un signe particulièrement manifeste de cet intérêt s'est exprimé dans le brillant volume «Dix années d'études byzantines, Bibliographie Internationale 1939-1948», publié en 1949, avec le concours de l'UNESCO, par l'Association Internationale des Études Byzantines.

Toutefois ce merveilleux élan vers le Pont devrait être accompagné de deux conditions d'une importance fondamentale pour la recherche :

1° – Remédier à la dispersion des études sur le Pont qui, publiées dans des revues de pays très éloignés, échappent à l'attention des Grecs presque entièrement privés de publications étrangères.

2° – Eviter, grâce à la publication en Grèce d'une partie de ces études, des erreurs d'interprétation parfois importantes et donner ainsi à ces recherches une orientation authentiquement grecque.

C'est pour servir ce double but que paraît notre Revue. Elle demande leur collaboration créatrice à tous les amis que le Pont compte à l'étranger.

PROLATIO PONTICA

α	= entre <i>ε</i> et <i>α</i>
γ̇	= comme <i>γ</i> ordinaire même devant <i>ι</i>
ζ̇	= comme <i>j</i>
ι	= comme <i>ι</i> turc
κ̇	= comme <i>g</i>
κ̈	= <i>q</i> aspiré
ξ̇	= <i>ksh</i> anglais ou <i>ksch</i> allemand
ο	= comme <i>eu</i>
π̇	= comme <i>b</i>
π̈	= <i>p</i> aspiré
σ̇ (ς̇)	= <i>sh</i> anglais ou <i>sch</i> allemand
τ̇	= comme <i>d</i>
τ̈	= <i>t</i> aspiré
χ̇	= comme <i>χ</i> ordinaire même devant <i>ι</i>
χ̈	= <i>sh</i> anglais ou <i>sch</i> allemand
ψ̇	= <i>psh</i> anglais ou <i>psch</i> allemand

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ Ο ΠΟΝΤΟΣ

*Δὲν μὲ θαμβώνει πάθος
κανένα· ἐγὼ τὴν λύραν
κτυπάω, καὶ δλόρθος στέκομαι
σιμὰ εἰς τοῦ μνήματός μου
τ' ἀνοικτὸν στόμα.*

ΚΑΛΒΟΣ

Ἀπὸ τὸ 1922, τὸ μοιραῖο γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, πέρασαν ὁλόκληρα τριάντα χρόνια, μιὰ σωστὴ γενιά. Τὸ κύλισμα τῆς τριακονταετίας θά ἔχει πάρει μαζί του πολλὰ καὶ διάφορα καὶ θά ἔχει φέρει τὴν ἀπάμβλυνση πολλῶν συναισθημάτων. Μπορεῖ κατὰ συνέπεια κανεὶς νὰ διατυπώσῃ τώρα μὲ ψυχραιμία κάποιες σκέψεις πάνω στὸ μεγάλο θέμα καὶ νὰ καταστήσῃ γνωστὰ στοὺς πολλοὺς ὅσα κεφαλαιώδη καὶ σπουδαῖα δὲ στοχάστηκαν οἱ λίγοι πὼς εἶχαν ὑποχρέωση ἐθνικὴ νὰ κάνουν ἔργο βασικὸ τῆς ζωῆς τους.

Α΄

Στις 29 Μαΐου τοῦ 1950 ὁ «Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς» ποὺ δρᾷ στὴν Ἀθήνα ἔκανε τὸ καθιερωμένο του μνημόσυνο στὴν ἐπέτειο τῆς ἄλωσης τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1453. Τοῦ Συλλόγου τούτου σκοπὸς εἶναι τὰ ὅσα πολὺ καθαρὰ μαρτυρεῖ τ' ὄνομά του καὶ σὲ διάφορες περιστάσεις διοργανώνει τελετές, γιὰ νὰ δεῖ τὸ κοινὸ καὶ νὰ κρίνει τίς ἐπιδιώξεις καὶ τίς πραγματοποιήσεις του. Μιὰ φορὰ λοιπὸν ἀκόμα, «ὅσοι πρὸς τὸ παλαιὸν ἀνδρῶδες παρεκνεύουσι», γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὴν ἔκφραση τοῦ μεγάλου μητροπολίτη τῆς Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου¹, χρηρῆκε τοὺς ἑξοχους καρπούς τοῦ τίμιου μόχθου τῶν ἐργατῶν τοῦ «Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς», μὰ ὅσοι βρεθῆκαν ἀντιπρόπερσι στὸ μνημόσυνο ἐκεῖνο δοκίμασαν ἀπροσδόκητα καὶ μιὰ ζωνερὴ ἐκπληξη. Δὲν ἐκφωνή-

1. Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα, 1166, 19.

θηκε, κατὰ τὴν ὥς τότε συνήθεια, σεμνὸς ἕνας, ἀλλὰ τειριμμένος ὅπωςδήποτε λόγος ἀπὸ τὸν τυχόντα ἐντεταλμένο ρήτορα, παρὰ μᾶς μίλησε πρόσωπο εἰδικό, ποὺ εἶχε συνείδηση τῆς εὐθύνης του καὶ εἶπε θαυμάσια πράγματα, ὁ κάτοχος τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο.

Ὁ καθηγητὴς Ζακυθινός, ὁ ρήτορας τῆς ἡμέρας, ἐγκαινιάζοντας τὴν πρὶν ἀπὸ τὸ 1953 τριετία, εἶπε στὶς 29 Μαΐου τοῦ 1950 στὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου του τὰ ἑξῆς :

« Ἐφ' ὅσον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐπάνω εἰς τοὺς τραχεῖς βράχους του θὰ μοχθῇ καὶ θὰ δημιουργῇ, ὁ θεσπέσιος κύκλος τῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν παραδόσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θὰ παραμένῃ πηγὴ συγκινήσεως καὶ ἐμπνεύσεως. Ἀπὸ αὐτὸν αἱ νεώτεραι γενεαὶ θὰ ἀντλοῦν τὴν πίστιν των καὶ αὐτὸς θὰ παρέχῃ εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν τὸν πλοῦτον τῶν θεμάτων. Θὰ ἀναπολήσω καὶ ἐγὼ μὲ εὐλάβειαν τοὺς θρύλους, οἱ ὅποιοι ἐλίκνισαν τὴν νεότητά μας, θὰ ἐμπνευσθῶ ἀπὸ τὸ κάλλος καὶ τὸν παλμόν των, ἀλλὰ δὲν θὰ παρασυρθῶ ἀπὸ τὴν ἀσύγκριτον γοητείαν των. » ¹.

Δὲν ἔχει σημασία τὸ συμπέρασμα τῶν σκέψεων ποὺ προκαλεῖ τὸ κάπως ὀξύμωρο τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς. Ἄν ὁ κύκλος τῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν παραδόσεων ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης εἶναι θεσπέσιος καὶ γεμᾶτος κάλλος καὶ παλμός, γιατί νὰ μὴν παρασυρθεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀσύγκριτη γοητεία του ; Θὰ εἶναι ἢ ὄχι πηγὴ συγκίνησης καὶ ἐμπνευσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ; Θὰ εἶναι ἢ ὄχι πηγὴ τῆς πίστεως του ; Θὰ εἶναι ἢ ὄχι πλούσια πηγὴ τῶν θεμάτων τῆς ἐπικῆς του ποίησης ; Πῶς τάχα νὰ φέρουμε μπροστά μας μ' εὐλάβεια τοὺς θρύλους ἐκείνους καὶ πῶς νὰ ἐμπνευστοῦμε ἀπ' αὐτούς, ἂν ὅπωςδήποτε προσέχουμε νὰ μὴν παρασυρθοῦμε ἀπὸ τὴν λικνιστικὴ τους μαγεία ; Φανερὸ πὼς ἡ θεωρία κλείνει μέσα της κάποια στοιχεῖα φθορᾶς, γιατί ποτὲ δὲ θὰ ἔχε καμμιὰ ἱστορικὴ δικαίωση τὸ δημιούργημα τέτοιων ἀντιφατικῶν προϋποθέσεων. Τὸ συμπέρασμα ὅμως αὐτὸ δὲν ἔχει τώρα σημασία — σημασία ἔχει τὸ θαυμάσιο ποὺ εἰπώθηκε, πῶς δὲν πρέπει νὰ παρασυρθοῦμε.

Ὁ καθηγητὴς Ζακυθινός, πρῶτος ἀπ' ὅσους κατέχουν ιδιότητα ἐπίσημη, ἐμφανίστηκε μὲ θάρρος λαμπρὸ καὶ προσπάθησε νὰ σπάσει τὶς ἀλυσίδες ἀντιλήψεων ποὺ πάλιωσαν, ἀντιλήψεων ποὺ ἐπίεσαν γιὰ καιρὸ καὶ πιέζουν ἀκόμα τὸ στήθος πολλῶν Ἑλλήνων. Δὲν εὐτύχησε σ' ὅλες τὶς ἐκτιμήσεις καὶ τὶς δια-

1. Διογ. Α. Ζακυθινοῦ, Πρὶν ἀπὸ τὴν πεντακοσιοστὴν ἐπέτειον — Ἱδεολογικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν (Νέα Ἑστία, 47, 1950, 794). Ὑπογράμμιση δική μας.

πιστώσεις του, μὰ πρέπει νὰ τοῦ ἀπονεμηθεῖ ἐγκάρδιος ἔπαινος, ἀφοῦ μὲ τόλμη καὶ διαύγεια εἰσηγήθηκε τὰ ἑξῆς :

«Μετὰ τρία ἔτη οἱ γείτονες Τοῦρκοι θὰ ἐορτάσουν, ἡμεῖς δὲ καὶ ὁ χριστιανικὸς κόσμος θὰ πενθήσωμεν τὴν πεντακοσιοστὴν ἐπέτειον τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπέναντι καὶ τῶν νικητῶν καὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἡ φωνὴ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης πρέπει νὰ εἶναι βαρεῖα καὶ ὑπεύθυνος. Εἰς τὰς ἰαχὰς τῶν πρώτων, δὲν πρέπει νὰ ἀντιτάξῃ θρηνητικὴν ἀπαισιοδοξίαν. Τούναντίον ὀφείλει καὶ δύναται νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν δεινὴν πῦσιν ὑπερηφάνειαν καὶ αἰσιοδοξίαν : νὰ καταδείξῃ πρωτίστως ὅτι ὁ Ἑλληνισμός, καὶ πίπτων, ἄφινε μνημεῖα πνευματικὰ ἀντάξια τοῦ μακροῦ παρελθόντος του, καὶ ἡττώμενος, ἐδημιουργεῖ σταθμὸν εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, καὶ ἐδίδασκε, αὐτὸν δὲ τὸν κατακτητὴν ἐχειραγῶγει εἰς τὸν δρόμον τῆς κρατικῆς συγκροτήσεως.» ¹.

Ἐνῶ λοιπὸν περιμέναμε κάποια λογικὴ συνέχεια τῶν ὥραίων αὐτῶν εἰσηγήσεων, δηλαδὴ μιὰ τακτοποίηση τῶν ἐσφαλμένων ἐκτιμήσεων καὶ διαπιστώσεων πού νὰ δείχνει βαθύτερη τὴ συνείδηση τῆς εὐθύνης καὶ μιὰν ἀνάπτυξη λεπτομερῆ τῶν πρὸ χαρακτηριστικῶν σημείων τοῦ ζωτικοῦ προβλήματος πού νὰ εὐκολύνει μὲ χίλιους τρόπους τὴν πραγματοποίηση τῆς φιλοσοφίας, τί ἔγινε μέχρι σήμερα ; Τὰ τρία χρόνια πέρασαν ἀπὸ τὴν ἐγκαινιαστικὴν ἐκείνη ἐκκλήση καὶ βρισκόμαστε πιά στὴν παραμονὴ τῆς πεντακοσιοστῆς ἐπετείου, κανεὶς ὅμως ἀπ' ὅσους κρατοῦν τὰ πρεσβεῖα τῆς Ἐπιστήμης στὸν τόπο μας δὲν καπαπιάστηκε μὲ τὸ παραμικρὸ στὰ σοβαρά. Ποιὰ εἶναι ἡ πραγματικὴ καὶ θεμελιώδης σημασία τῶν πνευματικῶν μνημείων τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού ἔπεφτε ; Ποιὰ εἶναι ἡ πραγματικὴ καὶ θεμελιώδης σημασία τοῦ σταθμοῦ πού δημιούργησε στὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ; Ποιὰ εἶναι ἡ πραγματικὴ καὶ θεμελιώδης σημασία τῆς χειραγώγησης τοῦ κατακτητῆ στὸ δρόμο τῆς κρατικῆς του συγκροτήσεως ; Ἐρωτήματα γεμάτα ζωὴ, πού τοὺς χρειάζεται γι' αὐτὸν τὸ λόγο κ' ἡ μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα καὶ ἀμεροληψία, μὰ πού δὲ συγκινήσανε, δυστυχῶς, κανένα.

Συνεχιζόταν, ἀντίθετα, κάτι πολὺ θλιβερό : μὴ μπορώντας νὰ ὑποφέρει τίς ἀπὸ καμπόσο πρὶν γνωστὲς ἐορταστικὰς προετοιμασίας τῶν Τούρκων, ἕνας Ἀθηναῖος δημοσιογράφος εἶχε θεωρήσει τίς τέτοιες ἐνέργειες σὰν ἐνέργειες πού θίγουν τὴν Ἑλλάδα καὶ διατύπωσε τὴ γνώμη πὼς ἡ Τουρκία πρέπει ν' ἀποφύγει κάθε πανηγυρισμὸ — διότι καὶ διότι καὶ διότι !

Μιὰ τόσο ἄκριτη ἐπέμβαση δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μείνῃ χωρὶς ἀπάντηση. Καὶ Τοῦρκοι συνάδελφοι τοῦ δικοῦ μας εἶχαν ἀπαντήσῃ, ἀλλὰ μὲ περισσότερη ἀκρισία. Γιατὶ τοὺς ἀκούσαμε καθαρὰ νὰ παίρνουν ὄρκο, πὼς τὸ κατα-

1. Ζακυθηνοῦ, στὸ ἴδιο.

λυμένο Βυζαντινὸ Κράτος δὲν ἄφησε κληρονόμους ποὺ θὰ ἦταν ἐνδεχόμενο νὰ προσβληθοῦν ἀπὸ τὸν πανηγυρισμὸ τῆς ἄλωσης τῆς Κωνσταντινούπολης ! Κι ἀκόμα τοὺς ἀκούσαμε πεντακάθαρα νὰ προβάλλουν τὸν ἰσχυρισμὸ, πὼς ἀπεναντίας ἐμεῖς θίγουμε τὴν Τουρκία, μὲ τὸ νὰ γιορτάζουμε κάθε χρόνο τὴν 25ῃ Μαρτίου !

Ὅπως ἦταν φυσικό, στὰ παραπάνω μπερδευτήκανε καὶ διάφορα ἡχηρά, χειρότερα τόσο, ὅσο ἦταν ἄσχετα μὲ τὴν οὐσία. Ἡ «Βατάν» εἶχε γράψει μόνο γιὰ τοὺς κληρονόμους, ἀλλὰ ἡ «Σὸν Τελεγκράφ» εἶχε βάλει πῶς πολλὰ κ' ἔμπηξε τὶς φωνές γιὰ τὸ πὼς ἐγκαταλείψαμε στὴν ἀμάθεια τὴν ἐδῶ τουρκικὴ μειονότητα, γιὰ τὴν ἀδίκη προσάρτηση τῆς Δωδεκανήσου καὶ γιὰ τὴν ἀδικαιολόγητη διεκδίκηση τῆς Κύπρου ! Ἄρρητ' ἀθέμιτα δηλαδή, ποὺ βγῆκε κατὰ πάνω τους ἄλλος δημοσιογραφικὸς φωστήρας ἀπ' τὴν Ἀθήνα καὶ φλυάρησε γιὰ νοοτροπία ὀθωμανικὴ, διαπράττοντας ἔτσι μιὰν ἀπρέπεια καταδικαστέα¹ — καὶ συνεχίστηκαν ὅλ' αὐτά, γιὰ νὰ φανεῖ τί ; Μὰ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὶς συνέπειες μιᾶς σχιζοφρενικῆς ἀδιαφορίας ἀπέναντι στὴν ἴδια τὴ νεώτερή μας ἱστορία.

Καὶ ἡ μὲν ἐλαφρότητα τῶν ἀνευθύνων δὲ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ποῦ θ' ἀποδώσουμε ὅμως τὴν ἀσυγχώρητη ὀλιγωρία τῶν ὑπευθύνων ;

Στὴν ἐρώτηση μπορῶ ν' ἀποκριθῶ μὲ τὰ ἐπόμενα :

Στὶς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1949, καθηγητὲς καὶ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφοῦ πέρασαν ἀπ' τὴν πρωτεύουσα, ταξιδέψανε στὴν Πελοπόννησο. Ἐπισκέφτηκαν ἐκεῖ τὶς Μυκῆνες, τὴ Σπάρτη, τὸ Μυστρά, τὴν Ὀλυμπία, τὰ Δερβενάκια. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους, περνώντας πάλι ἀπ' τὴν πρωτεύουσα, μακαριστήκανε σὲ μιὰν ἐφημερίδα γιὰ τὰ ὅσα εἶδαν τὰ μάτια τους. Καὶ τέλειωνε ὁ συντάκτης ἐκεῖνον τὸ μακαρισμὸ μὲ τὴν ἐξῆς ἀποστροφή :

«Ἐνα σύμπλεγμα ἱστορίας, τέχνης, πολιτισμοῦ, εἰς χρόνον τόσον μακρόν, μέσα εἰς ἓνα χῶρον τόσον μικρόν, ὅση εἶναι ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰονίου μέχρι τοῦ Αἰγαίου.»²

Τὴ βλέπετε στὶς λίγες αὐτὲς λέξεις τὴν ἄθλια κατάσταση ; Καὶ συλλαβαίνει τὸ μυαλό σας τὸ τραγικὸ τῆς περιεχόμενο ; Δὲν ἔχει σημασία τὸ πὼς εἶναι δημοσιογράφος κι ὁ μακαριστής. Ὁ κόσμος τῶν ἀνευθύνων εἶν' ἔργο τῶν χειρῶν τῶν ὑπευθύνων : ὅσοι κρατοῦν τὰ πρεσβεῖα τῆς Ἐπιστήμης στὸν τόπο μας, αὐτοί, κυρίως καὶ παραδόξως, δὲν ἀτενίσανε πρὸς τὸ φῶς καὶ διδάσκουν

1. Βλ. τὸ ἀνυπόγραφο κύριο ἄρθρο «Ἑλλὰς καὶ Τουρκία» τῆς ἐφημ. «Ἐλευθερία», φύλλο τῆς 29 Μαΐου 1949.

2. Ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 10 Ἰουνίου 1949.

ὅσα βλέπετε — διδάσκουνε γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πὼς ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ Μακεδονία μέχρι τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὸ Ἰόνιο μέχρι τὸ Αἰγαῖο !

Κι ἀπὸ ποῦ ἀντλεῖται τὸ δικαίωμα ἑνὸς τέτοιου περιορισμοῦ ; Ὁριζοντίως ἡ Ἑλλάδα ἐκτείνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο μέχρι τὸν Πόρο ; Καί, παλιομερολογιτικώτερα, ἀπὸ τὴ Γλαρέντζα μέχρι τὸ Κρανίδι ;

Μὰ τὰ κόκκαλα τῶν Ποντίων προγόνων μου, δὲ θὰ ὑποστηρίξω γιὰ κανένα λόγο πὼς ἡ Ἑλλάδα ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν Ταρτησσό, πέρα ἀπ' τὸ Γιβραλτάρ, μέχρι τὸ Γάγγη. Αὐτὸ θὰ ἦτανε παλιομερολογιτισμὸς ἀπ' τὴν ἀνάποδη. Μὰ πιστεύω ἀκράδαντα πὼς *Ἑλλάδα εἶναι ἡ παραδομένη γεωγραφικὴ ἔννοια Ἑλλάδα καὶ ἡ ἔννοια Μικρασία, ἐνωμένες καὶ σφιχταγκαλιασμένες εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα !*

Μακρυνά, μακρυνά ἀπὸ μᾶς κάθε ὑποψία μὴ ἀνταπόκρισης πρὸς τὴ σημερινὴ πραγματικότητα. Γιατὶ δὲ λέμε γιὰ τὰ χώματα, τοῦτα ἢ ἐκεῖνα, μὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ποὺ μὲ τὸν ἰδρωτὰ τους γονιμοποιοῦσαν τὰ χώματα τέσσερες ὁλόκληρες χιλιάδες χρόνια. Ἑλλάδα εἶναι δηλαδή, μὰ τὴν ἁγιασμένη ἀλήθεια, ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πράξεων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, σ' ἐπαφὴ μὲ πόσους καὶ πόσους λαοὺς, μέσ' στὴ διαδρομὴ τεσσάρων χιλιετηρίδων, ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πράξεων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας πάνω σ' αὐτὰ τὰ χώματα — καὶ τοῦτα κ' ἐκεῖνα !

Μὰ ποιὸς τὸ σκέφτηκε ποτὲ σὰν ἄντρας ;

Β'

Μεταδίνω τὴν εἵδηση πὼς γιὰ τοὺς λαοὺς, ποὺ συγκάμανε μαζί μας — εἴτε δῶ, εἴτε στὴ Μικρασία — κατὰ τὶς τρεῖς πρῶτες χιλιετηρίδες κ' ὕστερα χαθήκαν ἀπ' τὸ πρόσωπο τῆς γῆς, ἐνδιαφεροθήκαμε πάντα καὶ μὲ τὸ παραπάνω. Καὶ γιὰ τὸ λαό, ποὺ συγκάναμε μαζί του — κ' ἐδῶ καὶ στὴ Μικρασία — κατὰ τὴν τέταρτη χιλιετηρίδα καὶ ζεῖ καὶ βασιλεύει καὶ ἀκοῦμε κάθε μέρα τὴ φωνή του, δόξα τῷ Θεῷ, δὲ μᾶς νοιάζει μήτε στάλα !

Νομίσαμε πὼς τὴν ἱστορία τῶν προγενεστέρων μας πράξεων καὶ τῆς παλιότερης γλώσσας μας ἔπρεπε νὰ τὴ μάθουμε κανονικά, ἐνῶ τὴν ἱστορία τῆς τελευταίας μας χιλιετηρίδας ἦτανε δυνατὸ νὰ τὴ μάθουμε κάνοντας ἀλλόκοτες ἀκροβασίες. Ξεχνώντας ἢ μὴ λογαριάζοντας τὸ νόμο πὼς ἡ Ἐπιστήμη δὲν ἔχει πατρίδα, πήραμε δρόμο τοῦ καλοῦ καιροῦ καὶ ἀρμενίζουμε συνέχεια σ' ἓνα πέλαγος ἀχαλίνωτης κ' ἐξαρθρωμένης φαντασίας καὶ φτάσαμε στὸ χαριτωμένο σημεῖο νὰ μὴν ξέρουμε πιά, νὰ μὴν ἀναγνωρίζουμε τὴν κατακαϊμένη τὴν πατρίδα μας !

Κι ἄς ρωτήσω πρῶτα : τί εἶναι Τοῦρκοι ;

Δὲν ξέρω ! Πῶς νὰ ξέρω ; Δὲ μὲ δίδαξε ποτὲ κανεὶς, νὰ ξέρω καὶ νὰ

πῶ ! Μετὰ τὸ 1922, μιὰ κ' ἔπαψε νὰ ὑπάρχει ὁ λόγος τῆς κυκλοφορίας τους, ἔξαφανίστηκαν ὡς καὶ τ' ἀσήμαντα μικροεγχειρίδια ποὺ τυπωνόντανε γιὰ τὰ μακαρία τῇ λήξει σχολεῖα τῆς 'Ανατολῆς'. Πῶς νὰ ξέρω λοιπόν ;

Καὶ τὴν ἀμάθεια δὲν τὴ μονοπωλῶ — λιπαρὴ κι αὐταρέσκεια γεμάτη, δέρνει γραμμὴ τὶς γενιές μας ὅλες ἀπὸ τὸ 21 κ' ἔδωθε !

Καὶ καλὰ, νὰ μὴ μᾶς ἔνοιαζε μέσ' στὸν πρῶτο μας ἐλεύθερον αἰῶνα σὰν κράτος. Καλὰ, νὰ μὴ μᾶς ἔνοιαζε μετὰ τὸ καταπληκτικὸ 1821. Μὰ νὰ μὴ μᾶς νοιάζει καὶ μετὰ τὸ καταπληκτικώτατο καὶ τραγικὸ 1922 ;

Μὴ σηκώσει κανεὶς τοὺς ὤμους ! 'Απερίσκεπτα μὴν πεῖ κανεὶς : μὰ θὰ μάθαινα τὴν πατρίδα μου μ' αὐτό ; Κι ἀποκαρδιωτικὰ μὴν πεῖ κανεὶς : καὶ τί χάνω ποὺ δὲν ξέρω τὴν ἱστορία τῶν Τούρκων ; 'Οποῖος ἀπερίσκεπτα κι ἀποκαρδιωτικὰ σηκώσει τοὺς ὤμους κι ἀποφασίσει τέτοιο πρᾶμα, καθαρὰ καὶ ξάστερα : δὲν ξέρει τί τοῦ γίνεται !

Τὴ μεγάλη ζημία μας ἀπὸ τὴν τερατώδη τούτη ἀλαφρομυαλιά τὴ δείχνουν ἑκατὸ γεγονότα καὶ σὰν ἓνα μέσ' ἀπ' ὅλα θ' ἀναφέρω τὴν ξακουσμένη «περίπτωση» Φαλμεράϋερ.

'Ο Φαλμεράϋερ (ξέρετε βέβαια πῶς δὲν εἶν' αὐτὸς ὁ ἰδρυτὴς τῆς περίφημης θεωρίας, ἀλλὰ κάποιος ἄλλος καὶ πῶς ὁ Φαλμεράϋερ τὴν ἀνάπτυξε μὲ λεπτομέρειες¹⁾, ὁ 'Ιάκωβος Φίλιππος Φαλμεράϋερ ὑποστήριξε πῶς ἓνα σωρὸ σατανικὰ περιστατικὰ σταθῆκανε κάποτε στὴ Βαλκανικὴ καὶ πῶς, μέχρι κάτω

1. Τυπωνόντανε γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ γιὰ τὸν πολὺ κόσμον κ' εἶναι γνωστὰ ἐν ὅλῳ τέτοια πέντε — κατὰ σειρὰ χρονολογικὴ : Μ. καὶ Χρ. Χαμουδοπούλου, 'Ιστορία τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Σμύρνη 1874, Γ. Κατσελίδου, 'Επιτομὸς ἱστορία τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, 'Αθῆναι 1882, 'Αβρ. Βαπορίδου, 'Επιτομὸς βιογραφικὴ ἱστορία τῶν σουλτάνων τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολις 1887, Τρ. Εὐαγγελίδου, 'Ιστορία τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, 'Αθῆναι 1894, 'Αμβροσίου Νεοκαισαρείας καὶ Γαγγρωῶν, 'Ιστορία τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους, Κωνσταντινούπολις 1911. Βλ. μιὰ κρίση γι' αὐτὰ πολὺ σωστὴ στὸ βιβλίο τοῦ Γ. Γεωργιάδου 'Αρνάκη, Οἱ πρῶτοι 'Οθωμανοί, 'Αθῆναι 1947, 246.

2. Τὴ θεωρία τὴ διατύπωσε πρῶτος ὁ Βιεννέζος σλαβολόγος Kopitar. 'Ο Φαλμεράϋερ, καθηγητὴς τότε (1830) τῆς Γενικῆς 'Ιστορίας σ' ἓνα γερμανικὸ λύκειο, κατὰ τὸν Α. Α. Vasiliev, Histoire de l'Empire Byzantin, Paris 1932, 1, 230-235 : «il avait seulement exprimé son avis d'une façon tranchante et directe». Γιὰ τὸν Κοπιτάρ ὁ Βασίλειος παραπέμπει σὲ μιὰ μελέτη τοῦ Ν. Πετρόβσκι, Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῆς θεωρίας τοῦ Φαλμεράϋερ (τυπωμένη ρωσικὰ στὸ «Δελτίο τοῦ 'Υπουργείου Παιδείας» [τῆς Ρωσίας] τὸ Νοέμβριον τοῦ 1913). Στὸ ἔκτενές ὅμως ἄρθρον τοῦ Saint-René Taillandier, Publicistes modernes de l'Allemagne : Jacques-Philippe Fallmerayer (Revue de Deux Mondes, 42, 119-154), ὁ Βιεννέζος σλαβολόγος παραδίδεται de Kopidar. Βλ. καὶ τὴν πρόσφατη ἔκδοσιν τοῦ Α. Α. Vasiliev, History of the Byzantine Empire, Madison 1952, 176-179.

στὸν Καβο - Μαλιὰ νὰ ἔτρεχες καὶ νὰ γύρευες μὲ τὸ φανάρι, θ' ἀπελπιζόσουν αὖτως θὰ ἔβρισκες Ρωμιό, γιατί δὲν εἶχε μείνει ψυχὴ μ' ἐκεῖνα τ' ἀπίστευτα περιστατικά.

Τί κόποι δὲν καταβληθήκανε καὶ τί μερόνυχτα δὲν ξοδευτήκανε, γιὰ νὰ γκρεμιστοῦν αὐτὲς οἱ φαντασίες καὶ τὰ χαϊμένα ὄνειροδοράματα !

Κι ὅμως, ἂν εἶχαμε σκεφεῖ ὅ τι λέω κι ὅ τι θὰ ἰδεῖτε παρακάτω κι ἂν ξέραμε νὰ ἰδοῦμε καλὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τοῦ ἄλλου ἔργου τοῦ Φαλμεράϋερ, θὰ ἔχαμε ξενετάρει πολὺ γρήγορα καὶ δὲ θὰ δοκιμάζαμε καμμιάν ἀπολύτως ὀδύνη. Γιατί κι ὁ ἴδιος ὁ Φαλμεράϋερ ἔχει γράψει ὁλόκληρο ράφι χοντρά βιβλία γιὰ τὴν Ἀνατολὴν — τὸν παρονόμασαν Ἀποσπασματογράφον γιὰ τὶς δυὸ πρώτης τάξεως σειρὲς τοῦ «Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν» καὶ «Νέα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν»¹ — καὶ στὸ ράφι αὐτό, τὸ ἀνατολίτικο, βρίσκεται ξελαγαρισμένο τὸ στοιχεῖο φθορᾶς τῆς ἴδιας τῆς θεωρίας του !

Ἐδωσε βέβαια τὴν ἀφορρὴν νὰ πάρουνε δρόμον καὶ δρόμον οἱ λαογραφικὲς ἔρευνες στὸν τόπον μας καὶ καλὰ χτυπήθηκε ἀπὸ τοὺς δικούς μας μ' αὐτὰ τὰ ὄπλα. Μὰ τί βραδυφλεγῇ πού βρεθήκανε τὴν κρίσιμην ἐκείνη ὥρα μόνα τους ! Ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ξένους χτυπήθηκε πιὸ γνωστικά, μὲ τὰ ὄπλα τὰ δικά του καὶ μὲ ὄπλα σὰν τὰ δικά του, μὲ τὴ νεοελληνικὴ καὶ τὴν τουρκικὴ ἱστορία συναδελφωμένες καὶ ζυμωμένες καὶ γινομένες ἓνα.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἀποσπασματογράφου ξεχωρίσανε μέσ' στὴν ξένη βιβλιογραφία, μὰ σχεδὸν ὅλοι, τὸ καταφέρανε γιατί γράψανε κι ἀπὸ μιὰ βαρεῖα Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, πού τοὺς ἐπέτρειπε νὰ ἰδοῦνε καὶ νὰ ἰδοῦνε ! Κι ὁ παράξενος ἐκεῖνος ἄνθρωπος, ἀπὸ τὰ 1824, πού ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Κοπεγχάγης ἐβράβεψε τὴ μελέτη του «Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας»², δὲν πῆρε ἀνάσα, κάνοντας ταξίδια καὶ ταξίδια μέχρι τὰ πέρατα τοῦ Πόντου καὶ συνέχεια γράφοντας, δὲν πῆρε ἀνάσα καὶ μάζεψε μοναχός του τὸ ἱστορικὸ ὕλικόν πού ἀχρήστευε τὸ μυθιστόρημά του ! Τὸ πήρανε λοιπὸν οἱ ξένοι τὸ ὕλικόν του, πλουτίσανε μ' αὐτὸ ἀκόμα πιὸ πολὺ τὸ δικό τους, τρίψανε μὲ τὴ λυδία λίθον μιᾶς τέτοιας σοφίας τὴ θεωρία, συντρίψανε τὴν πλάνην καὶ στήσανε τούτην τὴν ἀλήθεια : τίποτε

1. J. Ph. Fallmayer, Fragmente aus dem Orient, Stuttgart und Tübingen 1845 (δυὸ τόμοι)· καὶ Neue Fragmente aus dem Orient, Leipzig 1861 (ὁ πρῶτος τόμος τῶν Gesammelte Werke von J. Ph. Fallmayer herausgegeben von Georg Martin Thomas). Γιὰ τὸ παρωνύμιον βλ. πρόχειρα Joh. Chrys. Mitterrutzner, Fragmente aus dem Leben des Fragmentisten (Jakob Philipp Fallmayer), Brixen 1887.

2. Βλ. Ι. Τ. Παμπούκη, Ποντιακά, 2, 1947, «Τοῦ πρωτοσεβάστου καὶ πρωτονοταρίου Μιχαήλ Παναρέτου, Περί τῶν τῆς Τραπεζούντος βασιλείων, τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, ὅπως καὶ πότε καὶ πόσον ἕκαστος ἐβασίλευσεν [1204 - 1426]», Προλεγόμενα, σ. 7 - 8, σημ. 12.

δὲν πρέπει νὰ πιστεύουμε πὼς μαθαίνουμε σωστά, μ' ὁποιαδήποτε μέθοδο κι ἂν πορευόμαστε, γιὰ ὁποιαδήποτε περίοδο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, χωρὶς τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ πὼς *Ἑλλάδα εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πράξεων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸ Ἰόνιο μέχρι τὸν Εὐφράτη!*

Μὰ ὁ Φαλμεράϋερ εἶπε γιὰ περιστατικὰ ποὺ σταθῆκανε τὸ β' ἡμῖσις τῆς πρώτης χριστιανικῆς χιλιετηρίδας στὴν κυρίως Ἑλλάδα κ' οἱ Τοῦρκοι φαίνονται μὲ τὴ δεύτερη καὶ μάλιστα στὴ Μικρασία. Πὼς μπαίνουνε τὰ δυὸ τό 'να δίπλα στ' ἄλλο κάπως ἔτσι παράταιρα καὶ κάπως ἀναχρονισμένα ;

Δὲν εἶναι παράταιρα — καὶ νὰ γιὰτί :

Ὁ Ἰωάννης Βαλαβάνης, φυσιογνωμία ὀγκωδέστατη τῆς λαογραφίας τοῦ Πόντου¹, εἶπε γιὰ τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου τοῦ λαοῦ πὼς «ἡ διὰ τούτων ἀπόδειξις τῆς Ἑλληνικῆς ἡμῶν καταγωγῆς ἰσχυροτέρα ἐστίν, ἢ ἡ διὰ τῶν μνημείων τῆς τέχνης· διότι περὶ τούτων μὲν εἶπεν ἂν τις ὅτι Ἕλληνες μὲν κατεσκεύασαν αὐτά, ἔμειναν δ' ἡμῖν κληρονομία, τὴν γῆν αὐτῶν κατοικοῦσιν, ἀλλ' ἡ δι' ἐκείνων ἀπόδειξις οὐδεμίαν ἀντιρῶσιν ἐπιδέχεται»².

Εἶπε μὲ σπάνια ἐπιγραμματικότητα μιὰ τέτοια κουβέντα ὁ Πόντιος Βαλαβάνης καὶ τὴν εἶχανε κ' οἱ ξένοι στὸ μυαλό τους, μὰ στὸν ἀγῶνα τους προτίμησαν, ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ τῶν νέων μὲ τ' ἀρχαῖα, κάτι ἀπτότερο καὶ πιὸ ξεροπιαστό, μὲ συγκαιρινὰ τὰ συγκρινόμενα, κάτι ὀλοφάνερο καὶ τετράγωνο.

Οἱ Ἕλληνες, εἶπανε, τῆς Μικρασίας δὲν ἔπαθαν ἀλλοίωση ἐθνολογικὴ ποτὲ καμμιά καὶ τὸ μαρτυροῦν αὐτὸ χιλιάδες καθέκαστα τοῦ βίου τους. Οἱ Ἕλληνες πάλι τῆς κυρίως Ἑλλάδας μέσ' στὴ δεύτερη χριστιανικὴ χιλιετηρίδα ζοῦνε γραμμὴ σὰν τοὺς Μικρασιάτες, μ' ὁλόϊδιο τυπικὸ καὶ μ' ἐνέργειες ποὺ τὶς κυβερνάει ὁλόϊδια ψυχικὴ περιουσία. Καὶ πὼς θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ τὸ γεγονός, ἂν εἶχανε προτίτερα στ' ἀλήθεια πάρει τὰ κύματα τοῦ Φαλμεράϋερ τὸν κατήφορο ποὺ μᾶς εἶπε κι ἂν εἶχαν ἐπιφέρει προτίτερα στ' ἀλήθεια τὴν ἀλλοίωση ποὺ μᾶς ἔχει περιγράψει ;

Μὲ πόση ἔξυπνάδα τὴν κοίταξαν οἱ ξένοι τὴ Μικρασία καὶ μὲ πόση ὀξύδερκεια πρόσεξαν, ἀπὸ τὰ πρῶτα-πρῶτα τους ἀκόμα βήματα, τὴ δεύτερη χριστιανικὴ χιλιετηρίδα τῆς !

Κάτι γινόταν ἐκεῖ ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο κιόλας αἰῶνα, κάτι ἔπαιρνε μιὰ μορφή συγκεκριμένη, δειλὸ στὴν ἀρχὴ καὶ σὰν ἔρμαιο, μὲ κάποιον ὅμως πόθο λίγο ἐπίμονο γιὰ καταστάλαγμα.

Πὼς νὰ μὴν τοῦ δίνανε τὴ σημασία ποὺ ἔπρεπε καὶ πὼς, γιὰ τὴ γνω-

1. Βλ. Α. Α. Π[απαδοπούλου], Ἰωάννης Βαλαβάνης (Ἀρχεῖον Πόντου, 3, 1931, 230-232). Βλ. καὶ τὴν ἐφημ. «Ὁ Φάρος τοῦ Πόντου», φύλλο 1, 12 Ὀκτωβρίου 1952.

2. Ἰωάννου Γ. Βαλαβάνη, Εἵμαρμένης παίγνια, κωμωδία εἰς πέντε μέρη, Ἀθήνησι 1860, Πρόλογος, σ. 5'.

σικὴ παρακολούθηση τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, νὰ μὴν προσγειωθοῦν, ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Μικρασίαν τῆς παρακμῆς, στὴν ὁθωμανικὴ Μικρασίαν τῆς προϋστορίας καὶ τὴν ὁθωμανικὴ Μικρασίαν τῆς ἱστορίας τῶν Τούρκων ¹ ;

Τέτοια θεμέλια βάλανε στὴν ἔρευνά τους οἱ ξένοι καὶ μὲ δουλειὰ τέτοιας λογῆς μαθαίνουν ὁλοένα τοῦ κόσμου τὰ πράγματα γιὰ τὴ νεοελληνικὴ μικρασιατικὴ χιλιετηρίδα, ποὺ οἱ νοικοκυραῖοι ἡμεῖς οὔτε στὸν ὕπνο μας τὰ βλέπουμε κι οὔτε θέλουμε νὰ τὰ ἰδοῦμε !

Κι ἄς ρωτήσω τώρα : τί εἶναι Μικρασία ;

Θὰ πῶ λίγα λόγια πεζά, θὰ πῶ καὶ λίγους ἀριθμοὺς πεζότερους — μὰ θὰ πῶ μετὰ καὶ λίγα λόγια παράξενα καὶ βγάλετε μόνοι σας ἓνα συμπέρασμα.

Χώρα μὲ σύνορα βορρῖνὰ τὸν Εὐξεῖνο, δυτικὰ τὸ Αἰγαῖο, νότια τὴ Μεσόγειο, τὴ Συρία καὶ τὴ Μεσοποταμία κι ἀνατολικά τὴν Περσία καὶ τὴ Ρωσία.

Ἡ ἔκτασή της ξεπερνάει τὶς 700.000 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα κ' εἶναι πέντε φορές καί, μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν κυρίως Ἑλλάδα μὲ τὰ νησιά της.

Βουνὰ γιγάντια καὶ τρομερὰ θὰ βρεῖς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά της ὡς τὴν ἄλλη : 6 κορφές ἀνάμεσα στὶς δυὸ μὲ δυόμιση χιλιάδες μέτρα ὕψος, 7 κορφές ἀνάμεσα στὶς δυόμιση μὲ τρεῖς, 10 κορφές ἀνάμεσα στὶς τρεῖς μὲ τρισήμιση, 6 κορφές ἀνάμεσα στὶς τρισήμιση μὲ τέσσερες, ἡ κορφὴ τοῦ Σετζάν 4.400 μέτρα κ' ἡ κορφὴ τοῦ βιβλικοῦ Ἀραράτ 5.200 μέτρα ὕψος !

Ἀπὸ τὸ Ἀραράτ, ποὺ εἶν' ὁ κόμπος τῶν βουνῶν τῆς Μικρασίας, ξεκινᾶνε δυὸ στὴν ἀρχὴ ὄροσειρές, ἡ μιὰ πρὸς τὸν Εὐξεῖνο κ' ἡ ἄλλη πρὸς τὸν κόρφο τῆς Ἀλεξαντρέτας, δυὸ πελώρια μπράτσα, ποὺ χωρίζουν τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὴ Ρωσία, τὴν Περσία, τὴ Μεσοποταμία καὶ τὴ Συρία.

Ἀπὸ τὴ μέση τοῦ μπράτσου ποὺ τραβάει κατὰ τὸ βορρῖν, ξεκινάει μιὰ τρίτη ὄροσειρά, μὲ τὸ μισό της δρόμο σχεδὸν κατ' εὐθεΐαν δυτικὰ καὶ τὸν ἄλλο μισὸ κατὰ τὸ νότο, ξανὰ πρὸς τὸν κόρφο τῆς Ἀλεξαντρέτας. Μ' αὐτὴν τὴ μεγάλη γωνία πιάνει καὶ κλείνεται μιὰ ἔκταση ἀπέραντη, ἡ Ἀνατολικὴ Ἀνατολή, πρὸς τὸν ἀπὸ τὸ ἓνα τέταρτο τῆς Μικρασίας, ποὺ τὴν κλείνουνε βουνὰ μ' αἰῶνια χιόνια καὶ σβησμένα ἡφαίστεια καὶ ποὺ φτάνει καὶ γίνεται ὄροπέδιο τεράστιο, μὲ μιὰν ἀνεπαίσθητη κλίση πρὸς τὴ Μεσόγειο, ὕψος 1.700 μέτρα πᾶν ἀπὸ τὴ θάλασσα, μὲ χώματα γόνιμα κ' εὐλογημένα.

Ὑστερα, μ' ἄλλη μεγάλη ἀγκαλιά, ἔχουμε τὴν Κεντρικὴ Ἀνατολὴ χωρισμένη στὰ τρία, τὴ Βορρῖν, τὴ Μέση καὶ τὴ Νότια, μὲ τὰ Λαζικὰ βουνά, τὴν

1. Γιὰ τοὺς ὄρους ὁθωμανικὸς καὶ ὁθωμανικὸς βλ. Γ. Γεωργιάδου Ἀρ-
νάκη, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Ἀθῆναι 1947, σ. 1, σημ. *.

δροσειρά τοῦ Ἰλγάζ καὶ τὸ Βιθυνικὸν Ὀλύμπο στὸν Εὐξείνιο καὶ τὰ βουνὰ τοῦ Ταύρου στὴ Μεσόγειο. Παίρνει γιὰ σύνορό της ἀνατολικὸ τὸ δυτικὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἀνατολῆς καὶ γιὰ δυτικὸ τὸ Σαγγάριο, μέχρι τῆ γραμμῆ ποὺ φέρνει στὸν κόρφο τῆς Μάκρης. Εἶναι τὸ μισὸ περίπου τῆς Μικρασίας κ' εἶναι κι αὐτὴ ὁροπέδιο, μέσ' στὰ βουνὰ ποὺ τὴ χωρίζουν ἀπ' τὴ θάλασσα, μὲ 1.000 μέτρα ὕψος, μὲ μιὰν ἀνεπαίσθητη κλίση πρὸς τὰ βορειοδυτικά, πιὸ ἴσιο ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ τὸ ἴδιο γόνιμο.

Τέλος ἔρχεται, πιὸ ἀπαλὸ, τὸ ὑπόλοιπο τέταρτο τῆς Μικρασίας, ἡ Δυτικὴ Ἀνατολή, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ κεῖ ποὺ τελειώνει ἡ Κεντρικὴ καὶ φτάνει στὸ Αἰγαῖο, χαμηλώνοντας συνέχεια καὶ συνέχεια, μὲ τὰ βουνὰ της νὰ χώνονται στὴ θάλασσα καὶ νὰ τὴ γεμίζουν με χερσονήσια κι ἀμέτρητα νησιά, πιὸ ἴσια κι ἀπ' τὴν Κεντρικὴ, μὲ κλίση πρὸς τὴ δύση, γόνιμη κι αὐτὴ κ' εὐλογημένη¹.

Γιὰ τ' ἀνατολικά σύνορα τῆς Μικρασίας, αὐτὰ ποὺ περιγράψαμε, λείει σοφὰ πολὺ ὁ Καππαδόκης Καρολίδης² πὼς «εἶναι οὐ μόνον ὑπὸ γεωγραφικὴν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱστορικὴν, ἐθνογραφικὴν καὶ γλωσσολογικὴν ἔποψιν τὰ ἀκριβέστατα. Διότι ἱστορικῶς αὕτη ἡ χώρα ὑπῆρξεν ἡ Ἀσιατικὴ Ἑλλάς. Ἐντὸς αὐτῶν τῶν ὁρίων ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὄκουν ἀμιγεῖς σχεδὸν Ἀριοὶ λαοί, πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὴ ἡ χώρα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη Ἑλλάς τῶν Μακεδονικῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων. Πέραν τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Ἀμανοῦ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξετάθη μὲν μεγάλως καὶ ἐδέσποσεν ἱκανῶς, ἀλλὰ δὲν ἐνεργίζωθη ἱστορικῶς. Μετὰ τὴν μετάστασιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς κράτος Ἑλληνικόν, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἀραβες ἵδρυσαν κράτος ἰσχυρὸν καὶ κατακτητικόν, αἱ πέραν τῶν ὁρίων τούτων χώραι ἐγένοντο εὐάλωτος λεία τῶν κατακτητῶν, ἐνῶ αἱ ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων, ἐν μέσῳ τοσούτων ἐπιδρομῶν Περσικῶν, Ἀραβικῶν καὶ Τουρκικῶν, διετήρησαν τὸν Ἑλληνισμόν,

1. Βιβλίον χρησιμώτατον, γεμᾶτον πράγματα σπουδάσιμα, ποὺ δὲν τὸ πρόσεξαν ὁμως οἱ δικοὶ μας, εἶναι καὶ τὸ μὲ τὸν τίτλον «Γεωγραφία τῆς Ἀνατολῆς, τόμος πρῶτος, φυσικὴ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ μετάφρασιν καὶ διασκευὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ νεωτάτου συγγράμματος τοῦ Μεχμέτ Δζεμάλ, καθηγητοῦ τῆς Στρατιωτικῆς Γεωγραφίας καὶ Τοπογραφίας, παρὰ τῇ Ἐπιτελικῇ Σχολῇ Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ Α. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, ὑποστρατήγου, διοικητοῦ τῆς Χαρτογραφικῆς Ὑπηρεσίας, ἐν Ἀθήναις 1922». Τὸ ἔργο, παρασκευασμένο ἀπὸ τὴ Χαρτογραφικὴ Ὑπηρεσία καὶ προορισμένο, μὲ τὸν ἐπιτελικὸ χάρτη τῆς Μικρασίας, γιὰ τὸ Διεθνὲς Γεωδαιτικὸν καὶ Γεωφυσικὸν Συνέδριον τῆς Ρώμης τοῦ 1922, παρέχει πλῆθος ἀμέτρητο λεπτομέρειες πρωτότυπες, ἀλλὰ συνοδεύεται κι ἀπὸ δυὸ ἐλαττώματα: ἓνα τῆς ὅχι καὶ τόσο πετυχημένης σταχυολογίας ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὕλης γιὰ τὴ διασκευαστικὴν του συμπλήρωσιν κι ἄλλο ἓνα τοῦ περιορισμοῦ στὴν ἐκδοσὴ μόνον τοῦ πρώτου ἀπὸ τοὺς τέσσερες τόμους του.

2. Κάποιες ἐνδιαφέρουσες ιδέες τοῦ Καρολίδου, κυνηγημένες ἀπὸ πολλοὺς ἀνιστόρητα, βλ. στὸ νεκρολογικὸν γιὰ τὸν ἄνδρα σημείωμα τοῦ Σ. Β. Κουγέα, Παῦλος Καρολίδης (Νέα Ἑστία, 8, 1930, 935 - 937).

ὑπέστησαν τοὺς μεγάλους ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας, ἀνέδειξαν τοὺς μεγίστους ἡγεμόνας καὶ στρατηγοὺς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ μετὰ τὸ μοιραῖον τέλος διετήρησαν τὸν ἑλληνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα καὶ τὸν πνευματικὸν τῆς ὁμογενείας καὶ ἀδελφότητος δεσμὸν πρὸς τὸ ὅλον ἑλληνικόν, διετήρησαν δὲ ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ ἑλληνισμῷ τὴν ἑλληνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὥς γλῶσσαν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς παιδείσεως καὶ τῆς θρησκείας» ¹.

Ἐφτὰ θάλασσεσ, ἡ Κασπία, ὁ Εὐξείνους, ἡ Προποντίδα, τὸ Αἰγαῖο, ἡ Μεσόγειος, ὁ Περσικὸς κ' οἱ λίμνες τῆς Μικρασίας, δέχονται τὶς ἑκατοντάδες τὰ μεγάλα ποτάμια τῆς, ποὺ τρέχουνε παντοῦ : ὁ Ἀράξης, ὁ Ἰρις, ὁ Ἄλυσ, ὁ Λύκος, ὁ Σαγγάριος, ὁ Ρύνδακος, ὁ Σκάμανδρος, ὁ Κάϋστρος, ὁ Μαίανδρος, ὁ Ξάνθος, ὁ Μέλας, ὁ Εὐφράτης, ὁ Τίγρης — τί μεγαλεῖο, τί ποίηση !

Πῶς νὰ μὴν εἶναι παρὰδεισος ἡ Μικρασία, πῶς νὰ μὴν τραβάει μὲ τὰ μάγια τῆς, πῶς νὰ μὴ γινότανε χωνευτήρι τοῦ παντός !

Πέρασαν ἀπὸ κεῖ λαοὶ καὶ λαοὶ κι ὁ κόσμος ποὺ τὴν περπάτησε καὶ τὴ δούλεψε κ' ἔζησε ἀπὸ δαύτη, τόσοσ κόσμος, δὲν περπάτησε καμμιάν ἄλλη χώρα στὴν ἱστορία !

Κ' οἱ κάτοικοί τῆς ; Πόσοι νὰ ᾽ναι τάχα ;

Μὰ λέω καλύτερα, πάνω σ' αὐτό, ν' ἀφήσουμε τὸ σήμερα καὶ νὰ πᾶμε λίγο πίσω, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῶν Τούρκων. Νὰ ποῦμε κάτι ἀλλιῶτικο — κάτι ποὺ εἶν' ἀπὸ χρόνια τώρα χτῆμα τῆς Ἐπιστήμης στὴν Εὐρώπη, μὰ ποὺ τὸ κουράγιο μας τὸ κράτησε μὲ φόρο βαρὺ στὸ Τελωνεῖο καὶ δὲν τ' ἄφησε, ὅταν ἤρθε, νὰ κυκλοφορήσει στὴν πνευματικὴ μας ἀγορά.

Ξέρετε γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Μικρασίας πῶς, μὲ τὸ τέλος τοῦ τέταρτου αἰῶνα μετὰ Χριστόν, ἦτανε τριανταδύο ἑκατομμύρια ² ;

Καὶ πῶς ἔγινε τὸ θαῦμα, ὥστε ὁ πληθυσμὸς αὐτός, ποὺ διατηρήθηκε ἀκμαῖος καὶ μεγάλωνε συνέχεια μέχρι τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα, πῶς ἔγινε τὸ θαῦμα νὰ συμπτυχθεῖ στὸ ἐνάμισυ ἑκατομμύριο τοὺς πρόσφυγες ποὺ κατεβήκαν³ τὸ 1922 στὴν Ἑλλάδα ⁴ ;

Νὰ τὸ μεγάλο πρόβλημα ποὺ δὲ μᾶς ἀπασχόλησε ποτέ !

1. Π. Καρολίδου, Στράβωνος Γεωγραφικῶν τὰ περὶ Μικρᾶς Ἀσίας, ἐν Ἀθήναις 1889, ιδ' - ιε'.

2. Βλ. Edward Ford, The Byzantine Empire — the rearguard of European civilization, London 1911, 415.

3. Μιὰν ἀπάντηση προκειμένου γιὰ τὴ Βιθυνία, τὴν περιοχὴ δηλαδὴ μεταξὺ Ρυνδάκου καὶ Σαγγαρίου, δίνει τὸ βιβλίον τοῦ Γεωργιάδου Ἀρνάκη, ποὺ σημειώσαμε παραπάνω. Γιὰ πρώτη φορὰ στὸν τόπο μας, ἐπιστημονικά, θίγει κάποιος τὸ θέμα καὶ τολμᾷ νὰ τὸ χαρακτηρίσει «μεγίστης σημασίας καὶ ἀπὸ ἐθνικῆς καὶ ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως» (Γ. Γεωργιάδου Ἀρνάκη, Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Ἀθήναι 1947, Πρόλογος, δ' - ε').

Γ'

Ναί, δυστυχῶς, ἐδῶ σ' ἐμᾶς, ὅχι μόνο ἀγνοήθηκε πὼς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρασίας εἶν' ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας καὶ τὸ πιὸ σπουδαῖο τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὴ δεύτερη χριστιανικὴ χιλιετηρίδα¹, μὰ λησμονήθηκε ἀκόμα καὶ πὼς ὑπῆρξε κάποτε πέρ' ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο Ἑλληνισμός!

Ποῦ καὶ ποῦ λίγα πρόχειρα μονάχα γλωσσικὰ καὶ λίγα λαογραφικά, πὺν αὐτοὶ πὺν τὰ μαζεύουνε σπάνια πῆρυν εἶδηση γιὰ τὴν ἀνάγκη κάποιας ἀνώτερης ἐποπτείας πάνω στὰ θέματα· κι ἀπὸ τὴν ἱστορία, μιὰ κ' ἔξω, κάτι μετρημένα δημοσιογραφικὰ συμπιλήματα γενικώτατα, γεμᾶτα σφάλματα κατὰφωρα κ' ἐξοργιστικούς αὐτοσχεδρισμούς.

Ὑπάρχει βέβαια ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία πὺν εἶπαμε, ἡ πλούσια καὶ μεγάλη, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ καταφεύγει. Μὰ λέμε καὶ τοῦτο γιὰ τοὺς ξένους: πλάϊ στὴν εὐγνωμοσύνη πὺν φυλάμε βαθιὰ μέσ' στὴν καρδιά μας γιὰ τοὺς ἀπροκατάληπτους, πρέπει μερικοὺς νὰ τοὺς προσέχουμε, γιὰτὶ δὲν τοὺς ἀρέσει τὸ σωστὸ καὶ γράφουνε μ' ἓνα σωρὸ προκαταλήψεις, ὑπαγορευμένες ἀπὸ σκοποὺς πονηροῦς.

Τὸ ἔργο, μὲ τὴν κραυγάζουσα σημασία του, ἔπρεπε νὰ ἔχει στηθεὶ στὰ σοβαρά. Κ' ἔπρεπε νὰ ἔχει στηθεὶ ἀπὸ τὴν ἴδια καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Κ' ἔπρεπε νὰ ἔχει στηθεὶ ἀπὸ ἐπιστήμονες βγαλμένους ἀπὸ τοὺς λαοὺς πὺν τὴν κατοικοῦν, ἀπὸ ἐπιστήμονες Ἑλλήνες καὶ Τούρκους.

Οἱ Ἑλλήνες καὶ οἱ Τούρκοι ἐπιστήμονες, ὅ τι λογῆς ἐμπόδια καὶ νὰ βρίσκανε στὸ δρόμο τους, μὲ τὸ αἶσθημα πὺν θὰ τοὺς ἔνωσε μὲ τὶς τουρκικὲς καὶ τὶς νεοελληνικὲς ὑποθέσεις τόσο ἰδιαίτερα καὶ μιὰν ἀγάπη δημιουργικὴ πρὸς τὴν πατρίδα τους, ὅ τι λογῆς ἀναποδιὲς καὶ ν' ἀπαντούσανε, θὰ καταλάβαιναν εὐκόλα γιὰ τὴ φύση τους πὼς εἶν' ἐπιφανειακὴ καὶ θὰ φτάνανε γρήγορα πολὺ στὴν οὐσία.

Μὰ δὲν ἔγινε τίποτε — τ' ἀγνοήσαμε ὅλα!

Καὶ καταντήσαμε τώρα νὰ κόβουμε σφυρίζοντας βόλτες γύρω στὸν ἄξονα Γλαρέντζα - Κρανίδι καί, κάθε τόσο, ἐδῶ καὶ τρία χρόνια, κοιτώντας πρὸς τὴν Πόλη καὶ θυμούμενοι τὴν πεντακοσιετηρίδα της, νὰ γράφουμε κι ἀπὸ μιὰ μωρία στὶς ἐφημερίδες.

Κι ἀκριβῶς ἀπ' ὅ τι περιβάλλει τὴν ἄλωση τῆς Πόλης πηγάζει τούτη μας ἡ κακοδαιμονία.

1. Βλ. Ι. Τ. Παμπούκη, Διγενὴς ὁ Κιόρογλου (Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 19, 1949, 315).

Πιστέψαμε καὶ πιστεύουμε ἄκόμα τὴ θεωρία, πὼς ὁ κύκλος τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸ 1453 μέχρι τὸ 1461, ἀπὸ τὴν κατάλυση δηλαδὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τὴν κατάλυση τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας, πὼς αὐτὸς ὁ κύκλος εἶναι πραγματικὰ τὸ σύνορο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῆς φθορᾶς τοῦ 'Ελληνισμοῦ¹. Καί, συνέχεια μ' αὐτὸ κι ἀπλοποιώντας τὴ μορφὴ τῆς φθορᾶς τους, πιστέψαμε καὶ πιστεύουμε ἄκόμα πὼς οἱ Ἕλληνες ὅλοι τῆς Μικρασίας, ἐξὸν ἀπὸ τὰ γνωστὰ ἐλάχιστα ὑπολείμματα, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, «ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον»², ὅταν δὲν ἀλλαξοπιστήσανε μετὰ τὴν βίαν.

Μὰ ἡ θεωρία δὲν ἔχει πολλὴ σχέση μετὰ τὴν πραγματικότητα.

Ναὶ μὲν εἶναι μοιραῖες χρονολογίαι τὸ 1453, τὸ 1461 καὶ κάθε ἄλλη παραπλήσια μ' αὐτές, ἡ μελέτη ὅμως τῶν ἐξελίξεων τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς στὴ Μικρασίᾳ μετὰ τὶς ἀλώσεις παρουσίασε τέτοιες ἐκπλήξεις, ὥστε πολλοὶ εὐσυνείδητοι συγγραφεῖς βρεθῆκανε σ' ἀδυναμία νὰ βγάλουνε συμπεράσματα, γιὰ τὴ μεταγενέστερα κοινωνικὰ φαινόμενα δὲ συμβιβαζόντανε μετὰ τὴν ἱστορικὴ παράδοση σχεδὸν καθόλου.

Κατεβήκανε λοιπὸν οἱ πηγὲς ἀπὸ τὰ βάρθρα τους καὶ μπήκανε στὴν περιοχὴ τῆς ἀμφιβολίας — καὶ νὰ τί ἔβγαλε ἀπὸ τὰ ἔγκατά τους, ἀφοῦ τὶς πέρασε ὅλες ἀπὸ τὸ κόσκινο τῆς κριτικῆς, ἡ ἀμερόληπτη καὶ θεία Ἐπιστήμη :

Οἱ ἀλώσεις σταθῆκανε μοιραῖες γιὰ μικρὸ μόνο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ αἷμα δὲν ἔτρεξε ποτάμι. Καί, συνεπῶς, ὁ κύκλος τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸ 1453 μέχρι τὸ 1461 δὲν εἶν' αὐτὸς τὸ σύνορο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἡ συνδεμένη μαζί του ἀπαρχὴ τῆς μαζικῆς καὶ ἐν φόνῳ μάλιστα μαχαίρας φθορᾶς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Καὶ τότε ;

Τὰ περιστατικὰ τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Τραπεζούντας τὴ σφραγίσανε μὲν τὴν ἐποχὴ, μὰ δὲν εἶναι παρὰ ἡ τελευταία πράξις ἑνὸς δράματος συγκλονιστικοῦ, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ παίζεται στὴ σκηνὴ τῆς Μικρασίας ὁλόκληρους αἰῶνες πρὶν.

Ἡ ἀπέραντη δυστυχία καὶ ἡ ἀπόγνωση, ποὺ βασιλεύανε χρόνια καὶ χρόνια στὴν ἐγκαταλειμμένη ἀπὸ τὶς πρωτεύουσες ὕπαιθρο καὶ ποὺ σιγὰ - σιγὰ τὶς δηλητηρίασαν κι αὐτές, φέρανε τὸν πανάθλιο καρπὸν τους : τοὺς ἐξισλαμισμοὺς !

Αὐτοὶ βασικά, ποὺ ξέρουμε πὼς ἔγιναν ἐκούσια καὶ κατὰ κύματα τρο-

1. Παμπούκη, στὸ ἴδιο.

2. Παύλου, Πρὸς Ἑβραίους, 11, 37.

μαχτικά και παρακολουθοῦν τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀπὸ τὰ πρῶτα τοὺς βήματα, τὴν Τουρκοκρατία δηλαδὴ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ σύνορό της, αὐτοὶ βασικά προ-καλέσανε τὴν πτώση τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρασίας¹ !

Ἄς ἀφήσουμε, λοιπὸν ἀλήθεια, τὶς γοητεῖες² κι ἄς ἐγκύψουμε τρέμοντας στὴν ρίζα τοῦ κακοῦ τὴν πικρὴ — ἄς ἐγκύψουμε, ἐπὶ τέλους, στὴ νεώτερή μας ἱστορία κατὰ τὸν τρόπο πὺ ἐπιβάλλεται.

Οἱ γοητεῖες, ἀλίμονο, δὲν εἶναι πάντα καλὰ πράματα : ἐμᾶς ἐδῶ μᾶς κοντήνανε τὸ φῶς μας πολὺ καὶ δὲ βλέπουμε κάποιους Τούρκους ἱστορικούς, Τούρκους πὺ δὲν ἀγαποῦν τὴν πατρίδα τοὺς γνωστικά, δὲν τοὺς βλέπουμε τὴν ὥρα πού, μὲ φροντίδα ἐξαιρετική, πλαστογραφοῦν τὰ πάντα κι ἀμφισβητοῦν τ³ ἀναμφισβήτητα, κηρύσσοντας πῶς δὲν ἐξισλαμίστηκε στὴ Μικρασία σχεδὸν κανένας⁴ !

Κι ἄς εἶναι πλῆθος τὰ κείμενα, δικά τοὺς καὶ ξένα καὶ δικά μας, τὰ κείμενα πὺ λένε πῶς δὲ στάθηκε στὸ κράτος τοὺς ποτέ, μετὰ καὶ κατὰ καὶ πρὶν τὶς ἀλώσεις, ἀξιοματοῦχος ἀνώτερος πὺ νὰ μὴν ἦτανε πρῶτα χριστιανὸς — κι ἄς εἶναι τυπωμένοι κι ἄς βρίσκονται στὰ χέρια τῆς ἔρευνας καὶ νόμοι σουλτανικοὶ πὺ ἀπαγορεύαν αὐστηρὰ τὴν προσέλευση στὸ Ἰσλάμ⁵ !

Ἄς ἀφήσουμε πιά τὶς γοητεῖες καί, μὲ τὴ μεγάλη μέρα πὺ ἔρχεται, ἄς πάρουμε τὴ μεγάλη ἀπόφαση :

1. Παμπούκη, στὸ ἴδιο, 316.

2. Βλ. τὴ φράση τοῦ Ζακυθηνοῦ παραπάνω, σ. 6 καὶ σημ. 1.

3. Βλ. λόγου χάρι Köprülü [zade] Mehmet Fuat, Les origines de l'Empire Ottoman (Études Orientales publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul, 3), Paris 1935, 96 κπ.

4. «Ἰχθὺν εἰς Ἑλλήσποντον» καὶ «πῦξον εἰς Κύτωρον», ἀπλούστατα, θὰ φέρναμε παραθέτοντας τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Στὸ βιβλίο «Ἡ Κωνσταντινούπολις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα (1591 - 1596)» τοῦ Βοημοῦ Βαρώνου Βεγκέσλα Βρατισλάφ φὸν Μήτσοβιτς, πὺ ἦταν ἀκόλουθος τῆς αὐστριακῆς Πρεσβείας ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν πρωτεύουσα τοῦ σουλτάνου, διαβάζουμε (σ. 67 τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης τοῦ Ἰωάννου Ἑπ. Δρυῆσκου, 1920 s.l.) τὰ ἐπόμενα πολὺ χαρακτηριστικά : «Οὐδέποτε δὲ ἤκουσα νὰ λέγηται περὶ πασᾶ ἢ παρετήρησα εἴτε εἰς Κωνσταντινούπολιν εἴτε εἰς ὅλην τὴν Τουρκικὴν χώραν νὰ ἐγεννήθη Τούρκος· τουναντίον εἶναι τέκνα χριστιανῶν γονέων πωληθέντα ἢ ἄτομα αἰχμαλωτισθέντα κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἢ ἄτομα μεταστραφέντα εἰς Τούρκους.» Κι αὐτὰ σημαδεύουν ὅλους τοὺς προηγούμενους αἰῶνες, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ πέρασμα τῶν Τούρκων ἐδῶδες ἀπ' τὴ Μικρασία : ποιὸς δὲν ξέρει πῶς τὶς διοικητικὲς θέσεις ὁ κατακτητὴς τὶς ἀνάθετε, κατὰ κανόνα, σ' ἐκείνους πὺ τὶς κρατοῦσανε καὶ στὸ παλιὸ καθεστῶς, μετὰ τὸν ἐξισλαμισμό τοὺς ; Ὁ Κιοπρουλοῦ παραδέχεται μὲν ἐξισλαμισμοὺς ἀπλωμένους, μὰ τοὺς ἀνεβάζει, γιὰ νὰ προλάβει νὰ βγάλει τὴ Μικρασία σκεπασμένη μὲ γνήσιους Τούρκους, ἴσια στὸ 15ο αἰῶνα καὶ τοὺς περιορίζει, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, στὸν Αἴμο ! Καθρέφτη γιὰ τὴν ὅλη Μικρασία πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὰ γεγονότα τῆς Βιθυνίας, ὅπως τὰ βλέπουμε στὸ θαυμάσιο βιβλίο τοῦ Γεωργιάδου Ἀρνάκη.

Δὲ θὰ μάθουν τὰ παιδιὰ μας τὴν ἱστορία τῶν ἀμέσων προγόνων τους, τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς χιλιετηρίδας, ἐκείνης ἀκριβῶς ποὺ μὲ τὴν ἔναρξή της ἀφυπνίζεται κ' ἡ ἐθνικὴ μας συνείδηση, δὲ θὰ τὴ μάθουν τὰ παιδιὰ μας τὴν καταδικὴ τους ἱστορία καθόλου καλὰ, χωρὶς τὴ μεθοδικὴ ἀπὸ μέρους μας καλλιέργεια τῶν τουρκικῶν σπουδῶν !

Ὅταν τοὺς ἐξωμότες ἄλλοι τοὺς λένε τὰ δυὸ τρίτα κι ἄλλοι τὰ τρία τέταρτα τῶν Τούρκων —

Ὅταν τὸ δίκιο τό 'χουν πρῶτα οἱ μειοδότες κ' ὕστερα οἱ πλειοδότες, γιατί ἀπὸ κάποτε δὲ μπῆκαν ἄλλοι Ὀθωμανοὶ στὴ Μικρασία —

Ὅταν, μ' ὅσα κι ἂν πεῖ ὁ παράξενος ἀντιρρησίας, τὸ ἴδιο τὸ πνευματικὸ τους θεμέλιο, τὸ ἐθνικὸ τους ἔπος, εἶναι τουρκόφωνη μορφὴ τοῦ δικοῦ μας ¹ —

Τότε κ' οἱ πέτρες τὸ φωνάζουν, πὼς οἱ τουρκικὲς σπουδὲς ποὺ θὰ καλλιερῶνθουν εἶν' ἐλληνικὲς !

Γιὰ ἰδέστε μέσ' ἀπ' ὅλα ἓνα μικρό :

Σ' ὁποιο μέρος τῆς Μικρασίας, ὡς τὸ 1922, ζοῦσαν οἱ Τοῦρκοι μοναχοὶ τους, ἐξασκοῦσαν ὅλες τὶς τέχνες, ὅσες οἱ κατὰ τόπους μορφὲς ζωῆς ἐπιβάλλουν. Κι ὅπου ζοῦσαν οἱ Τοῦρκοι ἀνακατεμένοι μὲ τοὺς Ἕλληνες, τοὺς πρόσφυγες ἐμᾶς, ἐκεῖ τὶς τέχνες ὅλες τὶς ἐξασκοῦσαν οἱ Ἕλληνες.

Τί νὰ σημαίνει αὐτό ;

Δὲν ξέρω πὼς θὰ γίνεῖ τρόπος νὰ μετρηθεῖ ἡ κατάπληξη τοῦ κόσμου, στὴ διαπίστωση τῆς ἀφάνταστης ταυτότητας τῶν μνημείων τοῦ λόγου τους μὲ τὰ δικά μας.

Κ' ὕστερ' ἄλλα πόσα κεφάλαια σπουδαῖα : ὁ κρυπτοχριστιανισμός ², ἡ τουρκόφωνη ἐλληνικὴ φιλολογία ³, οἱ ἀρμενόφωνοι Ἕλληνες τοῦ Χογούζ

1. Βλ. *Ι. Τ. Παμπούκη*, Διγενῆς ὁ Κιόρογλου (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 19, 1949, 315 - 322). Βλ. καὶ *Ἰωάν. Παπαδοπούλου*, Τὸ μεσαιωνικὸν μας ἔπος — Οἱ Τοῦρκοι καὶ ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας (ἐφημ. «Ἐθνος», 7 Ἀπριλίου 1950).

2. Στὴν ἐκτεταμένη βιβλιογραφία πάνω στὸ θέμα προσθέτουμε, χρήσιμο γιὰ τὸ λαογραφικὸ του περιεχόμενον, τὸ ἔργο τοῦ *Παντελῆ Μελανοφρύδη*, Οἱ Κλωστοὶ (Ποντιακὴ Λογοτεχνία, κείμενα ἐκδιδόμενα ἐπιμελεῖα *Ι. Τ. Παμπούκη*, 3), Ἀθήνα 1951.

3. Τὶς ρίζες τῆς τουρκόφωνης ἐλληνικῆς φιλολογίας πρέπει, χωρὶς ἄλλο, νὰ τὶς ἀναζητήσουμε σ' αὐτὰ ποὺ ἀποκαλύπτει ἓνα ντοκουμέντο πρὸ παλιὸ ἀπὸ τὸ 1453, τῆς 30 Ἰουλίου 1437 (Σ. Π. Λάμπρου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα [Νέος Ἑλληνομνήμων, 7, 1910, 360 κπ.]), ποὺ λέει ξάστερα (σ. 366) : «Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperiuntur clerici, episcopi et arciepiscopi, qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in greco proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes multi dicunt in lingua Turcorum.»

καὶ τοῦ Ἑκίν¹, οἱ ἑλληνόφωνοι Τοῦρκοι στὸν Ὀφη² καὶ οἱ ἰβηρόφωνοι Ἑλ-
ληνες τοῦ Χοβέκ στὸ Ἐρζερεὺμ³ — ὅλα θαυμάσια καθέκαστα, γεμᾶτα ποι-
κίλη χρησιμότητα.

Γιὰ ἰδέστε ἀκόμα ἓνα μικρὸ - μικρούτσικο :

Στὴ Γαλίανα τοῦ Πόντου ἦταν ἓνα χωριὸ Κουδτιλάντων, ποὺ θὰ πεῖ
τῶν ἀνθρώπων ποὺ μιλοῦν σὰν πουλιά. Γιατί τὸ λέγαν ἔτσι ; Μιλοῦσαν οἱ
κάτοικοί του κορακιστικὰ — νὰ μὴν τοὺς καταλαβαίνουν οἱ Τοῦρκοι γειτόνοι
τους, παλιοὶ ἔξωμότες, ποὺ μιλοῦσανε ρωμέϊκα μ' ὅλη τους τὴν ἡσυχία⁴ !

Ἐνα χωριὸ μ' ἐξήντα μόνο σπίτια καὶ γέννησε καὶ κράτησε τέτοιο φαι-
νόμενο !

Καὶ ἰδέστε καὶ ἓν⁵ ἀκόμα, πάλι τοπωνυμικό, γιὰ νὰ φανεῖ τί χάνουμε
παραμελώντας τὰ πάντα :

Γνωστὸ εἶναι σ' ὅλους τὸ τραγούδι τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἀρτας ἢ τῆς Τρί-
χας. Ἀρτα δὲν ὑπάρχει ἄλλου ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, Τρίχα ὅμως ἔχουνε πολλὰ
μέρη ἑλληνικά. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ μπερδεύει τοὺς συλλογισμοὺς τῶν ἐρευνητῶν
καὶ μεταθέτουν ἄλλος ἐδῶ κι ἄλλος ἐκεῖ τοῦ τραγουδιοῦ τὴ ρίζα. Νὰ βάλουμε
τὴν Ἡπειρο ; Νὰ ποῦμε τὴν Καππαδοκία ; Ἡ μήπως τὸ Ἀρτα εἶναι λέξη
περσική ;

Μὰ κάποια παραλλαγή ἀπὸ τὸν Πόντο ἀρχίζει μὲ τὸ στίχο :

Ἀτοῦ 'ς σὴν Ἀρδασόπολην, 'ς σὴ Τρίχας τὸ γεφύριν.

Ἡ Ἀρδασόπολη μᾶς φέρνει στὴν Ἀρδασα τοῦ Τορούλ. Τὸ συνταίρια-
σμα τώρα τῆς Ἀρδασας αὐτῆς τοῦ Πόντου μὲ τὴν Ἀρτα τῆς Ἡπείρου, ἀφοῦ
ἐντοπίσει τὰ πράματα, μᾶς φέρνει σ' ἀναστάτωση μὲ μιὰν ὁλόκληρη ἀρμαθιά
ταυτιζόμενα τοπωνύμια δυὸ πολὺ ἀπομακρυσμένων περιοχῶν, μιὰν ἀρμαθιά
τοπωνύμια ποὺ γεννᾷ πόσα νέα ζητήματα : Ἀμπρικάντων - Ἀμβρακικός,

1. Π. Τριανταφυλλίδου, Ἡ ἐν Πόντῳ ἑλληνικὴ φυλὴ, ἥτοι τὰ Πον-
τικά, ἐν Ἀθήναις 1866, 119 - 120.

2. Ὅλα τὰ σχετικὰ τοῦ Δέφνερ καὶ τοῦ Παρχαρίδη, ποὺ δὲν εἶν' ἐξ ἄλλου κα-
θόλου πολλὰ, μαζεμένα πρὶν ἀπὸ τρία τέταρτα αἰῶνος, ἀνάγκη σήμερα νὰ περάσουν
ἀπὸ ἔλεγχο αὐστηρό. Κάτι ἄλλα δημοσιεύματα γιὰ τὸν Ὀφη, μετρημένα στὰ δάχτυλα
κι αὐτά, δὲν ἐμπνέουν ἐπίσης ἐμπιστοσύνη, γιατί βλέπει κανεὶς τὴν προχειρότητά
τους ἀκόμα καὶ πρὶν τὰ πάρει στὰ χέρια του. Κι ὅσο γιὰ τὰ κείμενα τοῦ R. M.
Dawkins, Folk tales from Sourmena and the valley of Ophis (Ἀρχεῖον
Πόντου, 3, 1931, 79 - 122), μαζεύτηκαν ἀπὸ τὸ στόμα τῶν Ἑλλήνων, ὅχι τῶν
ἑλληνοφώνων Τούρκων τῆς περιοχῆς — εἶν' ἐπομένως ἄλλο θέμα.

3. Π. Τριανταφυλλίδου, στὸ ἴδιο, 127.

4. Ἱερέως Δ. Μισσηλίδου, Γαλίανα ἢ Γαλίαινα (Ποντιακὴ Ἑστία, 3,
1951, 845).

Δέρραινα - Δυρράχιον, Αὐλίανα - Αὐλών, Χιμαιρά - Χιμάρα, Σαραντάρ' - Ἅγιοι Σαράντα ¹ !

Τί περσικά λοιπὸν εἶν' αὐτὰ ποὺ μᾶς λένε, τί ἀραβικά καὶ τί ἀραβοπερσοτουρκικά ;

Τίποτε ὥσπότε δὲν πρέπει νὰ γίνεῖ μὲ σωβινισμό — τὸ παραμικρό ! Ὁ σωβινισμὸς ἐξαφανίζει ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν ἄλλων τὴν πίστη στὴν ἐπιστημονικὴ μας προαίρεση. Καί, φυσικά, μόνο μὲ τὴν προαγωγή τῆς Ἐπιστήμης ὠφελεῖται τὸ ἔθνος.

Ἄς μείνῃ σωβινιστὴς ὁ Ρουμάνος Γιόργκα, συγγραφέας, ὡς κι αὐτός, πολύτομης Ἱστορίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ κάποτε, στὰ καλὰ καθούμενα, κόντεψε, ὁ μακαρίτης, νὰ βαφτίσῃ τὸ Διγενῆ Ρουμάνο ² !

Δὲν τὰ κατάφερε βέβαια, μὴ νομίζετε ὅμως πὼς ἦτανε Ρωμιὸς ὁ κουμπάρος ποὺ τὸν ἐμπόδισε : ἦταν ὁ δαιμόνιος Βέλγος Γκρεγκουάρ ³ — μὰ ὡς πότε θὰ ἡμᾶστε ἀνίκανοι ἐμεῖς καὶ στὸ κλαρὶ θὰ μᾶς διαφεντεύουν οἱ ξένοι ;

Ὅλοι τὸ βλέπουμε : ὕστερ' ἀπὸ ἄλλα τριάντα χρόνια, μιὰ καὶ δὲν πρόκειται νὰ κορακιάσουν ὅσοι πρόσφυγες ἤρθαν ἀπὸ πέρα, ὕστερ' ἀπὸ ἄλλο τόσο διάστημα, τὸ πολὺ, σὰν αὐτὸ ποὺ πέρασε ἀπὸ τὸ 1922, *κανεῖς δὲ θὰ ξέρεῖ στὴν Ἑλλάδα τουρκικά — κι ὅμως δὲν ἀνατριχιάζει κανένας !*

Γιατί δηλαδὴ στὴ Σορβόννη, στὴ Σχολὴ τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν, μὲ μιὰν ἔδρα ἐκεῖ πέρα, νομίζουν οἱ Γάλλοι πὼς εἶν' ἐξυπνότεροί μας, ἐνῶ δὲν εἶναι — εἶναι ἢ δὲν εἶναι ;

Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνεῖ πόλεμος δεινός, γῆ κι οὐρανὸς νὰ κινηθοῦνε καί, μ' ἐπιστημοσύνη, φιλοπατρία καὶ σωφροσύνη, νὰ μποῦν τὸ ταχύτερο τὰ θεμέλια τοῦ κεφαλαιωδέστατου γιὰ τὴν Παράδοσή μας ἔργου.

Τί καλὴ τύχη ποὺ θὰ ἔαν, ἀλήθεια, νὰ τὴν εἶχαμε ἀπὸ πρὶν δουλεμένη τὴ σκέψη καί, στὶς 29 Μαΐου ἐφέτος, τὴ σημαδεμένη μέρα, *τέσσερες Ἑλληνες καθηγητὲς στὰ δύο μας Πανεπιστήμια, νὰ ἔκαναν τὰ ἐναρκτήρια μαθήματα τοὺς Τουρκικῆς Ἱστορίας καὶ Τουρκικῆς Γλώσσας !*

Αὐτὴ θὰ ἔανε γιορτὴ !

Καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς προεργασίας, ἀπ' ὅση ἀναλογεῖ στοὺς πρόσφυγες, πέφτει στοὺς ὤμους ἐμᾶς τῶν Ποντίων — γιατί ;

Μὰ ἰδίως ὁ Πόντος — ὅλοι τὸ βλέπουν — «διετήρησε τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν πνευματικὸν τῆς ὁμογενείας καὶ ἀδελφότητος δεσμὸν πρὸς τὸ ὅλον ἑλληνικόν», κατὰ τὰ χρηστὰ λόγια τοῦ Καρολίδου καὶ ἰδίως ὁ Πόντος

1. Π. Η. Μετανοφρύδου, Ἡ ἐν Πόντῳ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐν Βατοῦμ 1910, *Εἰσαγωγή*, σ. 5', σημ. 1.

2. N. Iorga, Histoire de la vie byzantine, Bucarest 1934, 2, -270 κπ.

3. Henri Grégoire, Le sultanat d'Iconium dans l'épopée byzantine (Byzantion, 9, 1934, 365, σημ. 1).

«διετήρησεν ἐν τῷ ὀρθοδόξῳ ἑλληνισμῷ τὴν ἑλληνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὥς γλῶσσαν τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς παιδείσεως καὶ τῆς θρησκείας» ¹ !

Ὅλοι τὸ βλέπουν αὐτὸ καὶ ὅλοι ξέρουν πῶς, ἀπὸ τὸ ἐνάμισυ ἑκατομμύριο τοῦ 1922, ὁ Πόντος, τὸ δέκατο μονάχα τῆς Μικρασίας, ἔδωσε τοὺς μισοὺς !

Ἔχει, συνεπῶς, ἀφοῦ τόσο τὸν εὐνόησαν οἱ συνθήκες, μεγαλύτερα καθήκοντα στὸν ἀγῶνα — στὸν πνευματικὸν ἀγῶνα, ποὺ εἶν' ὁ μόνος ποὺ θὰ χτίσει ἀκατάλυτη μιὰ φιλία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν *Τούρκων* !

(Συνεχίζεται)

Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ

1. Βλ. παραπάνω, σ. 15.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΤΗΣ ΑΝΩ ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ

Στὴν ἀνατολικὴ παραλία τῆς Τραπεζούντας καὶ σὲ ἀπόσταση εἴκοσι λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπὸ τὴν πόλιν χύνει τὰ καθάρια τοῦ νερὰ ὁ μικρὸς ποταμὸς Πυξίτης. Οἱ πηγές τοῦ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ δυτικὴ κορυφογραμμὴ τοῦ ὄρους Παρυάδρης, ποὺ ἀπλώνεται σὲ σχῆμα ἀνοιχτοῦ τόξου 30 – 40 χιλιομέτρων μὲ διεύθυνση ἀπὸ τὸν κεντρικὸ κορμὸ τοῦ βορειοδυτικῆ, σχηματίζοντας τὶς κορυφές "Ἅγιος Παῦλος ἢ Τῶαμουλ - Ντάγ (3018 μ.), Κουλάτ - Ντάγ (2550 μ.), 'Ἀγεσέρ'ς ἢ Θήχης (2700 μ.), 'Ζύγανα (2600 μ.) καὶ Χορόζ - Ντάγ (2407 μ.).

Ἡ κορυφογραμμὴ αὐτὴ, ποὺ περιλαβαίνει τὰ μεγαλύτερα ὑψόμετρα σὲ ἀκτῖνα 70 – 80 χιλιομέτρων ἀπὸ τὶς ἐκβολές τοῦ Πυξίτη, εἶναι καὶ τὸ φυσικὸ διαχωριστικὸ ὄροσημο δυὸ μεγάλων περιφερειῶν : τῆς Ἀνεφορίας (Κρώμνη, Σταυρί, Τορούλ, Χαλδία) πρὸς τὸ νότο καὶ τῆς Ματσούκας καὶ Κατεφορίας (παραλιακὴ ζώνη Τραπεζούντας) βορινά.

Ἡ συνεχόμενη ὁμαλὴ διεύρυνση τῶν βόρειων πλευρῶν τῆς κορυφογραμμῆς σχηματίζει εὐρύχωρα, ψηλὰ καὶ ἄδεντρα ὄροπέδια, τὰ παρχάρια. Τὸ ἔδαφος τῶν ὄροπεδίων, γεῶδες γενικὰ καὶ ἀπαλὸ στὴ σύστασή του, στολίζεται μὲ μοναδικὴ χλωρίδα τὴ χαρακτηριστικὴ, βελονόφυλλη καὶ κοντόπυκνη πόα ζυγούδ'. Ἡ ἀπαλότητα τοῦ ἔδάφους μὲ τὴν πόα τούτη, καθὼς καὶ τὸ κλίμα τὸ ὀροσερὸ ἀπὸ τὴν ἐνδημικὴ σ' ὅλη τὴν καλοκαιρινὴ περίοδο καταχνιά, δημιουργοῦν τοὺς χλοεροὺς βοσκοτόπους τῆς περιοχῆς καὶ τὶς εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ τὴ θερινὴ ποιμενικὴ διαμονὴ τῶν πιὸ πολλῶν χωριῶν τῆς Ματσούκας καὶ τῆς Κατεφορίας.

Ἀπὸ τὰ ὑψίπεδα τῆς Ματσούκας ξεκινοῦν οἱ βρυσομάννες κ' οἱ ρεματιές ποῦ, κατηφορίζοντας κλιμακωτὰ στὶς βορινὲς πλευρὲς τῶν παρχαριῶν καὶ συγκλίνοντας ὅσο προχωροῦν χαμηλότερα, σμίγουν καὶ σχηματίζουν τὸ ποτάμι τοῦ Πυξίτη.

Ἡ κορυφὴ 'Ἀγεσέρ'ς, ποὺ ὑψώνεται στὴ μέση τῆς κορυφογραμμῆς μὲ μιὰ τεράστια ἀκτῖνα ὁρατότητας 100 καὶ παραπάνω χιλιομέτρων, νοτιοδυτικὰ πρὸς τὸ Γκισοῦρ - Ντάγ καὶ τὸ Τῶαν - Κουρταρὰν καὶ βορινὰ πρὸς τὴ θάλασσα, εἶναι ἡ κορυφὴ τοῦ ὄρους Θήχης, ὅπου οἱ Μύριοι τοῦ Ξενοφῶντα ἀναφώνησαν τὸ ἱστορικὸ : «Θάλαττα, θάλαττα !».

Ἐδῶ βρίσκονται οἱ πηγές τοῦ Πυξίτη.

Δυὸ ρεματιές σχηματίζονται ἀμέσως ἀπὸ τὰ γύρω κεφαλόβρυσα τῶν

παρχαριῶν καί, κατεβαίνοντας μέσ' ἀπὸ φαράγγια καὶ καταρράχτες στὶς ἀνατολικὲς καὶ δυτικὲς πλευρὲς τοῦ Κατσικάρ', βόρειας βουνορράχης τοῦ Θήχη, σμίγουν στὰ βορινά του ριζὰ σ' ἓνα βάθος ἀπότομο, 1700 μέτρα ἀπὸ τὴν κορυφή, στὴ θέση Κατσικαροκώλ'.

Τὸ ποταμάκι συνεχίζει τὴ βορινή του κατεύθυνση μὲ σχετικὰ μικρὴ ἀπὸ δῶ καὶ κάτω κλίση καί, σὲ μιᾷς ὥρας ἀπόσταση, περνάει μέσ' ἀπὸ τὸ Χαψί - κιοϊ, μεταφορικὸ σταθμὸ τῆς ἐνδοχώρας καὶ κεντρικὴ ἀγορὰ τῶν τεσσάρων του χωριῶν.

Μὲ τὴν ἔξοδό του ἀπὸ τὸ Χαψί - κιοϊ, ὁ Πρύτανης (Μάτθκα - Ντερεσί), ὅπως ὀνομάζεται τὸ ποτάμι ἐδῶ, προσπερνώντας τὰ ριζὰ τοῦ τεράστιου βράχου τοῦ Παλαιόκαστρου στὴ θέση Ἀπεντέκωτος, δέχεται ἀπὸ τ' ἀριστερά, κατεβαστὸ ἀπὸ διαδοχικοὺς καταρράχτες, τὸ ποταμάκι τοῦ Γέρ - Κεπρι, ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὰ ἐπίσης ἀπότομα ὑψώματα τῶν κορυφῶν Ζύγανα καὶ Χορὸζ - Ντάγ καὶ τὶς δασώδεις πλαγιές τους.

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὸ ποτάμι παίρνει πιά κατεύθυνση βορειοανατολική, παραλαβαίνει σὲ λίγο τὸ ποταμάκι τῆς Κρέναςας ἀπὸ τὰ δεξιὰ καί, συνεχίζοντας τὴν ἀκτοδό του μέσ' ἀπὸ βαθιὰ, στενὴ καὶ φαραγγώδη σὲ πολλὰ σημεῖα κοιλάδα, ἐνισχύεται μὲ διάφορα μικρορρέματα. Σὲ τρίωρη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Χαψί - κιοϊ παίρνει ἀπὸ τ' ἀριστερὰ τὸ ποταμάκι τῆς Σαχνόρης, ποὺ οἱ κοντινὲς πηγές του βαστοῦν ἀπ' τὴν ἀντικρυνὴ δυτικὴ ράχη Ζαβουλών, ὅπου μέσα σὲ πλουσιώτατη βλάστηση ἡ μονὴ Ἀγίου Ἰωάννου Βαζελών.

Τέλος, στὴ θέση Μέξιλα καὶ σὲ μιᾷς ὥρας ἀπόσταση ἀπὸ δῶ, δέχεται ἀπὸ τὰ δυτικὰ τὸ ποτάμι τῆς Μουλάκας, μὲ τὶς πολλὲς καὶ πλούσιες πηγές του στὶς βορινὲς πλαγιές τοῦ Χορὸζ - Ντάγ.

Διπλάσιος πιά σὲ ὄγκο ὁ Πρύτανης, κυλάει τὰ νερά του σ' ἀνοιχτὴ ποταμιὰ καί, διανύοντας ὥριαία περίπου ἀκόμη ἀπόσταση, στὴ θέση Τῆεβιζλίκ, σταθμὸ καὶ διοικητικὸ κέντρο τῆς Ματσούκας, δέχεται ἀπὸ τὰ δεξιὰ τὸ ποτάμι τῆς Παναγίας.

Αὐτὸ πηγάζει ἀπὸ τὰ νοτιοανατολικά τοῦ Θήχη καὶ συνεχόμενα μὲ τὰ προηγούμενα ὄροπέδια Μειτῶιτ - Γιαῖλιά, ὅπου ἡ ψηλότερη κορυφὴ Ἅγιος Παῦλος ἢ Τῆαμουλ - Ντάγ. Δυὸ κι ἀπὸ δῶ ρεματιὲς παίρνουν παράλληλη κατεύθυνση βορινή, ἀκολουθοῦν τὶς παράπλευρες βάσεις τῆς δασωμένης βουνορράχης τοῦ ὄρους Μελᾶ ποὺ τὶς χωρίζει καὶ κατεβαίνουν κ' οἱ δύο τους μέσ' ἀπὸ βαθιεῖς κοιλάδες κι ἀπόκοσμες ζοῦγκλες. Εἶναι τὸ ποτάμι τῆς Λαραχανῆς, ἡ μικρότερη, ἀπὸ τὶς δυτικὲς καὶ τὸ ποτάμι τῆς Παναγίας, ἡ μεγαλύτερη, ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς προσβάσεις τοῦ ὄρους, ὅπου κι ὁ θεόσπητος βράχος τῆς μονῆς Παναγίας Σουμελᾶ. Τὰ δυὸ ποτάμια συγκλίνουν ἔπειτα καὶ στὴ θέση Κουσιπιδῆ ἐνώνονται σ' ἓνα πού, κρατώντας τ' ὄνομα Παναγίας ποτάμ', σὲ δίωρη πιὸ κάτω ἀπόσταση, στὸ Τῆεβιζλίκ, ἐνώνεται, καθὼς εἰπώθηκε, μὲ τὸν Πρύτανη.

Ἔτσι, μὲ τὴν ἔνωση τῶν δυὸ ποταμιῶν, σχηματίζεται ὁ Πυξίτης ἡ

Δαφνοπόταμος πού, συνεχίζοντας τὴ βορειοανατολικὴ κατεύθυνση τοῦ Πρύτανι, μὲ μικρότερη κλίση ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, διανύει τὴν ἐξάωρη ἀπόσταση ὥς τις ἐκβολές του.

Στὴν καθοδὸ του, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα μικρορρέματα, δέχεται ἀπὸ τὰ δεξιὰ, στὴ θέση Μιχριτσῆ καὶ σὲ δυόμιση ὥρες ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Τσεβιζλίκ, τὸ ποτάμι τῆς Γαλιανας, τὸ τελευταῖο τῆς Ματσούκας, πού πηγάζει ἀπὸ τὰ ἴδια ὑψίπεδα, τ' ἀνατολικά τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ τῆς Παναγίας, μὲ τις ἴδιες ἀναλογίες. Δυὸ ποταμάκια ξεκινοῦν ἀρχικὰ κι ἀπὸ δῶ. Τὸ πρῶτο καὶ μεγαλύτερο ἀπὸ τὴ βορινὴ προέκταση τῶν ὄροπεδίων Μετσῖτ, ὅπου ἡ κορυφὴ Καραμπαμπάν - Ντάγ· τὸ δεύτερο καὶ μικρότερο βορειοανατολικώτερα ἀπὸ τὰ ὄροπέδια τῆς Σάντας. Χωρισμένα μὲ μακρόσυρτη βουνορράχη, παράλληλη κι ἀνάλογη μὲ τὴ ράχη τοῦ ὄρους Μελά, κατεβαίνουν τὰ δυὸ ποταμάκια μέσ' ἀπὸ δασωμένες κ' ἐδῶ χαράδρες καί, προτοῦ σμίξουν μὲ τὰ νερὰ τοῦ Πυξίτη, σ' ἀπόσταση μιᾶς ὥρας ἀπ' αὐτόν, σμίγουν μεταξύ τους. Τὸ δεξιὸ φιλοξενεῖ στὴν ἀριστερὴ του πλευρὰ τὸ βράχο τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου Περιστερεῶτα.

Ἡ κοιλάδα τοῦ Πυξίτη, ἀπὸ τις ἐκβολές πρὸς τις πηγές του, στενὴ στὴν ἀρχὴ κ' εὐρύχωρη κατόπι, χωρίζεται σὲ στενότερες καὶ βαθειές κοιλάδες, πού τις διανοίγουν τὰ ποραπόταμά του, καθὼς κατεβαίνουν τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ νότια καὶ τὰ νοτιοδυτικὰ ὑψίπεδα.

Ὁ δημόσιος ἀμαξιτὸς δρόμος Τραπεζούντας — Ἐρζερούμ, παρακολουθώντας τὴν κοιλάδα τοῦ Πυξίτη — Πρύτανι καὶ παράλληλα πάντα μὲ τὸ ρέμα τους, στρίβει ἀπὸ τὸ Χαψί - κιοϊ δυτικά, γιὰ ν' ἀνεβεῖ τὴν κορυφογραμμὴ ἀπὸ τὸ διάσελο τῆς κορυφῆς Ζύγανα. Ἐπειτα συνεχίζει τὴν κατεύθυνσίν του πρὸς τὴν Ἀνεφορία, κατεβαίνει στὴν Ἀρδασσα, παρακολουθεῖ τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Κάνη νοτιοανατολικά καὶ τραβάει γιὰ τὴν Ἀργυρούπολη, τὸ Παῖπουρτ καὶ τὸ Ἐρζερούμ.

Ἀπὸ τὸ Τσεβιζλίκ χωρίζεται κι ἄλλος δημόσιος δρόμος, ὀρεινός. Αὐτός, εἴτε ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῆς Λαραχανῆς, εἴτε ἀπὸ τὴ βουνορράχη τοῦ Χορτοκόπ', ἀνεβαίνοντας καὶ περνώντας τις δυτικὲς κορυφοπλαγιές τοῦ ὄρους Καρα - Καπαν, τὰ παρχάρια Χοτῶ - Μεζαριν, Τουρνά - Κελη, Κουλάτ καὶ Ἅγιος Παῦλος, βρίσκει τὸν πρῶτο δημόσιο πρὶν ἀπὸ τὸ Παλαχώρ'.

Στὶς στενὲς καὶ βαθειὲς ρεματιὲς καὶ κοιλάδες, πού διαρρέονται ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ μικρὰ καὶ μεγάλα παρακλάδια τοῦ Πυξίτη, καθὼς καὶ στὶς βουνορράχες πού τις χωρίζουν, κατεβαίνοντας παράλληλα ἀπὸ τὸ νότο πρὸς τὸ βορρὰ καὶ χαμηλώνοντας διαδοχικὰ ἀπὸ τὰ παρχάρια τοῦ Παρυάδρη, στὶς ἀπότομες καὶ δασωμένες ἀπὸ ἔλατα, ὄξυές, βελανιδιές, καστανιές, σφεντάμια, κούμαρα, λεφτοκαρυές, κρانيές, ἄζαλέες καὶ παντοειδῆ ἄλλη βλάστηση καὶ πλούσια πόα πλαγιές τους, εἶναι σκαρφαλωμένα τὰ 69 χωριά τῆς Ματσούκας : 47 ἑλληνικά, 13 τουρκικά καὶ 9 μικτά.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δημόσιο ἀμαξιτὸ Τραπεζούντας – Ἐρζερούμ, δὲν ὑπάρχει πούθενά στὴ Ματσούκα δρόμος ἄλλος γιὰ τροχοφόρα· τὸ μόνο συγκοινωνιακὸ δίκτυο ἀνάμεσα στὰ χωριὰ εἶναι τὰ μονοπάτια.

Ἡ τουρκικὴ κωμόπολη Τδεβιζλίκ, τὸ διοικητικὸ καὶ δικαστικὸ κέντρο τῆς Ματσούκας, ἔδρα ὑποδιοίκησης (καϊμακαμλίκ), δὲ συμπεριλαμβάνεται στὸν παραπάνω ἀριθμὸ. Οἱ λίγοι κάτοικοί του ἀνήκουν στὰ γύρω τουρκικὰ χωριὰ καὶ δὲν ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη κοινότητα.

Παραθέτω πίνακα τῶν χωριῶν τῆς Ματσούκας, μὲ τὸν πληθυσμὸ τους (1922), κατὰ περιοχὰς ποταμιῶν, ὅπως δείχνουν κ' οἱ δύο μου χάρτες :

Α. ΠΟΤΑΜΙ ΤΗΣ ΓΑΛΙΑΝΑΣ

1. Πιπάτ' (τὸ) κάτ. 100 (τουρκικό).
2. Μαχουλέξα (ή) κάτ. 100 (τουρκικό).
3. Κουταλα (τοῦ) κάτ. 400 (ἐλληνικό).
4. Τεμιρτσάντων (τοῦ) κάτ. 150 (ἐλληνικό).
5. Ρωμανοῦ (τοῦ) ἢ Τσαγγάρ' (τοῦ) κάτ. 150 (ἐλληνικό).
6. Μαντρανοῦ (ή) κάτ. 450 (ἐλληνικό).
7. Κατρούλ' (τὸ) κάτ. 250 (τουρκικό).
8. Τῶιναλάντων (τοῦ) κάτ. 300 (τουρκικό).
9. Μισαηλάντων (τοῦ) κάτ. 200 (ἐλληνικό).
10. Μεσοχώρ' (τὸ) κάτ. 400 (τουρκικό).
11. Βάλαινα (ή) κάτ. 400 (ἐλληνικό).
12. Ζαβρία (τὰ) κάτ. 250 (ἐλληνικό).
13. Ἀρμενοῦ (τ[οῦ]) κάτ. 300 (ἐλληνικό).
14. Σεϊτιανάντων (τοῦ) κάτ. 200 (ἐλληνικό).
15. Ζιλμά (ή) κάτ. 150 (ἐλληνικό).
16. Κουστουλάντων (τοῦ) κάτ. 200 (ἐλληνικό).
17. Κοτύλια (τὰ) κάτ. 300 (ἐλληνικό).
18. Τσουπανοῦ (τοῦ) κάτ. 200 (ἐλληνικό).
19. Λιβιάδια (τὰ) κάτ. 800 (ἐλληνικό).

Β. ΠΥΞΙΤΗΣ

20. Μαζερὰ (ή) κάτ. 200 (ἐλληνικό).
21. Ἰλαξα (ή) κάτ. 250 (τουρκικό).
22. Ζανόη (ή) κάτ. 250 (Ἕλληνες 100, Τοῦρκοι 150).
23. Κοσμά (τοῦ) κάτ. 250 (ἐλληνικό).
24. Μαντζάντων (τοῦ) κάτ. 120 (ἐλληνικό).
25. Σολιτόη (ή) κάτ. 250 (τουρκικό).
26. Μαγουρὰ (ή) κάτ. 200 (τουρκικό).
27. Χατσάβερα (ή) κάτ. 500 (τουρκικό).

28. Ζερφειρὶ' (τοῦ)	$\left. \begin{array}{c} \text{Καπὶ - κιοῖν (τὸ)} \\ \text{ἦ} \\ \text{Ζούζα (ῆ)} \end{array} \right\} \text{κάτ. 1350 (ἑλληνικά).}$	
29. Κοντοῦ (τοῦ)		
30. Καρᾶ (τοῦ)		
31. ᾽Εντιμα (τὰ)		
32. Κιζερᾶ (ῆ)		

Γ. ΠΟΤΑΜΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

33. Λιβερᾶ (ῆ) κάτ. 1200 (ἑλληνικό).
34. Κουσπιδῆ (τοῦ) κάτ. 450 (ἑλληνικό).
35. ᾽Αγουρζενὸς (ὀ) κάτ. 200 (ἑλληνικό).
36. Σκαλίτα (τοῦ) κάτ. 250 (ἑλληνικό).
37. Σκόπῖα (τὰ) κάτ. 200 (ἑλληνικό).
38. Κούτουλα (ῆ) κάτ. 500 (ἑλληνικό).
39. ᾽Αγουρσα (ῆ) κάτ. 600 (ἑλληνικό).
40. Λαραχανῆ (ῆ) κάτ. 1200 (᾽Ελληνες 700, Τοῦρκοι 500).

Δ. ΠΟΤΑΜΙ ΤΗΣ ΜΟΥΛΑΚΑΣ ᾽Η ΤΟΥ ΜΕΞΙΛΑ

41. Χαβᾶ (ῆ) κάτ. 250 (᾽Ελληνες 100, Τοῦρκοι 150).
42. Τῆιντζι - Χαβα (ῆ) κάτ. 150 (᾽Ελληνες 50, Τοῦρκοι 100).
43. Κοστορδὸς (ὀ) κάτ. 150 (ἑλληνικό).
44. Σπέλια (ῆ) κάτ. 450 (᾽Ελληνες 150, Τοῦρκοι 300).
45. Μουνταντὸς (ὀ) κάτ. 200 (ἑλληνικό).
46. Διανῖαχα (ῆ) κάτ. 650 (ἑλληνικό).
47. Σανογιᾶ (ῆ) κάτ. 250 (᾽Ελληνες 150, Τοῦρκοι 100).
48. Κουσερᾶ (ῆ) κάτ. 400 (τουρκικό).
49. Μουλᾶκα (ῆ) κάτ. 200 (τουρκικό).
50. Πόπαρα (ῆ) κάτ. 150 (τουρκικό).
51. Πογότθ' (ῆ) κάτ. 200 (τουρκικό).
52. Παπάρζα (ῆ) κάτ. 100 (ἑλληνικό).

Ε. ΠΡΥΤΑΝΗΣ

53. Κάτω Χορτοκόπ' (τὸ) ἢ ᾽Αγία (ῆ) κάτ. 635 (᾽Ελληνες 200, Τοῦρκοι 435).
54. Χαμουρῆ (τοῦ) κάτ. 300 (ἑλληνικό).
55. ᾽Ανω Χορτοκόπ' (τὸ) κάτ. 600 (ἑλληνικό).
56. Λαλλατσάντων (τοῦ) κάτ. 100 (ἑλληνικό).
57. Σαχνόη (ῆ) κάτ. 250 (ἑλληνικό).
58. Θέρ'σα (ῆ) κάτ. 250 (᾽Ελληνες 125, Τοῦρκοι 125).
59. Γιαννάντων (τοῦ) κάτ. 275 (ἑλληνικό).
60. Ποντίλα (ῆ) κάτ. 200 (ἑλληνικό).

61. Κουνάκα (ή) κάτ. 250 (έλληνικό).
62. Γιαννακάντων (το0) κάτ. 240 (έλληνικό).
63. Κρένασα (ή) κάτ. 280 (έλληνικό).
64. 'Αδολή (τ[ο0]) κάτ. 250 (έλληνικό).
65. Στάμαν (τ0) κάτ. 350 ("Ελληνες 275, Τουρκοι 75).
66. Ζάβερα (ή) κάτ. 330 (έλληνικό).
67. Τῶαχαριάντων (το0) κάτ. 425 (έλληνικό).
68. Μελιανάντων (το0) κάτ. 215 (έλληνικό).
69. Φαργανάντων (το0) κάτ. 350 (έλληνικό).

"Ετσι τὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ τῶν 69 χωριῶν τῆς Ματσούκας στὰ 1922 ἦταν, μὲ τὴ δυνατώτερη ἀκρίβεια, 21.720 — δηλ. 5.235 οἱ Τουρκοι τῶν 13 τουρκικῶν χωριῶν μὲ τοὺς Τούρκους τῶν 9 μικτῶν καὶ 16.485 οἱ "Ελληνες κάτοικοι.

Τὰ τελευταῖα 11 χωριά, τὰ γύρω ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ Πρύτανι : Γιαννάντων, Ποντίλα, Κουνάκα, Γιαννακάντων, Κρένασα, 'Αδολή, Στάμαν, Ζάβερα, Τῶαχαριάντων, Μελιανάντων καὶ Φαργανάντων, ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη περιοχὴ, τὴν περιοχὴ τῆς "Ανω Ματσούκας (Πάξ - Ματῶκα), τὴ μεσαιωνικὴ Παλαιοματσούκα, ὅπου καὶ τὸ Παλιόκαστρο (χωρ. Ζάβερα), ἡ θερινὴ διαμονὴ τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζούντας κ' ἡ στρατιωτικὴ φρουρὰ τοῦ βάνδου Ματσουκᾶν.

* * *

Γιὰ τὴ Ματσούκα πολλὲς καὶ χρήσιμες πληροφορίες μοῦ ἔδωσαν οἱ ἐξῆς παλιοὶ κάτοικοί της :

- Κιουρτσίδης Ἰωάννης Γ., δημοδιδάσκαλος, ἐτῶν 68, κάτοικος Πτολεμαΐδος Κοζάνης.
- Κυριακίδης Παναγιώτης Α., ἐργολάβος, ἐτῶν 57, κάτοικος Δραπετσώνας Πειραιῶς.
- Μισαηλίδης Δημήτριος Ι., δήμαρχος Δραπετσώνας Πειραιῶς, συγγραφέας, ἐτῶν 57, κάτοικος Δραπετσώνας Πειραιῶς.
- Πολυχρονιάδης Νικόλαος Χ., ἐπαγγελματίας, ἐτῶν 63, κάτοικος Δραπετσώνας Πειραιῶς.
- Σαββινίδης Εὐστάθιος Γ., ἐργάτης, ἐτῶν 57, κάτοικος Δραπετσώνας Πειραιῶς.
- Τοπαλίδης Πανάρετος Κ., ἀρχιμανδρεῖτης, συγγραφέας, ἐτῶν 79, κάτοικος Νικαίας Πειραιῶς.
- Τσαμπερτίδης Κωνσταντῖνος Α., καθηγητής, ἐτῶν 87, κάτοικος Παλαιοῦ Φαλήρου Ἀθηνῶν.
- Χριστοφορίδης Χριστόφορος Α., ἐργάτης, ἐτῶν 53, κάτοικος Δραπετσώνας Πειραιῶς.

Γιὰ τὸ τοπωνυμικὸ ποὺ ἀκολουθεῖ πολλές καὶ χρήσιμες πληροφορίες μοῦ ἔδωσαν οἱ ἐξῆς παλιοὶ κάτοικοι τῆς Ἀνω Ματσούκας :

Ἀδαμίδης Εὐστάθιος Δ., ἱερεὺς, ἐτῶν 65, κάτοικος Νικαίας Πειραιῶς.
Ἐλεξίδης Ἰωάννης Κ., γεωργός, ἐτῶν 60, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.
Ζερζελίδου Σοφία Ι., τὸ γένος Κοντοῦ, ἐτῶν 95, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.
Θεοδωρίδου Ἡλιάνα Μ., τὸ γένος Ἀθανασιάδου, ἐτῶν 77, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.

Καλλιανίδης Ἰωάννης Β., ζωγράφος, ἐτῶν 75, κάτοικος Πολυμύλου Κοζάνης.
Κοκκινασίδης Παναγιώτης Ι., γεωργός, ἐτῶν 60, κάτοικος Ἀγίου Δημητρίου Κοζάνης.

Κωτίδης Γεώργιος Ι., γεωργός, ἐτῶν 75, κάτοικος Κλείτου Κοζάνης.
Λαπαρίδης Ἀπόστολος Π., δημοδιδάσκαλος, ἐτῶν 55, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.

Μελίδης Κωνσταντῖνος Β., γεωργός, ἐτῶν 55, κάτοικος Πολυμύλου Κοζάνης.
Μεντεσίδης Δημήτριος Σ., γεωργός, ἐτῶν 52, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.
Μουτίδου Σοφία Ε., τὸ γένος Κωτίδου, ἐτῶν 68, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.
Ὀρφανίδης Κωνσταντῖνος Ι., γεωργός, ἐτῶν 50, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.
Παντισίδης Χαράλαμπος Ι., γεωργός, ἐτῶν 65, κάτοικος Δαμίων Ἀλεξανδρουπόλεως.

Παντισίδου Σοφία Χ., τὸ γένος Κουῖρουκίδου, ἐτῶν 62, κάτοικος Κοιλάδας Κοζάνης.

Παπαδόπουλος Δημήτριος Χ., γεωργός, ἐτῶν 55, κάτοικος Νεχωροπούλου – Γιδᾶ Βερροίας.

Σαντεσιδης Γεώργιος Θ., δημοδιδάσκαλος, ἐτῶν 70, κάτοικος Ἀγίου Δημητρίου Κοζάνης.

Τριανταφυλλίδου Κυριακὴ Τ., τὸ γένος Φετφατσίδου, ἐτῶν 70, κάτοικος Ξάνθης.
Ὑψηλάντης Χαράλαμπος Γ., οἰνοπώλης, ἐτῶν 70, κάτοικος Ἀθηνῶν.

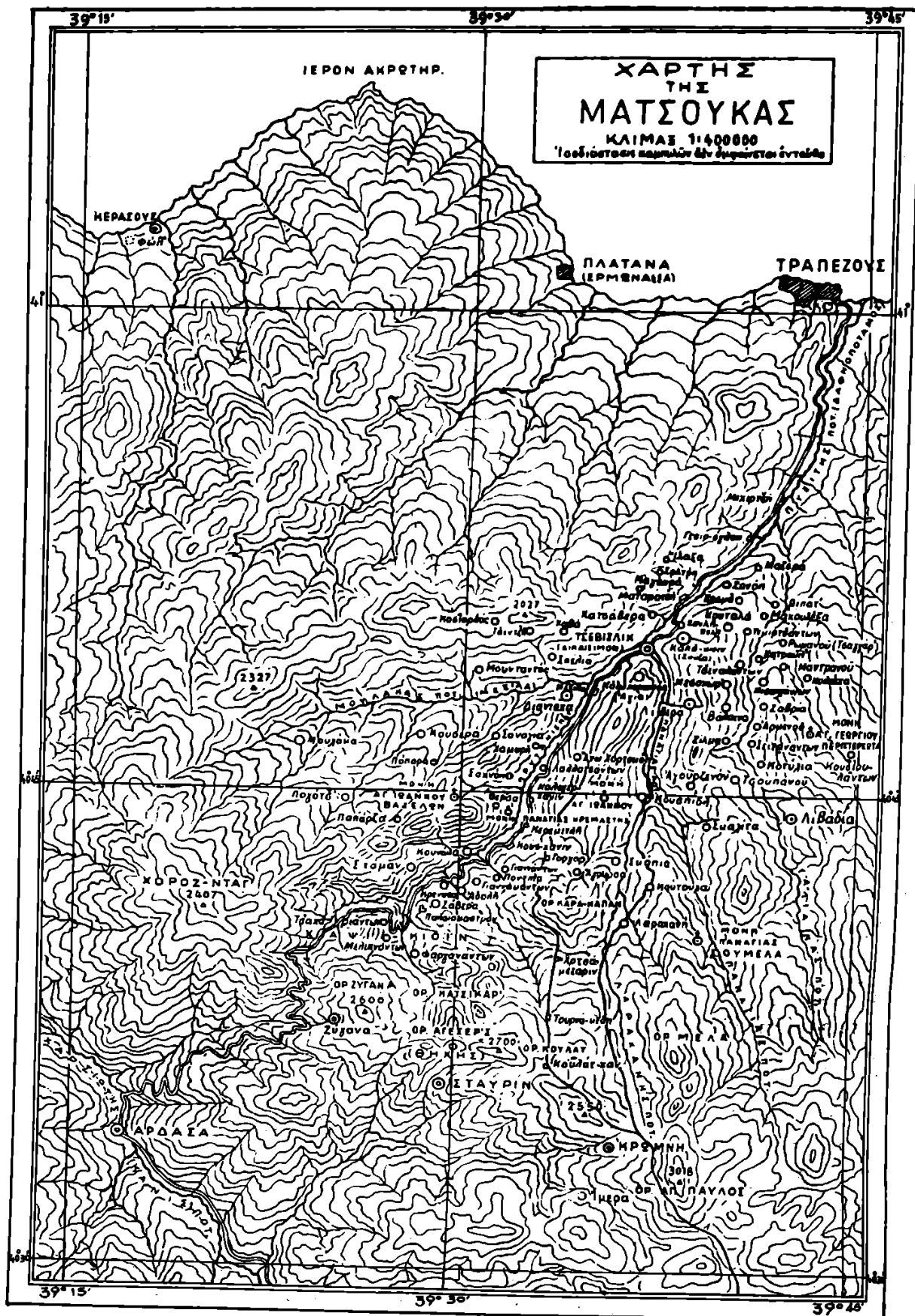
Φωφωτίδης Κωνσταντῖνος Γ., κτηνοτρόφος, ἐτῶν 60, κάτοικος Πολυμύλου Κοζάνης.

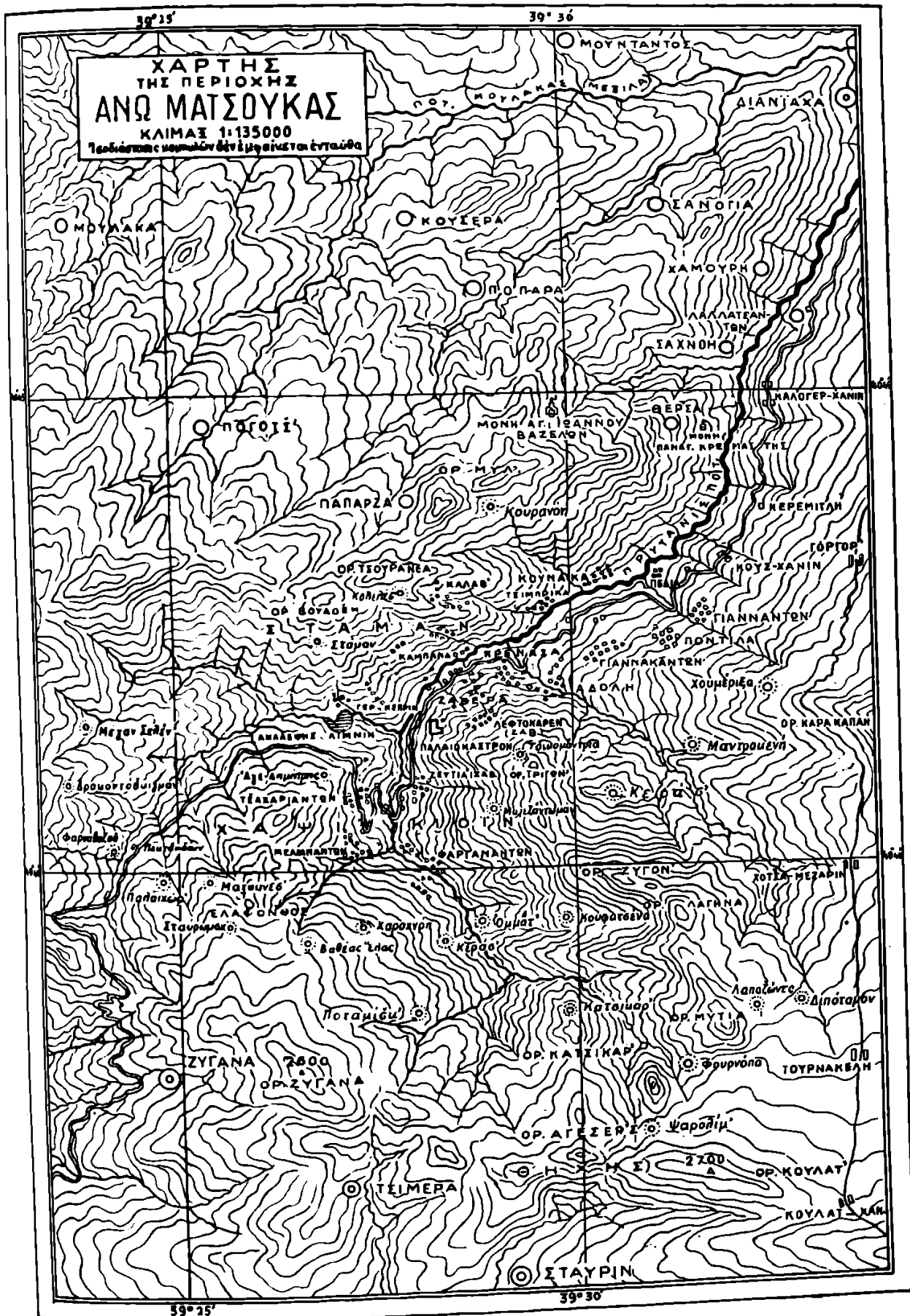
Χριστοφορίδης Εὐστάθιος Κ., γεωργός, ἐτῶν 45, κάτοικος Ξηρολίμνης Κοζάνης.
Χρυσανθίδης Θεόδωρος Ι., ἱερεὺς, ἐτῶν 60, κάτοικος Κουδουνιῶν Δράμας.

Τὶς εἰκόνες 1 – 9 τὶς ἔβγαλε τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1952 ὁ Σταυρώτης Ahmet Karakullukcu, ξενοδόχος στὸ Hamsiköy (Trabzon).

Σ' ὅλα τὰ παραπάνω πρόσωπα ἐκφράζω τὴ βαθειὰ μου εὐγνωμοσύνη καὶ βεβαιῶνω τὸν ἀναγνώστη πὺς, χωρὶς τὴ συμβολή τους, δὲ θὰ ἦταν δυνατό νὰ βρεῖ μιὰ σχετικὴ πληρότητα ἢ μικρὴ τούτη ἐργασία.

Τέλος, γιὰ τὴν εἰκόνα 10, σημειῶνω πὺς εἶν' ἀπὸ μιὰ carte postale, τὴ μοναδικὴ τοῦ Χαψί - κιοϊ, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1916 – 1917.

Α' - ΓΙΑΝΝΑΝΤΩΝ (τοῦ).

Τὸ πρῶτο χωριὸ τῆς Ἄνω Ματσούκας, στὰ δεξιὰ τοῦ Πρύτανι, πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ στὰ ΒΔ ἀπότομα ριζὰ τοῦ ὄρους Καρά - Καπαν, σὲ ὑψόμ. 460 μ.

1. Κούς - Χανῖα (τὰ) — Ξενῶνες στὸ δημόσιο δρόμο, μικρὸς σταθμὸς τῶν μεταγωγικῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ στὸ 44ο χιλ. ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα.
2. Γράμμαν (τὸ) — Χωράφια καὶ δασωμένη πλαγιά πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο, μετὰ τὰ Κούς - Χανῖα.
3. Γιαζιλί - Ταῖν (τὸ) — Βράχος ψηλός, ἀπότομος, πρὸς τὸ ποτάμι, μὲ καμπὴ τοῦ δημόσιου δρόμου στὴν κορυφή του καὶ σταθμὸ χωροφυλακῆς, «κορτέν'». Στὴ βάση του κάποια τουρκικὴ ἐπιγραφή. 45 χιλ. ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα.
4. Ὀμαλόπον (τ[ὸ]) — Ἰσιάδα ἀνάμεσα στὸ Γιαζιλί - Ταῖν καὶ τὸ χωριό, μὲ χωράφια καὶ θαμνότοπους ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη τοῦ δημόσιου δρόμου.
5. Ζωναρέα (ή) — Σειρὰ βράχων πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο, ἀνάμεσα στὸ Γιαζιλί - Ταῖν καὶ τὸ χωριό.
6. Τσοκλανόπα (τὰ) — Ἄγριοι λιβαδότοποι στὴ βορινὴ ἄκρῃ τοῦ χωριοῦ.
7. Φοσσατόλιθα (τὰ) — Χωράφια πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ κάτω, ΒΔ ἀπὸ τὸ χωριό.
8. Τριδίχαλος (ὀ) — Χωράφια γόνιμα πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ κάτω, ΒΔ ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
9. Παιδίτσοнос (τοῦ) — Χωράφια πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο καὶ κάτω, ΒΔ ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
10. Καμπίδκια (τὰ) — Χωράφια πάνω, κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο καὶ κάτω, ΒΔ ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
11. Σελέν' (τὸ) — Χωράφια κάτω, δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, μεταξὺ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας καὶ πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο.
12. Σταυρία (τὰ) — Χωράφια κάτω, δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, μεταξὺ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας καὶ πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο.
13. Κοῦφος (ὀ) — Χωράφια τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων καὶ τοῦ χωριοῦ Ποντίλα, κάτω, δυτικὰ τοῦ Γιαννάντων.
14. Μαγαζία (τὰ) — Χωράφια τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων καὶ τοῦ χωριοῦ Ποντίλα, κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό Γιαννάντων, δυτικὰ, πρὸς τὴν Ποντίλα, καὶ πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο.
15. Τερίν - Τερε (ή) — Βαθεῖα ρεματιὰ ποὺ κατεβαίνει ἀπότομα ἀπὸ τὸ ΝΔ

- τμήμα τοῦ χωριοῦ, περνᾷ κάθετα τὸ δημόσιο δρόμο ΒΔ καὶ σμίγει χαμηλὰ μὲ τὸν Πρύτανι.
16. Χάλκωμον (τὸ)—Χωράφια καὶ δασώματα μικρὰ μετὰ τὴν Τερὶν - Τερε, δυτικά, πάνω καὶ κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 17. Λεντρέν' (τὸ)—Χωράφια πάνω, κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο, στὴν πλευρὰ τῆς Ποντίλας. Κτήματα Γιαννάντων καὶ Ποντίλας. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 18. Ρακανόπα (τὰ)—Χωράφια ψηλότερα ἀπὸ τὸ Λεντρέν', πρὸς τὴν Ποντίλα. Κτήματα Γιαννάντων καὶ Ποντίλας. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 19. Ἐναύλια (τ[ὰ])—Χωράφια συνέχεια μὲ τὰ Ρακανόπα, ψηλότερα, πρὸς τὴν Ποντίλα. Κτήματα Γιαννάντων καὶ Ποντίλας. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 20. Ἀχορώνια (τ[ὰ])—Χωράφια συνέχεια καὶ ψηλότερα ἀπὸ τὰ Ἐναύλια, πρὸς τὴν Ποντίλα. Κτήματα Γιαννάντων καὶ Ποντίλας. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 21. Κουτσοπόλτις (ὀ)—Χωράφια γειτονικά μὲ τ' Ἀχορώνια, πρὸς τὸ χωριὸ Γιαννάντων. Κτήματα Γιαννάντων καὶ Ποντίλας. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 22. Ἄγε - Μαρίνα (ή)—Ἐκκλησιάκι πρὸς τὴν Ποντίλα, μὲ χωράφια γύρω. Κτήματα Γιαννάντων καὶ Ποντίλας. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 23. Ἀλωνᾶς (ὀ)—Χωράφια μετὰ τὴν Ἄγε - Μαρίνα, πρὸς τὸ χωριὸ Γιαννάντων.
 24. Ἀγηβέντις (ὀ)—Ἐκκλησιάκι μὲ μικρὴ συνοικία πρὸς τὴν Ποντίλα, παρά-πλευρα στὴν Ἄγε - Μαρίνα. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
 25. Λολότσι' (τ' Ἀφ'κὰ καὶ τ' Ἀπάν' τοῦ)—Συνεχόμενες συνοικίες τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων, ἡ μιὰ ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἄλλη.
 26. Μεσορρύμια (τὰ)—Συνοικία τοῦ χωριοῦ κάτ' ἀπὸ τὴ συνοικία τοῦ Λολότσι'.
 27. Σταυροκέφαλα (τὰ)—Ἀκρινὰ σπίτια - χωράφια, πρὸς τὰ Κούς - Χανῖα (ΒΑ).
 28. Θοναροκώλια (τὰ)—Ἀκρινὰ σπίτια - χωράφια, παράλληλα μὲ τὰ Σταυροκέφαλα.
 29. Ρακάν' (τὸ)—Συνοικία - ὕψωμα τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων, πάν' ἀπὸ τὰ Ἐναύλια.
 30. Γαῖδιορράχ' (τὸ)—Ξωχῶρι - ὕψωμα πάνω στὴ Ζωναρέα.
 31. Ζανοκώλια (τὰ)—Δασωμένος βοσκότοπος ἔξω, ΒΑ, κοντὰ στὸ χωριό.
 32. Συλιαύρια (τὰ)—Δασωμένος βοσκότοπος ΒΑ, μετὰ τὰ Ζανοκώλια.

33. Κουσχανοκέφαλα (τά)—Δάσος πάν' ἀπὸ τὰ Κούς - Χανῖα.
34. Τθαῖλιάκ - Ταῖιν (τό)—Βράχος μέσα σὲ δάσος ἀπὸ ἔλατα καὶ δξυές, μεταξὺ Γιαννάντων καὶ Γοργόρ - Χανῖα (τῶν χωριῶν Χορτοκόπ' καὶ "Αγουρσας) (δρόσημο Γιαννάντων - Χορτοκόπ').
35. Φερμανλί - Τῆβιζιν (τό)—Μεγάλη καρυδιά (δρόσημο Γιαννάντων - Χορτοκόπ'), ΒΑ, ἓνα χιλ. ἀπὸ τὰ Κούς - Χανῖα, πάνω στὸ δημόσιο δρόμο.
36. Παζερκιάν - Τιουζιν (τό)—'Ισιάδα στὸν ὄρεινὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν (δρόσημο Γιαννάντων - "Αγουρσας - Χορτοκόπ').
37. Καρακαπάν - Γιολιν (τό)—'Ο ὄρεινὸς δημόσιος δρόμος τοῦ Καρά - Καπαν (δρόσημο Γιαννάντων - "Αγουρσας).
38. Γριζέας (τά)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 10 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, στὴν ἀνατολικὴ πλαγιά, ψηλά, στὴν εὐθεῖα τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων.
39. Ζανόη (τ' 'Απάν' καὶ τ' 'Αφ'κὰ ἡ)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 15 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, πάν' ἀπὸ τὴ διαμονὴ Γριζέας.
40. Ταβίτ' τ' 'Αλάτ' (τοῦ)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 5 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, πάν' ἀπὸ τὴ Ζανόη.
41. Μακρένια (τά)—Βοσκότοποι ἄδεντροι γύρω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν, ὑψόμ. 1200 μ.
42. 'Αλογοφάγα τ' 'Ορμίν (τ[οῦ])—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 3 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, παράπλευρα καὶ στὸ ἴδιο ὑψόμετρο μὲ τὰ Μακρένια.
43. Κανναβουρέν' (τ' 'Απάν' καὶ τ' 'Αφ'κὰ τό)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές) πρὸς τὰ Κούς - Χανῖα, ψηλά, στὴ ΒΑ ἄκρῃ θεριστικὰ χορτολίβαδα, 7 σπίτια.
44. Ζανοκέφαλα (τά)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 5 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, πάν' ἀπὸ τὴ Ζανόη.
45. Κλερθέν' (τό)—Θαμνότοπος - βοσκότοπος κάτ' ἀπὸ τὸ Κανναβουρέν'.
46. Κρεμός (ὀ)—Βράχος ἀπότομος πάν' ἀπὸ τὴ συνοικία τοῦ Λολότσ'.
47. Φουρνόπα (τά)—Δασωμένη πετρώδης πλαγιά πάν' ἀπὸ τὸ χωριὸ Γιαννάντων, πρὸς τὴν Ποντίλα.
48. Χουλιαρίτσα (ή)—Δασωμένη πετρώδης πλαγιά πάν' ἀπὸ τὸ χωριὸ Γιαννάντων, στὴν εὐθεῖα.
49. Μαρκανί' τὸ Σπέλεν (τοῦ)—Σπηλιά, παράπλευρα στὴ Χουλιαρίτσα, πρὸς τὴν Ποντίλα.
50. Μουχαήλ τὰ Πεζούλια (τοῦ)—Βράχια πάν' ἀπὸ τὴ συνοικία τοῦ Λολότσ'.
51. Λούτρις (τά)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), θεριστικὰ χορ-

- τολίβαδα, 5 σπίτια, πάλ' ἀπὸ τῇ συνοικία τοῦ Λολότς, πρὸς τὴν Ποντίλα.
52. Φουλλίτς (τοῦ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 6 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, πάλ' ἀπὸ τὰ Λούτρια.
53. Φουλλίτς τὰ Παρχαρόπα (τοῦ) — Δάσος πάλ' ἀπὸ τῇ διαμονὴ τοῦ Φουλλίτς, παλιὺς μεζιρές.
54. Τρανὸν τὸ Σελέν' (τὸ) — Βοσκότοπος τοῦ Φουλλίτς τὰ Παρχαρόπα.
55. Λουτροκέφαλα (τὰ) — Δάσος ἀπὸ ἔλατα κι ὄξυες πάλ' ἀπὸ τὰ Λούτρια.
56. Πόρος (ὁ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος πάλ' ἀπὸ τὰ Λουτροκέφαλα, νότια, πρὸς τὴν Ποντίλα.
57. Μικρὸν τὸ Σελέν' (τὸ) — Μικρὴ λαγκαδιὰ στὸν Πόρο.
58. Γουρνοκώλια (τὰ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος πάνω, συνέχεια μὲ τὰ Λουτροκέφαλα.
59. Γουρνί (τὰ) — Βρύση μὲ γούρνες πάλ' ἀπὸ τὰ Γουρνοκώλια καὶ κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
60. Κοτυλόπα (τὰ) — Βοσκότοπος ἄδεντρος κοντὰ στὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
61. Χαντζάρ' (τ' Ἀπάν' καὶ τ' Ἀφ'κὰ τὸ) — Δάσος ἀπὸ ὄξυες, ἔλατα, λεφτοκαρυὲς καὶ θάμνους ἀπὸ «τσιφίνια» (ἄζαλέες), ψηλά, νότια, πρὸς τὴν Ποντίλα.
62. Μακρενέδ' (τὸ) — Βοσκότοπος ἄδεντρος πάλ' ἀπὸ τὸ Χαντζάρ'.
63. Διφορωτὰ (τὰ) — Δάσος κάτ' ἀπὸ τὸ Χαντζάρ', κοινὸ τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων καὶ τοῦ χωριοῦ Ποντίλα.
64. Παλαικάλυβα (τὰ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 3 σπίτια, κοντὰ στὰ Διφορωτὰ, πρὸς τὸ χωριὸ Γιαννάντων. Τὸ τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
65. Τεβορωτὰ (τὰ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος κάτ' ἀπὸ τὸ Καρά - Καπαν.
66. Γιρτοκώλ' (τὸ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος παράλληλα μὲ τὰ Τεβορωτὰ, κάτ' ἀπὸ τὸ Καρά - Καπαν.
67. Χουμπούτσονος τὸ Γίρτ' (τοῦ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 5 σπίτια, κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
68. Ὀστρέα (ῆ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 15 σπίτια, κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν, πρὸς τὴν Ποντίλα.
69. Κοναλτὰ (ῆ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ πηγὴ καὶ παλιὺς ξενῶνες, στὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
70. Καπάν' (τὸ) — Βραχώδης προεσχὴ κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
71. Κοντὰ τὰ Καπανόπα (τὰ) — Μικρὲς βουνορράχες κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
72. Κουταλίτριες (τὰ) — Βοσκότοπος ἄδεντρος μὲ πηγὴ, στὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.

73. Μελεσσέας τ' Ὀρμίν (τση) — Ἄδεντρη ρεματιά, πηγὲς τῆς Τερίν - Τερρες, κατ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
74. Καρά - Καπαν (τὸ) — Ὅρος στ' ἀνατολικά μεθόρια τῆς Ἄνω Ματσούκας, μὲ τὰ χωριὰ Γιαννάντων, Ποντίλα, Γιαννακάντων, Ἀδολῇ καὶ Κρένασα στοὺς ΒΔ, Δ καὶ ΝΔ πρόποδές του. Ὑψος 2400 μ., μὲ τὸ βατὸ θερινὸ δημόσιο δρόμο Τζεβιζλίκ - Παῖπουρτ ἀπὸ τὶς κορυφογραμμές του.
75. Τρανὸν τὸ Λιθάρ' (τὸ) — Ὀγκόλιθος στὸ δημόσιο δρόμο πρὶν ἀπὸ τὸ Στενὸν τοῦ Καρά - Καπαν.
76. Στενὸν (τὸ) — Ὁ δημόσιος δρόμος τοῦ Καρά - Καπαν στὰ ψηλὰ τῆς Χουμέριξας, μισὴ ὥρα ἀπὸ τὸ Χοτῶ - Μεζαριν.
77. Χοτῶ - Μεζαριν (τὸ) — Θερινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (παρχάρι) τοῦ χωριοῦ Χαμουρῇ, στὸ δημόσιο δρόμο καὶ στὴ νότια ράχη τοῦ Καρά - Καπαν, μὲ ξενῶνες καὶ σταθμὸ χωροφυλακῆς, ὑψόμ. 2300 μ.
78. Διχάλ' τὸ Ραχίν (τὸ) — Ὑψωμα μὲ ὄγκολιθους στὸ δημόσιο δρόμο, νότια, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Χοτῶ - Μεζαριν.
79. Λάλον (ὀ) — Ὀγκόλιθοι μὲ ἀντίλαλο, πρὸς τὰ νότια τοῦ ὑψώματος Διχάλ' Ραχίν, στὸ δημόσιο δρόμο, σύνορο Γιαννάντων - Ἄγουρσας.
80. Μακρέα τ' Ὀμάλια (τὰ) — Δρόμος στὸ ὄροπέδιο πρὸς τὸ Διπόταμον.
81. Διπόταμον (τὸ) — Παρχάρι κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας, πρὸς τὰ νότια τοῦ Χοτῶ - Μεζαριν, σὲ μιᾶς ὥρας ἀπόσταση· θερινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ μὲ καλύβια, ὑψόμ. 2250 μ.
82. Ἀγ' - Ἠλίας (ὀ) — Ξωκλήσι στὸ Διπόταμον.
83. Σαρῶματα (τὰ) — Σωρὸς ὄγκολιθοι στὸ Διπόταμον.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΓΙΑΝΝΑΝΤΩΝ

- Ἐπαπαντῇ (ῆ) — Κεντρικὸς ναὸς, νεόχτιστος, τρισυπόστατος.
- Ἀγε - Μαρίνα (ῆ) — Παλιὸ ξωκλήσι τῶν Κομνηνῶν στὰ ὁρόσημα τῆς Ποντίλας.
- Ἀγέννες Πρόδρομος (ὀ) — Μικρὸς ναὸς στὰ Ρακανόπα, μεθόρια τῆς Ποντίλας.
- Ἀγε - Παντελέημος (ὀ) — Ξωκλήσι στὸ Καρά - Καπαν.
- Ἀγ' - Ἠλίας (ὀ) — Ξωκλήσι στὸ Διπόταμον.

Β' — ΠΟΝΤΙΛΑ (ῆ).

Τὸ δεύτερο χωριὸ τῆς Ἄνω Ματσούκας, γειτονικὸ καὶ παράπλευρο ΝΔ τοῦ Γιαννάντων καὶ στὴν ἴδια πλευρὰ τοῦ Πρύτανι, σὲ ὑψόμ. 480 μ.

1. Χάλκωμαν (τό) — Χωράφια καὶ δασώματα, ὅπου τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων καὶ σὲ συνέχεια μ' αὐτό.
2. Λεντρένια (τά) — Χωράφια στὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
3. Ἀγένν' τὰ Ρακανόπα (τ[ά]) — Χωράφια μὲ μικρὸ δάσος στὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
4. Ἀχρωῶνια (τ[ά]) — Χωράφια καὶ ἀχυρῶνες κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
5. Ἐναύλια (τ[ά]) — Γόνιμα χωράφια κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
6. Τριδιχαλος (δ) — Χωράφια κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
7. Κουτσοπόλεις (δ) — Χωράφια κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό, πρὸς τοῦ Γιαννάντων. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
8. Παιδίτσονος (τοῦ) — Χωράφια πρὸς τοῦ Γιαννάντων. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
9. Καμπιδκια (τά) — Χωράφια πρὸς τοῦ Γιαννάντων. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
10. Κοθφος (δ) — Χωράφια κάτω, πρὸς τοῦ Γιαννάντων. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
11. Ἀγε· Μαρίνα (ή) — Χωράφια. Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ Γιαννάντων.
12. Ἀγηβέντς (δ) — Μικρὴ συνοικία μ' ἐκκλησιάκι, τῆς Ποντίλας, παρά- πλευρα μὲ τὴν Ἀγε· Μαρίνα. Τοπων. κοινὸ Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.
13. Λιθικὸν (τό) — Ἡ μεγάλη συνοικία τῆς Ποντίλας, ἀκρινὴ ΝΔ πρὸς τοῦ Γιαννακάντων.
14. Κούζια (τά) — Χορτολίβαδα θεριστικὰ καὶ θαμνότοποι ΝΔ πρὸς τοῦ Γιαννακάντων.
15. Ἀγερναρέδια (τ[ά]) — Συνοικία, 10 σπίτια, στὴ ΝΑ πάνω ἄκρη τοῦ χωριοῦ.
16. Λαζάρ' τὸ Γουρνὶν (τοῦ) — Πηγὴ μὲ μεγάλη γούρνα στὴν ἄκρη τοῦ δάσους, πάν' ἀπὸ τὸ χωριό.
17. Φουστιανᾶ (τοῦ) — Χορτολίβαδα θεριστικὰ ἀνάμεσα στὸ Λιθικὸν καὶ τ' Ἀγερναρέδια.
18. Μαστορεῖος (δ) — Δάσος ἀπὸ ὄξυες κλπ., ΝΑ, πάν' ἀπὸ τὸ χωριό.
19. Γιαροκέφαλον (τό) — Δάσος ἀπὸ ἔλατα, ὄξυες, λεφτοκαρυὲς κι ἄλλους θάμνους, πάν' ἀπὸ τὸ δάσος Μαστορεῖος.
20. Καγκέλλια (τά) — Δρόμος ἀνηφορικὸς ἀπὸ τοῦ Γιαννάντων πρὸς τὴν Ποντίλα μὲ μικρὲς καμπές.
21. Γιάρια (τό) — Καθίζηση στὰ χωράφια τοῦ Φάσα.
22. Φάσα (τοῦ) — Χωράφια χαμηλά, κοντὰ στὸ χωριό.
23. Κελλια (τά) — Χορτολίβαδα θεριστικὰ στὴν ἄκρη, πρὸς τοῦ Γιαννάντων.

24. Βοτρυδᾶ (τοῦ) — Χωράφια καὶ σπίτια στὴν ἄκρη, πρὸς τοῦ Γιαννάντων.
25. Κοινόν (τὸ) — Θαμνότοπος κοινόχρηστος παράπλευρα στὰ Κελλία.
26. Χασάν - Κουρμα (ἡ) — Δάσος ἀπὸ ὄξυες, λεφτοκαρυές καὶ λοιποὺς θάμνους πάν' ἀπὸ τὸ Κοινόν.
27. Κουλακσοῦης (ὁ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ θεριστικὰ χορτολίβαδα καὶ 2 σπίτια, πάνω, κοντὰ στὸ χωριό.
28. Χατῶ ἡ τ' "Ακρας (τοῦ) — Χωράφια μὲ πηγὴ κοντὰ στοῦ Φουσανᾶ.
29. Ἄγε - Βλάχης (ὁ) — Συνοικία καὶ χωράφια δίπλα στὸ Λιθικόν.
30. Κωσταντινίτσ' τὸ Ταφὶν (τοῦ) — Μικρὴ προεξοχὴ κάτ' ἀπὸ τὰ Κερασόπα.
31. Μεσελέες (ὁ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ χορτολίβαδα καὶ 7 σπίτια, κοντά, πάν' ἀπὸ τὸ χωριό.
32. Κερασόπα (τὰ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 30 σπίτια, μ' ἀνοιχτὰ χορτολίβαδα, ἀντίκρου στὴ διαμονὴ Μεσελέες.
33. Τεβόρ' (τὸ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 4 σπίτια (Γιαννάντων), νοτιώτερα, κοντὰ στὰ Κερασόπα.
34. Κοτύλια (τὰ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ καλύβια καὶ 3 σπίτια κι ἄδεντρα χορτολίβαδα, πάν' ἀπὸ τὴ διαμονὴ Μεσελέες.
35. Φουρνοκώλια (τὰ) — Θαμνώδης βοσκότοπος πάν' ἀπὸ τὸ χωριό.
36. Πλακία (τὰ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), πάν' ἀπὸ τὰ Κοτύλια, 15 σπίτια, μὲ χορτολίβαδα.
37. Χατῶ ἡ τ' Ὀμάλ' (τοῦ) — 1 σπίτι μὲ χορτολίβαδο, πάν' ἀπὸ τὰ Φουρνοκώλια καὶ κάτ' ἀπὸ τὰ Κερασόπα.
38. Χοντρὸν ἢ Καγιά (τὸ) — Μονοκόμματος ὀγκόλιθος μέσα σ' ἀνοιχτὸ χορτολίβαδο, κάτω, κοντὰ στὴ διαμονὴ Μαδίρ'.
39. Χαλκοκέφαλα (τὰ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 3 σπίτια καὶ χορτολίβαδα, ΝΔ καὶ κοντὰ στὰ Κερασόπα.
40. Μαδίρ' (τὸ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), 5 σπίτια μὲ χορτολίβαδα, πάν' ἀπὸ τὰ Πλακία.
41. Τρανὸν τὸ Σελέν' (τὸ) — Βοσκότοπος ἄδεντρος μὲ λαγκαδιὰ κατηφορικὴ, κάτ' ἀπὸ τὸ Μαδίρ'.
42. Φτελενίτσκ' (τὸ) — Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 3 σπίτια καὶ χορτολίβαδα, κοντά, πάν' ἀπὸ τὸ χωριό.
43. Μαυρικί' (τοῦ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος πάν' ἀπὸ τὸ Μαδίρ'.
44. Γουντάχα (τὰ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος πάν' ἀπὸ τὰ Κερασόπα.
45. Χαραχτόπα (τὰ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος κάτ' ἀπὸ τὸ Μαδίρ'.
46. Λυκοτρύπ' (τὸ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος ἀντίκρου στὸ Μαδίρ', πρὸς τοῦ Γιαννάντων.
47. Διπόταμον (τὸ) — Κοινὸ παρχάρι (θερινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ) Γιαννάντων καὶ Ποντίλας.

48. Τδατάχα (τό) — Παρχάρι μὲ λίγα καλύβια κάτ' ἀπὸ τὸ Διπόταμον.
49. Λαγηνᾶ (τοῦ) — Παρχάρι πλάϊ στὰ Τδατάχα.
50. Χαλκώματα (τό) — Ὅρεινὸς βατὸς δρόμος ἀπὸ τὴ Χουμέριξα πρὸς τὰ παρχάρια.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΠΟΝΤΙΛΑΣ

- Ἀγέρ'ς (ὁ) — Μεγάλος τρισυπόστατος κεντρικὸς ναὸς στὴ συνοικία Ἀγε-
ναρέδια.
- Ἀγέρ'ς (ὁ) — Μικρὸς ναὸς ἀκρινός, πρὸς τοῦ Γιαννακάντων.
- Ἀγέρ'ς (ὁ) — Ἐκκλησιάκι παλιὸ μεταξὺ Λιθικοῦ καὶ Ποντίλας.
- Ἀγία - Τριάδα (ἡ) — Νεόχτιστος μεγάλος τρισυπόστατος ναὸς στὸ Λιθικόν.
- Ἀγε - Βλάχης (ὁ) — Ξωκκλήσι ἄστεγο, «ἀναπαγμένον», στὸ Λιθικόν.
- Ἀγηβέντς (ὁ) — Παλιὸ ἐκκλησιάκι μὲ τοιχογραφίες, στὰ σύνορα τοῦ Γιαν-
νάντων.

Γ' — ΚΟΥΝΑΚΑ (ἡ).

Τὸ τρίτο καὶ βαθύτερο χωριὸ τῆς Ἑνω Ματσούκας, ἀντίκρου καὶ κάτ' ἀπὸ τὰ δυὸ πρῶτα χωριά, στὴν ἀριστερὴ ὄχθῃ τοῦ Πρύτανι καὶ στὸ μᾶκρος τῆς στενῆς του κοιλάδας, σὲ ὑψόμ. 350 μ.

Ἀπὸ Τσιμπρικᾶ πρὸς Χαλία - Κουρανόη.

1. Τσιμπρικᾶ (τοῦ) — Ἡ νότια συνοικία τῆς Κουνάκας, χωριστὴ στὴν ποταμιά, σ' ἀπόσταση 2 χιλ.
2. Ἀμηνᾶς (ὁ) — Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Τσιμπρικᾶ, 4 σπίτια καὶ χωράφια, χωρισμένα ἀπὸ τὴ συνοικία μὲ μικρὸ ὕψωμα.
3. Χουσεϊνάντων (τοῦ) — Συνοικία ἀπὸ 6 σπίτια, πρὸ πέρα καὶ ψηλότερα ἀπὸ τὸν Ἀμηνᾶ.
4. Παρτιδάδες (τά) — Χέρση ἔκταση καὶ λίγα χωράφια κάτ' ἀπὸ τοῦ Χου-
σεϊνάντων.
5. Βελέν' τ' Ἀλών' (τοῦ) — Παλιὸ ἀλώνι πάν' ἀπὸ τοῦ Χουσεϊνάντων.
6. Κούτοβα (ἡ) — Θαμνόφυτη καὶ βραχὴ λαγκαδιά, «σελέν'», μὲ μικρὰ χορτολίβαδα.
7. Κούζια (τά) — Δάσος ἀπὸ ἔλατα, λεφτοκαρυές, κρانيές κι ἄλλα, πάν' ἀπὸ τὴν Κούτοβα.
8. Παλαίσιπιτα (τά) — Μικρὰ χορτολίβαδα μὲ πηγὴ, ἀνάμεσα στὴν Κού-
τοβα καὶ στὸ δάσος Κούζια.

9. Καλειτσούκ' (τὸ)—Πυκνὸ δάσος ἀπὸ ὀξυές, δυτικὰ ἀπὸ τὸ δάσος Κούζια.
10. Σκάλας (τὰ)—Βράχος μὲ σκαλιστὲς βαθμίδες στὸ δρόμο πρὸς τὰ Χαλῖα.
11. Ἀκρίτας (ὁ)—Χορτολίβαδο μὲ 1 σπίτι καὶ δάσος γύρω, ἀντίκρου στὰ Χαλῖα.
12. Χαλῖα (τὰ)—Ξωχώρι μὲ 9 σπίτια, χωράφια καὶ χορτολίβαδα, ψηλότερα ἀπὸ τοῦ Σάχ'.
13. Χαλῖ' Ἀγέρ'ς (τοῦ)—Ξωκκλήσι μικρὸ στὴ συνοικία Χαλῖα.
14. Ἀμιράντων τὸ Σπέλεν (τ[οῦ])—Βράχος πάν' ἀπὸ τὰ Χαλῖα, μὲ προβυτοσπηλιὰ στὴ βάση του.
15. Κρενῖα (τὰ)—Πηγὴ μ' ἐξαιρετικὸ νερό, δάσος ἀπὸ ἔλατα, λεφτοκαρυές καὶ ἄλλους θάμνους καὶ λιθοσωροὺς γύρω, πέρα, πάν' ἀπὸ τὸ Σπέλεν.
16. Τεντενᾶ (τοῦ)—Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 20 σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα καὶ μπολιασμένες ἀχλαδιές, κάτ' ἀπὸ τὴν Κουρανὸν, σὲ ὑψόμ. 800 μ.
17. Τρυπῖα (τὰ)—Δάσος ἀπὸ ἔλατα στὶς βάσεις τῆς Κουρανὸς.
18. Κουρανὸν (τ' Ἀπάν' καὶ τ' Ἀφ'κὰ ἡ)—Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 60 σανιδάρμωτα σπίτια, θεριστικὰ χορτολίβαδα, μὲ παλιές μπολιασμένες ἀχλαδιές, «πιβόλια», ψηλά, στὰ ΒΔ τῆς Κουνάκας, ὑψόμ. 1100 μ.
19. Ἀγε - Γάβρας (ὁ)—Ξωκκλήσι παλιό, στὴ μέση τῆς Κουρανὸς, μὲ τοιχογραφίες παλιές.
20. Τρυγὸνα (ἡ)—Δάσος ἀπὸ ἔλατα, ἀντίκρου καὶ στὰ νότια τῆς Κουρανὸς.
21. Κιράνια (τὰ)—Θεριστικὰ χορτολίβαδα, βορινὴ ἐπέκταση τῆς Κουρανὸς, στὰ σύνορα τῆς Θέρ'σας.
22. Χαντζάρ' (τὸ)—Δάσος ἀπὸ ἔλατα, κληῖθρες καὶ θάμνους, πάν' ἀπὸ τὴν Κουρανὸν.
23. Μύλ' τὸ Λιθάρ' (τοῦ)—Βράχοι ἀπόκρημνοι γραμμωτῆς βουνοκορφῆς ὁμώνυμης, ποὺ εἶναι καὶ σύνορο στὰ ΒΔ πίσω χωρὶὰ Παπάρζα καὶ Κουσερά. Ὑψόμ. 1600 μ., ἡ θάλασσα ὁρατὴ ἀπὸ τὴν κορυφή.
24. Χαψᾶ (τοῦ)—Βράχος μ' ἐλατόδασο γύρω, ἀπέναντι, νότια καὶ στὸ ὑψόμ. τοῦ βράχου τοῦ Μύλ' τὸ Λιθάρ'.

Ἀπὸ Κουνάκα πρὸς Βαθὺν Ὀρμίν.

25. Βαναρεῖον (τὸ)—Πετρώδης θαμνότοπος, κοινόχρηστος, ἀπὸ τὸ Ὀρμίν πρὸς τὰ Λιθένια.
26. Λιθένια (τὰ)—Βραχώδεις πλαγιές μεταξὺ Κουνάκας καὶ Τσιμπρικᾶ.
27. Τρυπῖα (τὰ)—Σπηλιές στὸ μονοπάτι ἀπὸ τὰ Λιθένια πρὸς τοῦ Τσιμπρικᾶ.
28. Ὀρμῖα (τ[ὰ])—Ἡ στενὴ κοιλάδα τοῦ ρυακιοῦ στὴ ΝΔ πλευρὰ τῆς μεγαλύτερης συνοικίας τῆς Κουνάκας.

Εἰκ. 1. Οἱ πηγές τοῦ Πρύτανι. Ἀριστερά τὸ βουνὸ Μαντακέν, δεξιὰ προσβάσεις ἀνατολικῆς τῆς Ζύγανας, στὸ βάθος τὰ Μυτία. Κάτ' ἀπὸ τὸ λευκὸ σύννεφο ἡ κορυφὴ Ἀγεσέρ'ς (Θήχης).

29. Μυλέτ'σσας (τοῦ) — Σπηλιὰ μέσ' στὴ συνοικία τῆς Κουνάκας.
30. Ἀπλαταρέα (ἡ) — Χορτολίβαδο ἀνάμεσα σὲ δυὸ βράχους στὴν κοιλάδα Ὀρμία.
31. Σάχ' (τοῦ) — Ξωχώρι ἀπὸ 3 σπίτια στὴν κοιλάδα Ὀρμία.
32. Εὐγενῆς τὸ Πεγάδ' (τοῦ) — Πηγὴ μὲ ἄφθονο ἁλατοῦχο νερὸ καὶ καρυδιὲς γύρω.
33. Ἀλῆ τὸ Σπέλεν (τοῦ) — Σπηλιὰ πάν' ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ Εὐγενῆς τὸ Πεγάδ'.
34. Κελεμέν' τὰ Κεπ(α) (τοῦ) — Χορτολίβαδα κάτ' ἀπὸ τὰ Χαλία.
35. Χαλάσματα (τὰ) — Χορτολίβαδα μὲ μπολιασμένες ἀχλαδιές, «᾽πιβόλια», πέρα, πάν' ἀπὸ τὰ Χαλία.
36. Ἀπτουλιτο' (τοῦ) — Στάση μέσ' στὸ δάσος, πέρα, πάν' ἀπὸ τὰ Χαλάσματα.
37. Ροδαφινέν' (τὸ) — Πηγὴ μ' ἔξοχο νερό, στὴ ρεματιά, πέρα ἀπὸ τὰ Χαλάσματα, μὲ χορτολίβαδα, μεγάλη σπηλιὰ καὶ δάσος ἀπὸ λεῦκες, ἔλατα, ὄξυες καὶ λεφτοκαρυές.
38. Γαῖτιαν(α) (τὸ) — Δάσος ἀπὸ ἔλατα κι ἄλλη βλάστηση, πάν' ἀπὸ τὸ Ροδαφινέν', στὴ νότια πλαγιὰ τοῦ Χαψᾶ.

39. Κρανίτσ' (τοῦ)—Πυκνὸ δάσος ἀπὸ ἔλατα, ὄξυές, κουμαριές καὶ κρانيές, σὲ μικρὴ ἀπόσταση πάν' ἀπὸ τὰ Γαϊτιανία.
40. Βαθὺν τ' Ὀρμίν (τὸ)—Τὸ δυτικὸ καὶ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ τρία ρυάκια τῆς κοιλάδας, μὲ τὶς πηγές του στὸ βουνό - σύνορο μεταξὺ Στάμαν καὶ Παπάρζα.
41. Πόρτας (τὰ)—Βράχος στὶς πηγές τοῦ ρυακιοῦ Βαθὺν Ὀρμίν, πρὸς τὸ Στάμαν.
42. Στεγνὸν τ' Ἀλάτ' (τὸ)—Ἀλεξίβροχο γέρικο ἔλατο, στὸ δρόμο δεξιὰ πρὸς τὴν Κουρανόη.

Ἀπὸ τὸ χωριὸ πρὸς τὴν Κουρανόη.

43. Κορλαϊτς' (τὸ)—Προεξοχὴ σὲ μικρὴ ἀπόσταση πάν' ἀπὸ τὸ χωριό, ἄδεντρη, μ' ἐρείπια παλιὰ καὶ μὲ δάσος δεξιὰ.
44. Δύο Καγιάδες (τὰ)—Μονοκόμματοι βράχοι πάν' ἀπὸ τὸ Κορλαϊτς', μὲ δάσος, «νεζίρ'», δεξιὰ.
45. Θανάσ' τὰ Κελλία (τοῦ)—Δάσος ἀπὸ ὄστρυνές, πιὸ πάν' ἀπὸ τὸ Κορλαϊτς'.
46. Παλιαλῶντς (ὀ)—Παλιὸ ἁλώνι, 150 μέτρα ἀνηφορικά, πάν' ἀπὸ τὸ χωριό, μὲ γύρω δάσος ἀπὸ ἔλατα.
47. Ἀρμάρια (τ[ὸ])—Σπηλιά, κρυψώνας γιὰ πρόβατα, μέσα σ' ἐλατόδασο, πάν' ἀπὸ τὸν Παλιαλῶν'.
48. Διχτράτ' (τὸ)—Σταυροδρομὶ μέσ' στὸ δάσος τοῦ Παλιαλῶν'.
49. Ἀπανώλ'θα (τ[ὸ])—Ξωχῶρι μὲ 4 σπίτια καὶ χωράφια, στ' ἀριστερὰ καὶ ΝΔ τοῦ σταυροδρομιοῦ Διχτράτ'.
50. Λεφτοκάρυα (τὰ)—Ξωχῶρι μὲ 2 σπίτια καὶ χωράφια, στ' ἀριστερὰ καὶ ΝΔ τοῦ ξωχωριοῦ Ἀπανώλ'θα.
51. Γαβροκῶλ' (τὸ)—Δάσος ἀπὸ ἔλατα, λεφτοκαρυές κλπ., συνέχεια, στ' ἀριστερὰ καὶ ΝΔ, πρὸς τὸ ξωχῶρι Λεφτοκάρυα.
52. Κανῆς τὸ Σπέλεν (τοῦ)—Δάσος παράπλευρα στὸ Γαβροκῶλ'.
53. Ἰιονοῦς (τοῦ)—Ξωχῶρι μὲ 1 σπίτι καὶ χωράφι καὶ γύρω δάσος ἀπὸ ἔλατα, λεφτοκαρυές καὶ ὄστρυνές.
54. Ἐγκλημαν (τὸ)—Ξωχῶρι μὲ 5 σπίτια, χωράφια καὶ δάσος πάν' ἀπὸ τὸ ξωχῶρι τῆς Ἰιονοῦς, μ' ἐρείπια βυζαντινοῦ κάστρου σ' ἀπόκρημνο βράχο. Μιὰ παράδοση λέει πὼς ἀπὸ δῶ ἔπεσε στὸ γκρεμὸ βυζαντινὴ πριγκίπισσα.
55. Ράχος (τὸ)—Βουνορράχη πάν' ἀπὸ τὸ Ἐγκλημαν, ποὺ τελειώνει κάτω, στὸ γκρεμὸ τοῦ κάστρου.
56. Πλακίν (τὸ)—Πέτρα στὸ δρόμο ἀπὸ τὸ Ἐγκλημαν πρὸς τὴν Κουρανόη, μὲ φυσικὲς κουφάλες σὰν ἀπὸ πατημασιές.

57. Ἄγε - Νικήτας (δ) — Ξωκλήσι παλιὸ στὶς βάσεις τῆς Κουρανόης.
58. Μαρκουφέν' (τό) — Σπηλιὰ μ' ἐλατόδασο γύρω καὶ πάν' ἀπὸ τὸ Ἑγκλημαν.
59. Μαστορίδ' (τοῦ) — Δάσος καὶ θαμνότοπος ἀπὸ «τσιφίνια» (ἄζαλέες), πάν' ἀπὸ τὸ Μαρκουφέν'.
60. Φουρνόπα (τά) — Χορτολίβαδο μὲ σπηλιές καὶ κρύα πηγὴ πάν' ἀπὸ τὸ δάσος Μαστορίδ', στὰ σύνορα τῆς Θέρ'σας.
61. Ραῖν (τό) — Δασωμένη βουνοκορφὴ βορινὰ πρὸς τὴ Θέρ'σα, ὑψόμ. 1500 μ.
62. Σκενάφια (τά) — Δασωμένες πλαγιές κάτ' ἀπὸ τὸ Ραῖν, στὰ σύνορα τῆς Θέρ'σας.
63. Τοιχολογούρ' (τό) ἢ Τοιχολογούρν' (τό) — Παλιὰ γούρνα μέσ' στὸ δάσος, κάτ' ἀπὸ τὰ Σκενάφια.
64. Γατράχ' (τό) — Βράχος καὶ σπηλιὰ μὲ κρυψώνα, στὸ δάσος κάτ' ἀπὸ τὰ Σκενάφια.
65. Φτερεῖος (δ) ἢ Φτερέν' (τό) — Ξωχῶρι μὲ 1 σπίτι καὶ ξωκλήσι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, μὲ πελώριες ὀξυές καὶ φτέρες γύρω καὶ κάτ' ἀπὸ τὸ Γατράχ'.
66. Γούτωμαν (τό) — Ἑλατότοπος μ' ἄλλα δασικὰ καὶ κρύα πηγὴ, ἀντίκρου στὸ Ἑγκλημαν, βορινὰ πρὸς τὸ ξωχῶρι Φτερεῖος.
67. Σελέν' (τό) — Δασωμένη λαγκαδιὰ κατηφορικὴ, ἀπὸ τὰ Φουρνόπα ψηλὰ ὡς κάτω στοῦ Μαχμούτ' τὸ Ρακάν'.
68. Μυλάρια (τά) — Πετρώδης κατηφοριὰ κάτ' ἀπὸ τὸ δάσος τῆς Ἰονοῦς, ὅπου ἔβγαζαν μυλόπετρες.
69. Τσαχλέας (δ) — Δασωμένος κατήφορος μ' ἔλατα, βελανιδιές κι ἄλλα, πάν' ἀπὸ τὸν Ἀγροτῶν.
70. Κερασόπα (τά) — Ξωχῶρι μὲ 2 σπίτια καὶ πατατοχώραφα, κάτ' ἀπὸ τὸ ξωχῶρι Φτερεῖος.
71. Μαχμούτ' τὸ Ρακάν' (τοῦ) — Ἀδεντρη προεξοχὴ κάτ' ἀπὸ τὰ Μυλάρια.
72. Τσεκέρ' τὸ Ρακάν' (τοῦ) — Συνοικία μὲ σπίτια μὲ χωματένιες στέγες, «δῶματα», στὴ ΒΑ ἄκρη τοῦ χωριοῦ.
73. Ἀραπάντων (τοῦ) ἢ Στοφοράντων (τοῦ) — Ἡ ἀκρινὴ ΝΔ συνοικία τοῦ χωριοῦ.
74. Μεσορρύμ' (τό) — Ἡ μεσαία συνοικία τοῦ χωριοῦ.
75. Ταρτσάντων (τοῦ) — Ἡ βορινὴ ἀκρινὴ συνοικία τοῦ χωριοῦ, ὅπου τὸ σχολεῖο καὶ τὰ καταχωσμένα ρημοκλήσια κ' ἐρείπια τῆς ἀρχαίας μονῆς Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, ποὺ ἐρημώθηκε κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Περσῶν στὰ χρόνια τοῦ Ἡρακλείου.
76. Ἀγροτῶν (δ) — Ὀγκώδης βράχος μὲ σπηλιές μεγάλες στὴ βάση του, στὴ ΒΑ ἄκρη τῆς Κουνάκας.

Ἀπὸ Ἀγροιδᾶλ' πρὸς Πέδια.

77. Πόλις τὸ Ραχίν (τοῦ) — Βράχος σὲ μικρὴ ἀπόσταση καὶ ΒΑ ἀπὸ τὸν Ἀγροιδᾶλ'.
78. Καστριοπὸδ' (τὸ) — Βράχια μετὰ τὸν Ἀγροιδᾶλ', ΒΑ καὶ στὸ μονοπάτι πρὸς τὰ Πέδια.
79. Θονάρια (τὰ) — Θαμνόφυτα κατσάβραχα, ΒΑ ἀπὸ τὸ Καστριοπὸδ'.
80. Ριδύμια (τὰ) — Ξωχῶρι μὲ 4 σπίτια καὶ χωράφια, στὴν ἴδια πλαγιά, ΒΑ ἀπὸ τὰ Θονάρια.
81. Πέδια (τὰ) — Συνοικία - ξωχῶρι στὴ δεξιὰ ποταμιὰ τοῦ Πρύτανι, κατ' ἀπὸ τὸ χωριὸ Γιαννάντων, μὲ 8 σπίτια καὶ χωράφια.
82. Χάλκωμαν (τὸ) — Τὸ ἴδιο τοπωνύμιον τῶν χωριῶν Γιαννάντων καὶ Ποντίλα στὸ τέρμα του, ΝΔ καὶ συνέχεια μὲ τὰ Πέδια.
83. Λεντρέν' (τὸ) — Ξωχῶρι μὲ 3 σπίτια καὶ χωράφια, ἀντίκρου, στὴ δεξιὰ ποταμιὰ τῆς Κουνάκας.
84. Καρίπ' τὸ Ρακάν' (τοῦ) — Θαμνόφυτη ράχη ἀντίκρου στὴν Κουνάκα καὶ κατ' ἀπὸ τὴ δημοσιά, μὲ ξωχῶρι, 3 σπίτια καὶ χωράφια.
85. Καρέν' (τὸ) — Ξωχῶρι μὲ 12 σπίτια καὶ χωράφια, ψηλά, στ' ἀνατολικά τῶν ξενώνων Ποκλού - Χανῖα.
86. Ποκλού - Χανῖα (τὰ) — Ξενῶνες στὸ δημόσιο δρόμο, πάν' ἀπὸ τὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Πρύτανι καὶ σ' ἀπόσταση δέκα λεπτῶν ἀπὸ τὴν Κουνάκα.
87. Μαγκούρας τ' Ὀρμίν (τοῦ) — Ἡ ἀπότομη ρεματιὰ ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τοῦ Λαχανᾶ στὸ χωριὸ Γιαννακάντων.
88. Καστανιδῶκ' (τὸ) — Χωράφια κατ' ἀπὸ τὴ δημοσιά, παράπλευρα μὲ τὴ ρεματιὰ τοῦ Μαγκούρας τ' Ὀρμίν κι ὡς τὴν ποταμιὰ.

Στὰ παρχάρια.

89. Λαγηνᾶ (τοῦ) — Παρχάρι μὲ 15 καλύβια, γειτονικὸ μὲ τὰ παρχάρια τῆς Κρέναςας.
90. Φαρναβαζοῦ (ῆ) — Τὸ κυριώτερον παρχάρι τῆς Κουνάκας, γειτονικὸ μὲ τὴν περιοχὴ τῶν παρχαριῶν τῶν χωριῶν Τσαχαριάντων καὶ Στάμαν, στὶς προσβάσεις τοῦ ὄρους Ζύγανα, στὴν ἀριστερὴ ποταμιὰ κι ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σταθμὸ χωροφυλακῆς Πεκτοῦδίων καὶ τὸ δημόσιο δρόμο, μὲ σπίτια καὶ καλύβια, σιταροχώρα καὶ λαχανόκηπους, σὲ ὑψόμ. 1700 μ. Ἀγοράστηκε ἀπὸ τοὺς ἀγάδες πρὶν 140 χρόνια.
91. Καλέντεριν (τὸ) — Ἄδεντρος βοσκότοπος, δυτικά, πρὸς τὰ σύνορα τῆς περιοχῆς Πεοβανάντων.
92. Ἀρπαλούκ' (τὸ) — Βοσκότοποι ἄδεντροι καὶ βουνορράχες πρὸς τὸ Γετί - Χαρμαν τοῦ χωριοῦ Στάμαν.

93. Μάραντη (τοῦ)—Συνέχεια μὲ τὸ Ἀρπαλούκ', βοσκότοποι.
94. Καπάνια (τὸ)—Βουνορράχες καὶ βοσκότοποι, σύνορα μὲ τὸ Γετί-Χαρμαν τοῦ χωριοῦ Στάμαν.
95. Ἀλχάνα (ῆ)—Ἄδεντρες βουνοκορφές, βοσκότοποι, σύνορα μὲ τὸ Παροτ'ῖδῃ.
96. Κουμούλ' τ' Ὀξέας (τὸ)—Δέκα γέρικες ὀξυές σὲ βοσκότοπο ἄδεντρο, μεταξὺ τῆς Ἀλχάνας καὶ τῆς Φαρναβαζοῦς.
97. Ἀλωτιστέρα (ῆ)—Ἄδεντρος βοσκότοπος καὶ σιταροχώραφα, δυτικά, κοντὰ στὴ Φαρναβαζοῦ. Τόπος ὅπου ἔδιναν ἄλατι στὰ πρόβατα.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΟΥΝΑΚΑΣ

- Ἀγέννες Χρυδόστομος (ὀ)—Κεντρικὸς ναὸς στὴ συνοικία Ἀραπάντων.
Ἀγε-Βασίλτς (ὀ)—	}	Παλιοὶ μικροὶ ναοὶ στὴ συνοικία Μεσορρύμ'.
Ἀγε-Παγκράτς (ὀ)—		
Ἀγε-Κωσταντῖνος (ὀ)—	}	Παλιὰ ἐκκλησιάκια ἐρειπωμένα, «ἀναπαγμένα», στὴ συνοικία Ταρατσάντων.
Ἀγία-Ἑλένη (ῆ)—		
Ἀγε-Γοργόρ'ς (ὀ)—		
- † Θεοτοκὴ Παναγία (ῆ)—Ναὸς τῶν Εἰσοδίων στὴ συνοικία Τσεκεράντων.
Ἀγε-Γάβρας (ὀ)—	}	Ξωκκλήσια στὴν Κουρανόη.
Ἀγε-Νικήτας (ὀ)—		
- Ἀγέρ'ς (ὀ)—Ξωκκλήσι στὸ ξωχῶρι Φτερεῖος.

Δ' — ΓΙΑΝΝΑΚΑΝΤΩΝ (τοῦ).

Τὸ τέταρτο χωριὸ τῆς Ἑνω Ματσούκας, γειτονικὸ καὶ παράλληλο μὲ τὸ χωριὸ Ποντίλα, στὰ ΝΔ του, στὴν ἴδια πλευρά, πάν' ἀπὸ τὸν Πρύτανι καὶ τὸ δημόσιο δρόμο, σ' ἐπίπεδη ἀπλοχωριὰ καὶ ὑψόμ. 480 μ.

1. Σπόγγος (ὀ)—Μικρὸς βράχος κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό, στὴν κατηφοριὰ μεταξὺ τοῦ δημόσιου δρόμου καὶ τῆς ποταμιᾶς.
2. Ἐνοίκια (τ[ᾱ])—Χωράφια πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο, στὶς προσβάσεις τοῦ χωριοῦ. Ἀρχικὴ θέση τοῦ συνοικισμοῦ τῶν ἐποίκων ἀπὸ τὸ Μουαλ-τά-κιοῖ τῆς Ἀργυρούπολης.
3. Καστανίδκ' (τὸ)—Χωράφια ΒΔ, στὴν πλαγιά κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό, πάνω καὶ κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο. Συνέχεια τοῦ ἴδιου τοπων. τοῦ χωριοῦ Κουνάκα.
4. Γιάρ' (τὸ)—Μικρὴ καθίζηση γηλόφου στὶς βορινὲς προσβάσεις τοῦ χωριοῦ καὶ στὴν καμπὴ ταῦ δημόσιου δρόμου.

5. Ραχατᾱ 'Αγέρ'ς (τοῦ)—Βραχώδης κυμπὴ τοῦ δημόσιου δρόμου, δυτικὰ καὶ κάτ' ἀπὸ τὸ χωριό, ὅπου τὸ ξωκκλήσι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.
6. 'Ομάλ' (τ[ὸ])—'Ισιάδα εὐρύχωρη, ΝΔ καὶ σὲ συνέχεια μὲ τὸ χωριό, χορτολίβαδα καὶ χωράφια. Ἡ προέκταση τῆς τοποθεσίας ΝΔ ἀποτελεῖ συνοικία καὶ χωράφια τοῦ ἐπόμενου χωριοῦ Κρένασα.
7. Καρένια (τὰ)—'Ακρινὸς θαμνόφυτος βοσκότοπος τοῦ χωριοῦ ΒΑ, πρὸς τὴν Ποντίλα.
8. Λαχανᾱ (τοῦ)—Τὸ ΒΑ πρὸς τὴν Ποντίλα τμῆμα τοῦ χωριοῦ.
9. Ξαμανῆ (τοῦ)—Ξωχῶρι μὲ 3 σπίτια ΒΑ, ὅπου τὰ λατομεῖα.
10. Ρακάν' (τὸ)—Ξωχῶρι ἐξοχικόν, σὲ ὕψωμα, πάνω καὶ στ' ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ, στὴν ἀρχὴ τοῦ παραπάνω μεγάλου δάσους ἀπὸ ὄξυες.
11. Πουγίκ - Καγια (ή)—Μονοκόμματος βράχος, ψηλός, ἴσιος στὴν κορυφή, μὲ κρυψῶνες πλευρικούς, μέσ' στὸ δάσος ἀπὸ ὄξυες.
12. 'Αγρελαφίνα (ή)—'Ελατόδασο μὲ λεφτοκαρυές κι ἄλλα θαμνόδεντρα, μὲ μικροὺς βράχους, ψηλά, στὴ ΝΑ πλαγιά, κάτ' ἀπὸ τὸ Ξενίδκ'.
13. Πεγαδίδκια (τὰ)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 2 σπίτια καὶ χορτολίβαδα, νότια, πρὸς τὸ χωριὸ 'Αδολῆ.
14. Χαλαγμένα Γορόδκια (τὰ)—Σωροὶ φυσικοὶ ἀπὸ λιθάρια, πέρ' ἀπὸ τὰ Πεγαδίδκια, στὸ δρόμο πρὸς τὸ Κεράσ'.
15. Χαμαιγγεῖα (τὰ)—'Απότομες λαγκαδωτὲς κατηφοριές στὴ νότια ἀπὸ τὸ χωριὸ πλαγιά, ὅπου οἱ ὑλοτόμοι κατεβάζουν τοὺς κορμούς τῶν δέντρων.
16. 'Αρκουτσερῆ (τ[οῦ])—1 σπίτι σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ χωριό, στὸ δρόμο πρὸς τὴ Μαντρακενή.
17. Σταλίστρια (ή)—Στάση στὸ δρόμο, κοντὰ στὴ Μαντρακενή, μὲ βρύση καὶ γούρνα.
18. Γαραμάνια (τὰ)—Θαμνόφυτη βουνοπλαγιά πάν' ἀπὸ τὸ 'Ομάλ', πρὸς τὸ Κεράσ'.
19. Μαντρακενῆ (ή)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 8 σπίτια, χορτολίβαδα, λαχανόκηπους καὶ δάση ἀπὸ ἔλατα καὶ λεφτοκαρυές, στὰ δυτικὰ ριζὰ τοῦ ὄρους Καρά - Καπαν, ἀντίκρυ στὸ Κεράσ', ὑψόμ. 700 μ.
20. Φτερεῖος (ὁ)—Φτερότοπος πάν' ἀπὸ τὴ Μαντρακενή, στὸ δρόμο πρὸς τὴ Χουμέριξα.
21. 'Ολυσμαν (τ[ὸ])—'Ελατόδασο στὸ δρόμο πρὸς τὴ Χουμέριξα.
22. Κούσσονος τὸ Φοσσίν (τοῦ)—Παλιὰ λακκούβα ἀπὸ καρβουνοκάμινο στὸ δρόμο πρὸς τὴ Χουμέριξα.
23. Μανάγιαλης τὸ Γεφύρ' (τση)—Παλιὸ πέτρινο γεφύρι τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζούντας, ἀνάμεσα στὸ Κεράσ' καὶ τὴ Χουμέριξα.
24. Χουμέριξα (ή)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 150 σπίτια τῶν χωριῶν Γιαννακάντων, Ποντίλα καὶ 'Αδολῆ, χορτολίβαδα

- κι ἄδεντρος βοσκότοπους, πάν' ἀπὸ τῇ Μαντρακενῇ, στὶς κορυφοπλαγίες τοῦ Καρά - Καπαν καὶ κάτ' ἀπὸ τὸ Στενόν, καμπὴ τοῦ ὁρεινοῦ δημόσιου δρόμου, ὑψόμ. 1800 μ.
25. Τεβόρ' (τό)—Ἄδεντρος βοσκότοπος, μὲ 2 μόνο δέντρα, «τεβόρια» (εἶδος πεύκου), στὴν κάτω ἄκρη τῆς Χουμέριξας.
26. Κινθέν' (τό)—Ἄδεντρη βουνοπλαγιά, μὲ μικρὴ ἰσιάδα καὶ 3 καλύβια καὶ βουνοβοσκή, πάν' ἀπὸ τῇ Χουμέριξᾳ, πρὸς τὸ Καρά - Καπαν.
27. Ἄγε - Στοφόρος (ὀ)—Ξωκλήσι τοῦ βουνοῦ πάν' ἀπὸ τὸ Κινθέν'.
28. Κουταλιτρίας (τά)—Βουνοβοσκή μὲ ἰσιάδα κάτ' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν.
29. Ξεν(δ)κ' (τό)—Ἑαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεζιρές), μὲ 10 σπίτια καὶ χορτολίβιδα, κάτω, στὰ ΒΔ τῆς κορυφῆς τοῦ Καρά - Καπαν.
30. Φουρνόπα (τά)—Παρχάρι (θερινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονή), μὲ 1 καλύβι, κάτω, κοντὰ στὸ Χοτῶ - Μεζαριν.
31. Ὁξυπέτρης ἢ Ἐξυπέτρης (ὀ)—Βραχύτοπος μὲ πλακόπετρα, στὸ δρόμο πρὸς τοῦ Λαγηνᾶ, ὑψόμ. 2200 μ.
32. Νεσὶν (τὸ Τρανὸν καὶ τὸ Μικρὸν τὸ)—Ἄδεντρος βοσκότοπος μὲ λίγα σκόρπια ἑλατόδεντρα, χαμηλὰ κι ἀντίκρου στὸν Ὁξυπέτρη.
33. Χαντζάρ' (τό)—Ἀριὸ ἑλατόδασο ἀντίκρου στὴ Χουμέριξα, πρὸς τὸ Κεράσ'.
34. Ἀρκουδίστρια (ή)—Πετρώδης βοσκότοπος μὲ λίγα ἔλατα, πρὸς τὸ Κεράσ'.
35. Παλαικέπια (τά)—Βαθειὰ ρεματιά, πέρα, πρὸς τὸ Κεράσ', μετὰ τὴν Ἀρκουδίστρια.
36. Στενόν (τὸ)—Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ χωριοῦ Γιαννάντων.
37. Κρεπέγαδον (τὸ)—Παρχάρι (θερινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονή), μὲ 20 καλύβια, μεταξὺ Στενοῦ καὶ Χοτῶ - Μεζαριν.
38. Κουραγμέντσα (ή)—Μικρὸ διάσελο, νότια, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Χοτῶ - Μεζαριν, στὸ δημόσιο δρόμο, πρὸς τὴν Τουρνά - Κελη.
39. Γουρνία (τά)—Βοσκότοπος κάτ' ἀπὸ τὸ Μεσοπάρχαρον τῆς Κρέναςας, μὲ 3 παλιὲς γοῦρνες.
40. Χαψᾶ (τοῦ)—Παρχάρι μὲ λίγα καλύβια, ἀνάμεσα στὸ Μεσοπάρχαρον τῆς Κρέναςας καὶ τὰ Τῶατάχα τῆς Ποντίλας.
41. Τουρνά - Κελη (ή)—Παρχάρι μὲ πολλὰ καλύβια καὶ ξενῶνες, στὸν ὁρεινὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Καρά - Καπαν - Κουλάτ, σ' ἀνοιχτὸ ὑψίπεδο καὶ σ' ἀπόσταση, νότια, μιάμισης ὥρας ἀπὸ τὸ Χοτῶ - Μεζαριν καὶ στὸ ἴδιο ὑψόμετρο.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΓΙΑΝΝΑΚΑΝΤΩΝ

- ‘Αγέννες (ὀ)—Κεντρικὸς νεόχτιστος τρισυπόστατος ναὸς μὲ τροῦλλο.
 Βαγγελιστρία (ῆ)—Παλιὸ μικρὸ ξωκκλήσι στὸ ‘Ομάλ’.
 ‘Αγε - Θόδωρος (ὀ)—Ἐκκλησιάκι τοῦ Λαχανᾶ.
 Παναγία (ῆ)—Κεντρικὸ παλιὸ ἐκκλησιάκι μὲ τοιχογραφίες.
 ‘Αγε - Βλάχης (ὀ)—Ξωκκλήσι κάτ’ ἀπὸ τοῦ Ραχατᾶ.
 ‘Αγέρ’ς τοῦ Ραχατᾶ (ὀ)—Παλιὸ ξωκκλήσι μεγάλο, κατὰ τὴν παράδοση
 θαυματουργό.
 ‘Αγε - Παντελέημος (ὀ)—Ξωκκλήσι στὸν ‘Οξυπέτην.
 ‘Αγε - Στοφόρος (ὀ)—Ξωκκλήσι στὸ Κινθέν’.

Ε΄, ς΄ – ΚΡΕΝΑΣΑ (ῆ), ΑΔΟΛΗ (τ[οῦ]).

Τὰ δυὸ (πέμπτο κ^ο ἕκτο) δίδυμα χωριὰ τῆς Ἄνω Ματσούκας, συνεχόμενα καὶ χωρὶς καθορισμένα σύνορα μεταξύ τους, στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ Πρύτανη καὶ μὲ τὸ ΝΑ παραπόταμό του στὴ μέση τους. Ἀποτελοῦν ἀπλόχωρη ΝΔ συνέχεια τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων, στὸ ἴδιο ὑψόμ. τῶν 480 μ.

1. ‘Ομάλ’ (τὀ)—Συνοικία καὶ χωράφια τῆς Κρέναςας, πλατεῖα ἰσιάδα πάν’ ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο ΝΔ, συνέχεια τοῦ δμώνυμου τοπων. τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων.
2. Τσαφαρίνα (ῆ) (Κρένασα)—Γεφύρι μεγάλο λιθόχτιστο τῆς δημοσιᾶς στὸν παραπόταμο τοῦ Πρύτανη, στὴ μέση κάτω βάση τοῦ χωριοῦ, μὲ μύλους καὶ ξενῶνες.
3. Τραγάδες (τὰ) (Κρένασα)—Χωράφια κάτ’ ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο τῆς Τσαφαρίνας, στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ.
4. Ἀχούρια (τὰ) (Κρένασα)—Συνοικία στὴν καμπὴ τῆς δημοσιᾶς, μετὰ τὴν Τσαφαρίνα, δυτικά.
5. Ἀγία Ἄννα (ῆ) (Κρένασα)—Χωράφια καὶ θαμνότοπος στ’ Ἀχούρια, μὲ ξωκκλήσι τῆς Ἀγίας Ἄννας.
6. Μουχλῆ (τοῦ) (Κρένασα)—Χωράφια καὶ θαμνότοποι πάνω καὶ κάτ’ ἀπὸ τὴ δημοσιά, μεταξὺ Τσαφαρίνας καὶ Ραχατᾶ.
7. Ἀγε - Βασίλτσ (ὀ) (Κρένασα)—Κεντρικὴ συνοικία καὶ χωράφια μὲ πλατεῖα ἰσιάδα σὲ ὑψωμα καὶ μεγάλο ναὸ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου.
8. Χαϊριάτ’ (τὀ) (Κρένασα)—Βρύση - ὑδραγωγεῖο, δεξιὰ, κοντὰ στὸ ναό, στὸ σταυροδρόμι τοῦ χωριοῦ.
9. Λιμνὶν (τὀ) (Κρένασα)—Χέρσο, ρηχὸ βαθούλωμα, συνεχόμενο μὲ τὸ Χαϊριάτ’, μὲ βουρκόνερο τὸ χειμῶνα.

Εἰκ. 2. Οἱ πηγές τοῦ Πρύτανη με τὰ γύρω βουνὰ χιονισμένα.

10. Συγκότ' (τὸ) (Κρένασα)—Χωράφια με μικρὴ πηγὴ, πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο, στὴ δυτικὴ εἴσοδο τοῦ χωριοῦ.
11. Τρία Ἀπίδια (τὰ) (Κρένασα)—Χωράφια πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο, πρὸς τὴ Ζάβερα.
12. Σπόγγια (τὰ) (Κρένασα)—Βράχος στὸ κάτω χεῖλος τοῦ δημοσίου δρόμου καὶ σ' ἀπότομη πλαγιά πρὸς τὸν Πρύτανη, σύνορο Κρέναςας—Ζάβερας.
13. Γριζέας (τὰ) (Κρένασα)—Ἀπότομη πλαγιά θαμνόφυτη, κάτω ἀπὸ τὰ Σπόγγια, ὡς τὴν ποταμιά.
14. Ξενίτα (τοῦ) (Κρένασα)—Ἀνηφορικὴ θαμνόφυτη πλαγιά, πάν' ἀπὸ τὸ δημόσιο δρόμο, με λίγα χωράφια, στὰ σύνορα Κρέναςας καὶ Ζάβερας.
15. Ξενίτα ἢ Παναγία (τοῦ) (Κρένασα)—Ἐρειπωμένο ξωκκλήσι με χωράφιο γύρω, στὰ βορινὰ τοῦ Ξενίτα, χαμηλὰ πρὸς τὴν Κρένασα. Κατὰ τὴν παράδοση, παλιὸ μοναστήρι.
16. Ἄγε·Θόδωρος (ὁ) (Ἀδολῇ)—Ξωκκλήσι με δασωμένη ἀπόκρημνη πλαγιά, ψηλά, στὰ δυτικὰ τῆς συνοικίας Χτυπάντων.
17. Τσιριχλῇ (τοῦ) (Κρένασα)—Συνοικία με χωράφια πρὸς τὸ ποτάμι τοῦ χωριοῦ.
18. Τιμιόσταυρος (ὁ) (Ἀδολῇ)—Συνοικία με χωράφια στὰ δεξιὰ τοῦ ποταμοῦ καὶ στ' ἀνατολικά τῆς Κρέναςας, με ναὸ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.
19. Χτυπάντων (τοῦ) (Ἀδολῇ)—Συνοικία με 5 σπίτια καὶ χωράφια κι ἀπό-

- τομη πλαγιά, δασωμένη από έλατα, δξυές, λεφτοκαρυές κι άλλη βλάστηση, κάτ' από τόν Παλιαλών'.
20. Παλιαλώντς (δ) ('Αδολή)—Ξωχώρι στη νότια, ψηλή κι άνηφορική πλαγιά, με 5 σπίτια, χωράφια καὶ χορτολίβαδα, σὲ ύψόμ. 800 μ.
21. Παλιτῶ (τοῦ) (Κρένασα)—Συνοικία με 10 σπίτια πρὸς τὸ χωριὸ 'Αδολή.
22. Τσιχλοπέγαδον (τὸ) ('Αδολή)—Πηγὴ με γούρνα, κάτ' από τὴ συνοικία τοῦ Παλιτῶ, μέσ' στὸ χωριό.
23. Καστάκας ἢ Καγια (τση) ('Αδολή)—'Ελατόδασο πάν' από τόν Παλιαλών'.
24. Καλογερά τὸ Πεγάδ' (τοῦ) ('Αδολή)—'Ελατόδασο παράλληλα με τῆς Καστάκας τὴν Καγια, πάν' από τόν Παλιαλών'.
25. Σαρπίδκια (τὰ) (Κρένασα)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεξιρές), 5 σπίτια, με χορτολίβαδα, μισὴ ὥρα από τὸ χωριό, στὸ δρόμο πρὸς τὰ Τσιμίλια.
26. Καλόγριας τὸ Πεγάδ' (τση) ('Αδολή)—Πηγὴ με γάργαρο νερό, από σπηλιά, στὰ δεξιὰ τοῦ ποταμοῦ, ἀντίκρυ από τὰ Σαρπίδκια, ὅπου τὸ γεφύρι.
27. Κουτσούπ' - Καγια (ἡ) (Κρένασα — 'Αδολή)—Βράχος μυτερὸς στὸ δρόμο πρὸς τὴ Μαντρακενή.
28. Χαλαβέα (ἡ) ('Αδολή — Κρένασα)—Φλέβα νεροῦ, με ἄφθονη περιοδικὴ ἀνάβρυση, στὸ δρόμο τῆς Μαντρακενῆς, μετὰ τὴν Κουτσούπ' - Καγια.
29. Κελλά (τὰ) ('Αδολή — Κρένασα)—Λιθόφραχτα τμήματα γῆς, στὸ δρόμο ποὺ φέρνει από τὰ Σαρπίδκια πρὸς τὰ Τσιμίλια.
30. Τσιμίλ' - Καγια (ἡ) ('Αδολή — Κρένασα)—Βράχος ψηλὸς κι ἀπόκρημνος, στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, στὸ στένωμα τοῦ φαραγιοῦ, στὸ δρόμο πρὸς τὸ Κεράσ', τρεῖς τέταρτα τῆς ὥρας από τὸ χωριό.
31. Τσιμίλια ἢ Παναγια (τὰ) ('Αδολή)—Καινουργιο ξωκκλήσι στὴν κορφὴ τοῦ βράχου Τσιμίλ' - Καγια.
32. Τσιμίλια (τὰ) ('Αδολή)—'Εαρινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονὴ (μεξιρές), 8 σπίτια, χωράφια καὶ χορτολίβαδα, πάνω, κοντὰ στὸ ξωκκλήσι τὰ Τσιμίλια ἢ Παναγια.
33. Γοργόρ' τὸ Λιμνὶν (τοῦ)—Καταρράχτης κάτ' από τὰ Τσιμίλια.
34. Ξειμαδεῖρς (δ)—Δάσος πυκνὸ από έλατα κι δξυές, στὰ σύνορα τῆς Ζάβεραις, ύψόμ. 1100 μ.
35. Γιάρια (τὰ)—'Απότομη, κομένη με καθίζηση, πλαγιά, κάτ' από τὸ δάσος Ξειμαδεῖρς, ὡς κάτω στὴν ποταμιά.
36. Κωλεγβαλτίτς (δ)—Δρόμος ἀνηφορικὸς μέσ' από τὸ δάσος, πέρ' ἀπ' τὰ Τσιμίλια, πρὸς τὸ Κεράσ'.
37. Κοκκυμέλ' τ' 'Ορμίν (τοῦ)—Ρεματιὰ με κρυστάλλινο νερό, πάν' από τόν Κωλεγβαλτίτς'.

38. Βλαττόρια (τά)—Οἱ πηγὲς τῆς ρεματιᾶς τοῦ Κοκκυμέλ' τ' Ὀρμίν.
39. Μανοηλᾶ τ' Ὀρμίν (τοῦ)—Ἡ πρώτη ρεματιὰ μετὰ τὰ Τσιμίλια.
40. Ἀναπαυτέρια (τά)—Ἄδεντρος βοσκότοπος σὲ μικρὸ ἴσιωμα, παρὰ πλευρὰ μὲ τῇ ρεματιᾷ τοῦ Μανοηλᾶ τ' Ὀρμίν, ὅπου, κατὰ τὴν παράδοσιν, παλιοὶ τάφοι πολεμιστῶν.
41. Ἡλιάκρια (τά)—Δάσος ἀπὸ ἔλατα στὴ δεξιὰ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ.
42. Καπάν' (τὸ)—Ὑψωμα δασωμένο μετὰ τὰ Ἡλιάκρια, ΝΑ.
43. Χαπάγκ' (τὸ)—Δάσος ἀπὸ ἔλατα στὴν ἀριστερὴ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ, μετὰ τὸ Καπάν'.
44. Ριζόπα (τά)—Ἀνηφορικὴ πλαγιὰ πρὸς τὴ Ζάβερα, μὲ καμένα ἔλατα.
45. Καταβόλ' (τὸ)—Τὰ πρῶτα σπίτια τοῦ μεζιρὲ Κεράσ', ἀπὸ τὶς κατηφορικὲς βάσεις του.
46. Κουραγμέντσα (ή)—Χορτολίβαδα κάτ' ἀπὸ τὸ ξωκκλήσι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου.
47. Κεράσ' (τὸ)—Μεγάλος μεζιρὲς, κοινὸς τῶν χωριῶν Κρέναςας, Ἀδολῆ, Γιαννακάντων. Πλατειά, λεκανωτή, ἄδεντρο κοιλάδα, μὲ πλούσια χορτολίβαδα καὶ πάν' ἀπὸ 150 σπίτια, τὰ πιὸ πολλὰ σανιδάρμωτα. Ὀρίζεται ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ποτάμι, στὰ ΝΔ ριζὰ τοῦ Καρά-Καπαν, νότια ἀπὸ τὶς ἀπότομες πλαγιὲς τῶν κορυφῶν Λαγηνᾶ καὶ Ζυγόν' καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὶς πλαγιὲς τῆς κορυφῆς Τριγών'. Ὑψόμ. γύρω στὰ 1000 μ.
48. Κερασί' Ἀγέννες (τοῦ)—Μικρὴ προεσχόχῃ, μὲ ξωκκλήσι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, στὴν κεντρικὴ χαμηλὴ βάση τοῦ μεζιρὲ Κεράσ'.
49. Ξεροκοτύλια (τά)—Χορτολίβαδα στὴν ἰσιάδα γύρω ἀπὸ τὸ ξωκκλήσι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου.
50. Ὀμαλόκωλον (ι[ὸ])—Τὰ κεντρικὰ χορτολίβαδα καὶ σπίτια τοῦ μεζιρὲ Κεράσ'.
51. Χαντζάρ' (τοῦ)—Μέρος τῆς πλαγιᾶς πρὸς τοῦ Λαγηνᾶ, μὲ παλιὰ κούτσουρα ἀπὸ ἔλατα. Συνέχεια τοῦ ἴδιου τοπων. τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων.
52. Παλαικέπια (τά)—Ἡ ἀνηφορικὴ πλαγιὰ τοῦ Λαγηνᾶ, μὲ λατομεῖα στεγαστικῶν πλακῶν. Συνέχεια τοῦ ἴδιου τοπων. τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων.
53. Κομμάτ' (τὸ)—Ἄδεντρος ἀνηφορικὸς βοσκότοπος, πάν' ἀπὸ τὸ Κεράσ', πρὸς τὰ Πλακία καὶ τὰ Κουρκουκέδια τῆς Ζάβεραις.
54. Σελένια (τά)—Ἀπότομα συρτὰ λαγκαδιώματα, στὶς πλαγιὲς πρὸς τὸ Ζυγόν', πάν' ἀπὸ τὸ Κεράσ'.
55. Σπενταμέν' (τὸ)—Οἱ προσβάσεις τῆς πλαγιᾶς Ζυγόν', σφενταμνόφυτες σὲ παλιὰ χρόνια, στὸ περιθώριο τοῦ μεζιρὲ Κεράσ'.
56. Λαπαξιοῦ τ' Ἀλών' (τοῦ)—Μικρὸ ἴσιωμα πάν' ἀπὸ τὰ Σελένια.
57. Κουρτίνορος τὰ Γιατάχα (τοῦ)—Ἄδεντρο πετρωτὴ πλαγιὰ, πάν' ἀπὸ

τὸ Κεράσ', πρὸς τοῦ Λαγηνᾶ. Κατὰ τὴν παράδοση : «ἐκεῖ ἔκαψαν τοὶ Κούρτζς».

58. Γουρνί(α) (τά)—Τὸ ἴδιο τοπων. τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων.
59. Μαναχοκάλυβον (τὸ)—Ἕνα καλύβι παλιὸ στὴν ἐρημιά, παράπλευρα στὴν Τδέρκε τῆς Ζάβερας.
60. Λυκοτρύπια (τά)—Ἀπότομος κατήφορος, μὲ ὄγκολιθους καὶ σπηλιές, κάτ' ἀπὸ τὸ Μαναχοκάλυβον.
61. Λαγηνᾶ τὸ Ραχίν (τοῦ)—Βουνοκορφὴ μετὰ τὸ Ζυγόν', στὰ ΝΔ τοῦ Κερά-Καπαν, ὑψόμ. 2400 μ.
62. Λαγηνᾶ (τοῦ)—Μεγάλῃ ἰσιάδα, ὑψίπεδη βουνοβοσκή, ἀπὸ τοὺς σκόπελους Λάλον ὥς τὴ βρύση Κρύον Πεγάδ', ὑψόμ. 2300 μ.
63. Λάλον (ὀ)—Σκόπελοι μικροί, στὸ διάσελο τοῦ Λαγηνᾶ καὶ στὴν ἐξοδο τοῦ μονοπατιοῦ ἀπὸ τὰ Γιάρια τῆς Ζάβερας, μὲ καθαρὸ ἀντίλαλο.
64. Βαθὺν τ' Ὀρμίν (τὸ)—Ἡ ρεματιά ἀπὸ τοῦ Λαγηνᾶ πρὸς τὸ Κεράσ'.
65. Κοίμηση ἢ Παναγί(α) (ῆ)—Ἐωκλήσι κοντὰ στοὺς σκόπελους Λάλον.
66. Κρύον τὸ Πεγάδ' (τὸ)—Βουνόβρυση μὲ παγωμένο κρυστάλλινο νερό, στὸ δρόμο τοῦ παρχαριοῦ μετὰ τοῦ Λαγηνᾶ, μισὴ ὥρα ἀπὸ τοὺς σκόπελους Λάλον.
67. Ἀφ'κὰ τὸ Μεσοπάρχαρον (τ[ὸ])—Παλιὸ παρχάρι τῆς Κρέναςας, μ' ἐρειπωμένα καλύβια, μετὰ τὴ βρύση Κρύον Πεγάδ', πρὸς τ' ἀριστερά.
68. Ἀπάν' τὸ Μεσοπάρχαρον (τ[ὸ])—Καινούργια καλύβια, παρχάρι τῆς Κρέναςας, μετὰ τὴ βρύση Κρύον Πεγάδ', πρὸς τ' ἀριστερά, κοντὰ στ' Ἀφ'κὰ τὸ Μεσοπάρχαρον.
69. Κινέϊ (τὸ)—Ἰσιάδα-βουνοβοσκή, ἀνάμεσα στὸ Μεσοπάρχαρον καὶ στὸ παρχάρι Λαπαζιώντς.
70. Ἀλωτιστέρ(α) (ῆ)—Ἰσιωμα στὴν ἀπάνω εἴσοδο τοῦ παρχαριοῦ Λαπαζιώντς, ὅπου ἔδιναν ἀλάτι στὰ πρόβατα.
71. Ἀγε-Μαρί(α) (ῆ)—Ἡ βορινὴ πλευρὰ τοῦ Λαπαζιών', ὅπου τὸ ἔωκλήσι τῆς Ἀγίας Μαρίας.
72. Ἀγε-Χαράλαμπος (ὀ)—Ἡ κάτω ἄκρη τοῦ Λαπαζιών', ὅπου τὸ ἔωκλήσι τοῦ Ἀγίου Χαράλαμπου.
73. Λαπαζιώντς (ὀ) ἢ Λαπαζιόν' (τὸ) ἢ Λαπαζέν' (τὸ)—Παρχάρι (θερινὴ κτηνοτροφικὴ διαμονή), κοινὸ τῶν χωριῶν Κρένασα καὶ Ἀδολῆ, σὲ ὑψίπεδο 2300 μ.
74. Γιωσήφ' τὰ Καλύβια (τοῦ)—Παρχάρι μὲ λίγα καλύβια, πρὸς τοῦ Χαψᾶ τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων.
75. Ἐφρα(μ') τὰ Καλύβια (τ[οῦ])—Παρχάρι μὲ λίγα καλύβια, πρὸς τοῦ Χαψᾶ τοῦ χωριοῦ Γιαννακάντων.
76. Δρακοντολίμ' (τὸ)—Μικρὴ λακκούβα-λίμνη, κατὰ τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη

ἀπύθμενη, «ἀκώλωτον», πάν' ἀπὸ τὸ παρχάρι Λαπαξιῶντες, πρὸς τὰ Μυτία τῆς Ζάβερρας.

77. Παχὺν τὸ Ζυγούδ' (τό)—Πλατὺ ὁμαλὸ ὑψίπεδο, μὲ πυκνὴ βελονοειδῆ πόα, «ζυγούδ'», μεταξὺ Ξερολίμ' καὶ Κερβάνας Ρακάν' τῆς Ζάβερρας.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΡΕΝΑΣΑΣ - ΑΔΟΛΗ

Ἑγε - Βασιλῆς (ὁ)—Κεντρικὸς μεγάλος ναός, τρισυπόστατος μὲ τροῦλλο (Κρέναςας).

Ἑγια Ἑαννα (ἡ)—Παλιὸ ξωκκλήσι μὲ τοιχογραφίες στ' Ἑαχούρια (Κρέναςας).

Ἑγε - Κωσταντῖνος (ὁ)—Ξωκκλήσι ἀντίκρου στὴν Κρέναςα, στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Στάμαν, στ' ἀριστερὰ τοῦ Πρύτανι καὶ στὴν ἀπόκρημνη καμπὴ ποὺ σχηματίζει ὁ παλιὸς δημόσιος δρόμος περνώντας μέσ' ἀπὸ τὰ δμῶνυμα βράχια (Ἑαδολῆ).

Παναγια (ἡ)—Ἑρειπωμένο ξωκκλήσι τοῦ Καμπανᾶ τοῦ χωριοῦ Στάμαν (Κρέναςας). Κατὰ τὴν παράδοση, παλιὸ μοναστήρι.

Ἑγ' - Ἑλλας (ὁ)—Ξωκκλήσι τοῦ χωριοῦ Στάμαν, ἀντίκρου στὸ χωριὸ Ζάβερα (Κρέναςας).

Ἑανάλεψη (ἡ)—Ξωκκλήσι ξέσκεπο, «ἀναπαγμένον», στὸ Γέρ - Κερριν τοῦ χωριοῦ Στάμαν (Κρέναςας). Κατὰ τὴν παράδοση, παλιὸ μοναστήρι.

Ξενίτα ἡ Παναγια (τοῦ)—Ξωκκλήσι Ἑρειπωμένο (Κρέναςας). Κατὰ τὴν παράδοση, παλιὸ μοναστήρι.

Ἑγε - Θόδωρος (ὁ)—Ξωκκλήσι (Ἑαδολῆ).

Τιμιόσταυρος (ὁ)—Κεντρικὸς ναὸς εὐρύχωρος, ρυθμοῦ βασιλικῆς (Ἑαδολῆ).

Τσιμίλια ἡ Παναγια (τὰ)—Ξωκκλήσι καινούργιο στὸ βράχο Τσιμίλ' - Καγια (Κρέναςας).

Ἑγέννες (ὁ)—Ξωκκλήσι τοῦ μεξιρὲ Κεράσ' (κοινὸ Κρέναςας, Ἑαδολῆ καὶ Γιαννακάντων).

Ἑγε - Στοφόρος (ὁ)—Ξωκκλήσι πάν' ἀπὸ τὸ Κινθέν' (κοινὸ Γιαννακάντων, Κρέναςας καὶ Ἑαδολῆ).

Κοίμηση ἡ Παναγια (ἡ)—Ξωκκλήσι ξέσκεπο, «ἀναπαγμένον», στοῦ Λαγηνᾶ (κοινὸ Ἑαδολῆ καὶ Κρέναςας).

Ἑγε - Μαρῖνα (ἡ)—Ξωκκλήσι στὸ παρχάρι Λαπαξιῶντες (Κρέναςας).

Ἑγε - Χαράλαμπος (ὁ)—Ξωκκλήσι στὸ παρχάρι Λαπαξιῶντες (Ἑαδολῆ).

(Συνεχίζεται)

Γ. Ι. ΖΕΡΖΕΛΙΔΗΣ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΕΝ ΧΑΛΔΙΑ

Ότε τὸ 1461 κατελύθη καὶ τὸ τελευταῖον μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν κράτος, ἡ αὐτοκρατορία δηλαδὴ τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ δὲ πόλις παρεδόθη διὰ συνθήκης εἰς τὸν κατακτητὴν, τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ της, ὡς καὶ τῶν πέριξ τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ τόπων, ἔλαβε τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰ μεσόγεια, τὴν ὄρεινὴν τουτέστι καὶ φαραγγώδη Χαλδίαν, ὅπου καὶ διεσώθη, μετὰ τῶν ἐκεῖ παλαιοτέρων κατοίκων, διαβιοῦν εἰς ἀπρόσιτα μέρη.

Ὁ κατακτητὴς οὐδένα τότε κατεδίωξε, θεωρήσας αὐτοὺς ἀκινδύνους, ὥρισε δὲ μόνον ἐπὶ τῆς διακυβερνήσεώς των τοὺς τερέ - πεηδες, ἀπομάχους ἀνωτέρους στρατιωτικούς, οἵτινες μετ' ὀλίγον τοὺς προσελάμβανον ὡς μαρπαδες, ἥτοι μισθωτὰς τῶν πολλῶν αὐτῶν ἀγρῶν καὶ κτημάτων.

Ότε δὲ βραδύτερον, ἀρχομένου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, διὰ τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Ἀργυροπόλεως, ἀπήλυσαν οἱ πατέρες ἡμῶν μεγαλυτέρας ἐλευθερίας, ἤρχισε νὰ λαμβάνη χώραν, εἰς τὰ ὄρη ἐκεῖνα καὶ τὰς ὑπορείας των, ἐντὸς δασῶν καὶ πλησίον σπηλαίων, ἡ σύστασις νέων κοινοτήτων.

Τὰ ὀνόματα τῶν κοινοτήτων τούτων ἐλήφθησαν ἐκ τῶν σχεδὸν ἐρημωθείσων παλαιοτέρων, ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν μεταναστῶν ἢ ἐκ πολιούχων ἀγίων, περὶ τῆς κοινωνικῆς δ' ἐν αὐταῖς ὁργανώσεως, ἣτις παρέμεινε βασικῶς ἀναλλοίωτος ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας, θὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα *.

Α' ΓΕΝΙΚΑ

1. Ἡ ἀσφάλεια τῆς κοινότητος.

Τὰς κατοικίας ἔκτιζον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντὸς δασῶν, ἡ δ' ὀπισθία πλευρὰ των ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ κατακορύφως ἀποκεκομμένου ἐδάφους. Εἰς τὸ κέντρον ὑπῆρχε πελώριον δένδρον, κεκομμένον τὴν κορυφήν, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἐστηρίζοντο αἱ δοκοὶ τῆς στέγης. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες, ὡς ὑπόδουλοι, δὲν ἐπετρέπετο νὰ διατηρῶσιν ἴδια κάστρα ἢ καστέλλια, διὰ τοῦτο, ἅμα τῇ ἐμφανίσει ἀτάκτων ομάδων, τὰς ὁποίας ἀπετέλουν γενίτσαροι, τεληῆδες, σπαχή-

* Κατὰ τὰ ἐρωτηματολόγια Γ. Α. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας (Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, 1, 1939, 4 κέ.).

δες, παῖ-ποζουκηδες ἢ ταγκαλάκηδες, ἐγκατέλειπον τὰς οἰκίας των καὶ κατέφευγον εἰς τὰ καταφύγια, τὰ ὑπόγεια ἢ τὰ κρυφτερίτσας, ἐντὸς σπηλαίων ἢ ὁμοίων χώρων.

Εἰς τὰ πολίσματα τῆς Χαλδίας φύλακες ἄγρυπνοι κατὰ τὰς νύκτας ἦσαν οἱ παζβάντ', νυκτοφύλακες, ἐπινεύσει τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκλεγόμενοι καὶ διὰ κοινῆς εἰσφορᾶς τῶν ἐνοριτῶν μισθοδοτούμενοι. Ἐκ τούτων ἄλλοι μὲν ἐφύλαττον τὰ ἐν τῇ ἀγορᾷ καταστήματα καὶ ἄλλοι τὰς οἰκίας, οἱ δὲ πολῖται κυκλοφοροῦντες ἔπρεπε νὰ κρατῶσι φανόν. Εἰς δὲ τὰ χωρία φύλακες ἄγρυπνοι τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας τοῦ λαοῦ ἦσαν οἱ γουρουχτῶδες, ἀγροφύλακες, οἱ τῶπάν', ποιμένες, ἰδίως δὲ οἱ κουρσερ-τάρηδες, φύλακες εὐρυτέρων περιοχῶν, οἵτινες ἐπέβλεπον καὶ τοὺς ἐκτὸς τῶν ὁρίων βοσκοτόπους καὶ τὰ παρχάρᾱ, τὰς θερινὰς δηλαδὴ κτηνοτροφικὰς διαμονάς. Πάντες οὗτοι, ἅμα τῇ ἐμφανίσει κακοποιῶν, εἰδοποιοῦν τοὺς χωρικοὺς διὰ συνθηματικῶν συριγμῶν ἢ διαφόρων σκοπῶν τῶν αὐλῶν, οὕτω δ' ἐλαμβάνοντο τὰ πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου ἐνδεικνυόμενα μέτρα.

Εἰς τὰ πολίσματα παλαιότερον κρίκος ἐνδιάμεσος μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Τούρκων ἦτο, προκειμένου περὶ σοβαροῦ ζητήματος, ὁ μιλλέτ-παῖης, ἐθνάρχης, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν πάντοτε τοῦ μητροπολίτου. Εἰς δὲ τὰ χωρία τὸ ἔργον τοῦτο ἐξετέλει ὁ μουχτάρης, πρόεδρος τῆς κοινότητος, ὅστις εἶχεν ὑπ' αὐτόν, ἀφανῶς, ἀλκίμους νέους ὀπλοφόρους, ἵνα προλαμβάνη ἢ διευθετῇ τὰ ἔκτροπα. Συνέβαινε δηλαδὴ συλλαμβάνοντες νὰ ἐκδιώκωσιν οἱ ὀπλοφόροι ἐκ τοῦ χωρίου κακοποιὸν ἢ κακοποιούς, ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ τοὺς ἐξαφανίζωσιν, ὀδηγοῦντες αὐτοὺς εἰς ἀπομεμακρυσμένα σημεῖα, μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν δεικνυόμενα καὶ λεγόμενα τ' ἀφωρισμένα τὰ ταφία. Ὅσάκις ὁμως ἐνεφανίζοντο πολυπληθεῖς οἱ ἐπιδρομεῖς, οἱ νέοι τότε, ὑπὸ τὰς ὀδηγίας τοῦ μουχτάρη καὶ τῶν μειζετέρων, ἦτοι τῶν μεγαλυτέρων τὴν ἡλικίαν καὶ νουνεχῶν, ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ ὡς ἄνω καταφύγια.

Τούτων ἡ εἴσοδος, εἴτε φυσικὰ ἦσαν ἄντρα, εἴτε παλαιὰ μεταλλεῖα, κατεκλείετο δι' ὀγκολίθου κινουμένου διὰ μοχλοῦ. Εἰς δὲ τὸ μέσον τῆς τοιαύτης βαρυτάτης καὶ δυσμετακινήτου θύρας ὑπῆρχεν ὀπή, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιοῦν οἱ ἐντὸς ὡς παρατηρητήριον καὶ πολεμίστραν.

2. Ἡ κοινότης ἐν ἐπιδημίαις καὶ σιτοδείᾳ.

Τὴν χολέραν, ἣτις ἀρσενικῶς ἐλέγετο γουρζουλᾶς, ὁ λαὸς παρίστανεν ὡς ἄνδρα ὑψηλοῦ ἀναστήματος, μὲ θηριώδη φυσιογνωμίαν, ὀφθαλμοὺς διαπεραστικούς καὶ κατερύθρους, κόμην καὶ γένειον ἀτημέλητα, μύστακας ἡνορθωμένους καὶ σκληροὺς, μὲ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς κωνοειδὲς καὶ πλατέα ἐνδύματα, μὲ τσαγγία, τουτέστιν ὑψηλὰ ὑποδήματα, μὲ ἀκινάκην εἰς τὴν ζώνην καὶ λόγχην μακρὰν εἰς τὴν χεῖρα. Τὴν δὲ πανώλην, ἣς τὰ θύματα κατὰ τὸ

ἡμισυ τοῦ σώματος καθίσταντο μέλανα, ἐκάλει διὰ τοῦ ὀνόματος γιανίγαρας, ὅπερ σημαίνει τοῦτ' αὐτό, κατὰ τὸ ἡμισυ μέλας.

Ὅτε λοιπὸν ἐνέσκηπτε μία τῶν δύο τούτων ἀσθενειῶν ἐν Χαλδίᾳ, οἱ μὲν κάτοικοι τῶν πόλεων ἔφευγον εἰς τὰ προάστια, οἱ δὲ τῶν χωρίων εἰς τὸ ὑπαιθρον, εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰ δάση, ὅπου ἤναπτον πυρὰς κυκλοτερεῖς, ἐκάθηντο εἰς τὸ μέσον αὐτῶν καὶ ἐκρότουν τύμπανα, θεωροῦντες ὅτι προφυλάσσονται καὶ ἀποτρέπουν τοιοῦτοτρόπως τὸν κίνδυνον. Πλὴν ὁμως, θεραπεύοντες τὴν θρησκείαν, κατέφευγον καὶ εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἐξωκκλήσια, ἰδίᾳ τῶν ἁγίων Χαραλάμπους καὶ Βλασίου, προστατῶν ἀπὸ τῶν τοιούτων δεινῶν, ἐκεῖ δὲ παρεδίδοντο εἰς προσευχὰς καὶ ἐτέλουν ἁγιασμοὺς καὶ λιτανείας.

Τοὺς θνήσκοντας ἐκ χολέρας ἢ πανώλους ἀνελάμβανον οἱ λεγόμενοι γάν-λιτζίτσηδες, τουτέστιν αἱμοπόται, πρόσωπα τολμηρά, μὴ φοβούμενα τὰς ἐκ τῶν μολύνσεων συνεπείας. Οἱ αἱμοπόται ἦσαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες, διὰ δὲ τὸν ἐκ τοῦ ἔργου τῆς ταφῆς κόπον ἐλάμβανον ὡς ἀμοιβὴν χρήματα καὶ τὰ ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα τῶν νεκρῶν.

Ἡ γρίππη, διὰ τὸ ὑψηλὸν τοῦ ἐδάφους καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ ξηρὸν τοῦ κλίματος τῆς Χαλδίας, οὐδέποτε προσέβαλλε τοὺς ἀνθρώπους βαρέως. Ἐπὶ δέ τινος σοβαρωτέρας μορφῆς ταύτης, ἣν ἔλεγον τὸ ζάλος, ἂν τὰ γνωστὰ τοῖς πολλοῖς μέσα θεραπείας ἔμενον ἄνευ ἀποτελέσματος, κατέφευγον εἰς ἱατροσόφια. Καὶ τοιαῦτα μὲν ὑπῆρχον ἀνὰ δύο καὶ τρία, κληρονομία προγονική, παρὰ τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς διδασκάλοις τῶν χωρίων, οἵτινες ἡμεῖβοντο διὰ τὰς σχετικὰς συμβουλὰς των μὲ τρόφιμα. Μία δὲ μέθοδος ἱατροσοφική, διὰ τῆς ὁποίας ἐξητάζετο ἂν ὁ ἀσθενὴς ἐπρόκειτο νὰ ἐπιζήσῃ ἢ ν' ἀποθάνῃ, ἦτο ἡ ἐξῆς : ἐσπόγγιζον τὸν ἰδρωτὰ του διὰ ψίχας ἄρτου μόλις ἐξαχθέντος ἐκ τοῦ κλιβάνου καὶ ταύτην ἔρριπτον εἰς κύνα πεινῶντα· ἂν ὁ κύων τὴν ἔτρωγεν, ὁ ἀσθενὴς θὰ ἐπέζη, ἂν ὁμως ὄχι, σημεῖον ὅτι οὗτος ἐπρόκειτο ν' ἀποθάνῃ.

Ὅτε δ' ἐνέσκηπτεν ἐν Χαλδίᾳ εὐλογία, πρῶτος ἐκαλεῖτο ἐν ταῖς οἰκίαις ὁ ἱερεὺς, ὅστις ἐτέλει ἁγιασμόν. Εἶτα γυναῖκες εἰδικαὶ ἀπήγγελλον τὸν ἐξορκισμόν κατὰ τῆς βασκανίας, ἵνα προληφθῇ πᾶσα ἐκ ταύτης βλάβη, περιεβάλλοντο δ' αἱ χεῖρες τῶν ὑπὸ τῆς ἀσθενείας προσβεβλημένων διὰ χειροκτίων, ἵνα μὴ οὔτοι, ξέοντες τὰ πρόσωπα, δημιουργήσωσιν ἐπ' αὐτῶν οὐλὰς καὶ δυσμορφίαν. Ἐπειδὴ δ' ἐπιστεύετο περὶ τῶν αἰτμῶν τοῦ ζέοντος ὕδατος ἢ τοῦ φαγητοῦ, ὅτι συντείνουσιν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς εὐλογίας, διὰ τοῦτο μετὰ μεγάλης ἤναπτον προσοχῆς τὸ πῦρ ἐκτὸς τῶν οἰκιῶν, ἐκεῖ δ' ἔπλυνον καὶ τὰ φορέματα τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας. Πολλάκις ἐκρέμων ἀπὸ τῆς κόμης ἐπὶ τοῦ μετώπου νόμισμα χρυσοῦν, ὅπερ ἐνόμιζον ἀποτρεπτικὸν τῆς ἀσθενείας καὶ μέτρον κατὰ τῆς μετατροπῆς ταύτης εἰς ἱκτερον, ἔτι δὲ προσέφερον ἀφιερῶματα εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὰς εἰκόνας τῆς ἁγίας Βαρβάρας, ἣν ἐθεώρουν ὡς θεραπεύτριαν ἀπὸ τῆς νόσου.

Ἐν καιρῷ δὲ σιτοδείας ἤναγκάζοντο νὰ μεταβαίνωσιν εἰς διαφόρους

τόπους, ὡς ἡ Τραπεζοῦς καὶ ἄλλαι πόλεις τῆς ποντικῆς παραλίας, ὁπόθεν ἐπρομηθεύοντο ἀραβόσιτον εἰσκομιζόμενον ἔξωθεν. Ἡ προμήθεια καὶ ἡ μεταφορὰ διενηγοῦντο συνήθως ὑπὸ γυναικῶν, τουλάχιστον μεσηλίκων, αἵτινες, διὰ τὴν σπάνιν ὑποζυγίων, ἔφερον αἱ ἴδιαι τὰ φορτία καὶ ὥδοιπόρουν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἦτο πάντοτε ὁ μουχτάρης τοῦ χωρίου ἢ τις ἄζᾱς, σύμβουλος τῆς κοινότητος, φροντίζων περὶ τῶν κατὰ τοὺς σταθμοὺς καταλυμμάτων, περὶ τῆς τροφῆς καὶ τῆς ἀσφαλείας των. Τὸν ἀραβόσιτον δὲ ἢ ἄλλα τρόφιμα, ἐλλείψει χρημάτων, ἐπρομηθεύοντο διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς ἐπίπλων καὶ σκευῶν ἢ καὶ τῆς προικός, ἐνίοτε, τῆς νύμφης καὶ τῶν θυγατέρων των.

3. Ἡ κοινότης ἐν συνελεύσει.

Εἰς τὰς πόλεις τῆς Χαλδίας τὰ πρῶτα ἔφερεν ἡ ἐφοροδημογεροντία, εἰς δὲ τὰ χωρία τῆς ἡμουχταροδημογεροντίας.

Ἡ συνέλευσις τῆς ἐφοροδημογεροντίας, ἥς προήδρευεν ὁ μητροπολίτης ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς μητροπόλεως ἢ ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος ἀλλαχοῦ, ἐλέγετο συμβούλιον. Ἡ δὲ συνέλευσις τῆς μουχταροδημογεροντίας, ἥς προήδρευεν ὁ μουχτάρης, ἐλέγετο μεζλιῥ, ὅπερ σημαίνει συμβούλιον ἐπίσης.

Συνεκροτοῦντο δ' αἱ συνελεύσεις πολλάκις τοῦ ἔτους, κυρίως ὅμως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Μαρτίου, μὲ τὴν λῆξιν τοῦ τουρκικοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῶν νέων φόρων, ὡς καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ἰουλίου, μὲ τὴν λῆξιν τῶν μαθημάτων τῶν σχολείων καὶ τὸ κλείσιμον τῶν λογαριασμῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

Τόποι ἔνθα συνεκροτοῦντο αἱ συνελεύσεις ἦσαν εἰς μὲν τὰς πόλεις τὰ γραφεῖα τοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου ἢ συλλόγου τινὸς ἢ τι χάνιον, εἰς δὲ τὰ χωρία τὸ μισαφίρ-ὀτασί, ἥτοι ὁ ξενὼν, ἡ οἰκία τοῦ μουχτάρη, τὸ πλησιέστερον σύνδενδρον λιβάδιον, ἀλώνιον τι ἢ ὁ νάρθηξ μιᾶς ἐκκλησίας. Συμμετεῖχον δ' ἐν αὐταῖς συνήθως μὲν τὰ μέλη μόνον τῶν δημογεροντιῶν, εἰς ὠρισμένας δὲ περιστάσεις πάντες οἱ πολῖται.

Τ' ἀπασχολοῦντα τὰς συνελεύσεις θέματα ἦσαν ἡ κυβερνητικά, ὡς ἡ εἴσπραξις φόρων, αἱ ἀγγαρεῖαι καὶ ἄλλα, ἡ ἐκκλησιαστικά, σχολικὰ καὶ λοιπὰ κοινωφελῆ ζητήματα, στενῶς ἀφορῶντα εἰς τὸ ἡμέτερον στοιχεῖον.

Εἰς τὰ χωρία τῆς Χαλδίας, προκειμένης συζητήσεως κυβερνητικῶν ὑποθέσεων, ἡ πρόσκλησις τῶν μελλόντων νὰ συμμετάσχωσιν ἐγίνετο διὰ τοῦ τελάλ', κήρυκος, διαλαλοῦντος αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς ἐνορίας· προκειμένης δὲ συζητήσεως ἐκκλησιαστικῶν, σχολικῶν ἢ ἄλλων τοιούτων, ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τῆς ὥραιας πύλης τοῦ ναοῦ, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς θείας Λειτουργίας, καθίστα γνωστὸν τὸ πρᾶγμα καὶ τὸ θέμα.

Πλὴν δὲ τῶν ἀφορῶντων εἰς τὴν ἐγκαιρον πρόσληψιν τοῦ διδασκάλου ἢ

τοῦ ἀγροφύλακος καὶ τῶν ποιμένων, ἐλαμβάνοντο, μετ' ἐξονυχιστικὴν μελέτην, κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας συζητήσεις, μέτρα καὶ διὰ τὴν προμήθειαν τῶν εἰς τοὺς κατοίκους ἀναγκαίων πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ χειμῶνος, ἅτε τῆς μετὰ τῶν κέντρων ἐπικοινωνίας, διὰ τὸ ὀρεῖνόν τοῦ τόπου καὶ τὰς ἀφθόλους χιόνας, ἀποβαινούσης δυσχερεστάτης.

Εἰς ἐκτέλεσιν τῶν τοιούτων ἀποφάσεων, διάφοροι ἐπιχειρηματαίαι καὶ ἔμποροι, προσερχόμενοι, ἐξέθετον πρὸς πώλησιν ποικίλα προϊόντα, ὡς ὑφάσματα καὶ εἶδη ρουχισμοῦ, σῖτον, κρέατα καὶ ποταμίους δὲ πολλάκις ἰχθῦς. Τὰ προϊόντα ἐξετίθεντο εἰς ἀλώνιον ἢ πλατεῖαν, παρὰ τὸν ζυγὸν τῆς κοινότητος, τὴν δὲ τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν καθώριζε πολλαχοῦ μὲν ὁ μουχτάρης, ἐνιαχοῦ δ' ἀντ' αὐτοῦ ὁ διδάσκαλος.

Χάριν δὲ τῆς αὐξήσεως τῶν προσόδων τῶν σχολείων, διετίθεντο μονοπωλιακῶς τὰ οἶνοπνευματώδη, μηδενὸς ἄγοντος ἡλικίαν κάτω τῶν εἴκοσιν ἐτῶν ἔχοντος δικαίωμα νὰ προμηθεύεται τοιαῦτα.

Β' ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ

1. Ἀρχοντες.

Οἱ διευθύνοντες τὰ τῆς κοινότητος ἐλέγοντο ἐχτῖὰρ-μεζλιδίν, δημογέροντες, ἢ μειζέτεροι, πρεσβύτεροι τουτέστιν. Οὗτοι προήρχοντο ἐξ ὧν τῶν ἐνοριῶν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν δὲ τοῦ μητροπολίτου μὲν ἢ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου εἰς τὰς πόλεις, τοῦ μουχτάρη δὲ εἰς τὰ χωρία, ἀπετέλουν, ὡς ἐλέχθη, τὴν ἐφοροδημογεροντίαν ἢ τὴν μουχταροδημογεροντίαν.

Πλὴν ὅμως τούτων, εἰς τὰ διάφορα ποτάμια, ἥτοι συστήματα χωρίων παρὰ τὰς ὄχθας τῶν πολλῶν ποταμῶν τῆς Χαλδίας, ὑπῆρχον καὶ οἱ κοτῶ-παῶδες, ἐκλεκτοὶ πρόβουλοι τοῦ λαοῦ, ἀμέμπτων ἡθῶν καὶ ἀκέραιοι τὸν χαρακτῆρα, τὴν ἐποπτείαν κατέχοντες ἐπὶ τῶν χωρίων καὶ φροντίζοντες νὰ διαλύωσιν ἢ συμβιβάζωσιν ἐμφανιζομένας διαφοράς των.

Ἐξελέγοντο δὲ παλαιότερον οἱ δημογέροντες προτάσει τοῦ μητροπολίτου, κατὰ τὰς κατ' ἔτος περιοδείας του ἀνὰ τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας του· ἀλλ' ἀπὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν κοινοτικῶν κανονισμῶν, ἐξελέγοντο διὰ γενικῆς ψηφοφορίας τῶν κατοίκων ἐν συνελεύσει.

Ἡ ἀνακήρυξις τῶν δημογερόντων εἰς μὲν τὰ πολίσματα τῆς Χαλδίας ἐγένετο ἐπ' ἐκκλησίαις διὰ τῶν ἱερέων, εἰς δὲ τὰ χωρία τῆς διὰ τοῦ τελέλλ' ἀπὸ τῶν δωματίων τῶν οἰκιῶν. Ἡ θητεία δὲ τούτων ἦτο διετής, τῆς ἐγκαταστάσεώς των γινομένης ἐκάστοτε, κατ' ἔθος ἐκπαλαὶ καθιερωθέν, ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ, πρὸ τῶν κατοίκων ἀπάντων.

Εἰς παλαιότερους χρόνους ὁ μουχτάρης παρελάμβανε, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκείνην τελετὴν, πλὴν τῆς κοινοτικῆς σφραγίδος, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν μου-

χαρικὴν ράβδον, φέρουσαν ἐπὶ τῆς λαβῆς τουράν, πιστευομένην ὡς ἀποτύπωμα τοῦ δακτύλου τοῦ Μωάμεθ, ἀφ' ἑτέρου δὲ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἰδιαίτερον, ἐνδεικτικὸν καὶ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀξιώματός του. Πάντα ταῦτα, φυλασσόμενα παρ' αὐτῷ καὶ φερόμενα κατὰ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, παρεδίδοντο μετὰ τῆς ὅλης ἀρχῆς εἰς τὸν διαδεχόμενον τοῦτον.

Ἄν δὲ συνέβαινε κοινοτικὸς ἄρχων νὰ καταχρασθῇ τῆς ἐξουσίας του, τὸ ζήτημα ἦγετο πρῶτον ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τῶν κατοίκων, ἧτις ἐνουθέτει τὸν ἐνοχον, ἐπίβαλλε δὲ καὶ τινὰς κυρώσεις. Ἐν ὑποτροπῇ, τὸ ζήτημα ἦγετο ἐνώπιον τῆς ὑπὸ τὸν μητροπολίτην ἐφοροδημογεροντίας. Ἄν δὲ καὶ μετὰ ταῦτα παρατηρεῖτο συνέχεια τῶν ἀτασθαλιῶν, ὁ κακὸς ἄρχων ἐμηνύετο, παραδιδόμενος εἰς τὰ τουρκικὰ δικαστήρια διὰ τὰ περαιτέρω — σπανίως ὁμως συνέβαινε τὸ τοιοῦτον ἐν Χαλδίᾳ.

Ἔργα τῶν δημογερόντων ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τέως ἦσαν :

Ἡ κατανομή τῶν φόρων μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἧτις ἐγίνετο, δι' ὃν ἄνωτέρω λόγον ἀνεφέρθη, κατὰ τὰς ἀρχὰς ἐκάστου Μαρτίου. Γαρεμέτξ, δηλαδὴ φόρους, οἱ πολῖται κατέβαλλον ποικίλα : χαράτξ', κεφαλικόν· σαλκούν', προσωπικόν· ἐμλᾶκ', ἔγγειον· ἐσκεριέ, στρατιωτικόν· γιόλ-πετελιν, φόρον ὁδοποιΐας· ἀχῶάρ', φόρον δεκάτης κλπ.

Ἡ ἐξεύρεσις πόρων δι' ἐκτάκτους ἀνάγκας τῆς κοινότητος, ὡς ἡ δωροδοκία διαφόρων ἀρχῶν πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐπιβολῆς παραλόγου τινὸς φόρου, ἡ δωροδοκία τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων πρὸς παράτασιν τοῦ χρόνου τῆς καταβολῆς των μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ σαῆ, πεζοπόρου ταχυδρόμου, ἐκ τῶν τόπων ὁπόθεν οἱ ἐν ξενιτείᾳ πολῖται θ' ἀπέστελλον χρήματα κλπ.

Ἡ ἐκλογή καὶ ὁ διορισμὸς τῶν ἐπιτρόπων τῶν ναῶν, ὅστις ἐγίνετο διὰ τῆς προσφορᾶς τῶν κλείθρων τοῦ παγκαρίου, τῶν παρόντων προκρίτων ἐκάστης ἐνορίας ὑπογραφόντων πρακτικόν, ἐπικυρούμενον κατόπιν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου.

Ἡ ἐκλογή καὶ ὁ διορισμὸς σχολικῶν ἐφόρων, οἵτινες προσελάμβανον μετὰ συμφωνίαν διδάσκαλον καὶ παρηκολούθουν τὰ τοῦ σχολείου.

Ὁ διορισμὸς τῶν κουρσερτάρηδων καὶ τῶν ἄλλων ὅσοι ἐφύλαττον τοὺς ἀγρούς, τὰ δάση καὶ τοὺς βοσκοτόπους τῆς κοινότητος, ὡς καὶ ἡ τιμωρία τῶν ἄνωτέρω ἐπ' ὀλιγωρίᾳ ἢ κακῇ ἐκτελέσει τῶν εἰς αὐτοὺς ἀνατεθειμένων.

Ὁ καθορισμὸς τῆς ἐνάρξεως τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν, γενόμενος κατ' ἀκολουθίαν τῶν διαφορῶν φάσεων τῆς σελήνης.

Ἡ ἐνοικίαισι τῶν βουνῶν καὶ τῶν λιβαδιῶν τῆς κοινότητος εἰς Τούρκους, Καρδούχους ἢ Τῶαπνῆδες, ἥτοι Σάννους, κτηνοτρόφους.

Ἡ συμφωνία μετὰ κτηνοτρόφων ὡς οἱ ἄνω, διὰ τὴν διέλευσιν ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς κοινότητος ποιμνίων ὀδηγουμένων ἀλλαχοῦ πρὸς πώλησιν.

Ἡ ἐκλογή τῶν ἐκτιμητῶν τῶν ἀγροζημιῶν, οἵτινες καθώριζον τὰ δι' αὐτὰς πρόστιμα, εἰς χοῖμα ἢ ἄλλα εἶδη, πρὸς ὄφελος τοῦ σχολείου.

Ἡ ἐπίβλεψις καὶ στενὴ παρακολούθησις τῶν ἐν τῇ κοινότητι γινομένων ἀγοραπωλησιῶν τροφίμων καὶ ἄλλων εἰδῶν, ὥς ἤδη ἐλέχθη, ὁ ἔλεγχος τῆς ἀκριβείας τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν, ὁ ἔλεγχος τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ποιότητος τῶν πωλουμένων καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς τιμῆς αὐτῶν.

Ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν πέριξ τῆς κοινότητος ὁδῶν, γεφυρῶν καὶ κρηνῶν.

Ἡ ἐκδοσις ἀδειῶν μεταβάσεως εἰς τὰς θερινὰς κτηνοτροφικὰς διαμονάς.

Ἡ φροντίς ἵνα τουλάχιστον εἷς ἀνὴρ ἐξ ἑκάστου χωρίου χειροτονῇται ἱερεὺς ἢ κείρεται μοναχός, ὥστε πανταχοῦ νὰ ὑπάρχῃ λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου.

Ἡ πιστὴ ἐκτέλεσις τῶν διαθηκῶν καὶ ἡ λύσις διαφορῶν κληρονομικοῦ δικαίου.

Ἡ φροντίς ἵνα μὴ λαμβάνῃ χώραν ἡ παροχὴ προικὸς εἰς χρῆμα.

Ἡ ἔγκαιρος ἀγορὰ καὶ χορήγησις τοῦ πρὸς σπορὰν ἀπαραιτήτου σίτου εἰς τοὺς ἀπόρους, ὥς καὶ ἡ ἐπιταγὴ πρὸς ἐθελοντικὴν τῶν κατοίκων ἐργασίαν διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν τῶν χηρῶν καὶ τῶν ἄλλων παρηλίκων καὶ ἀνικάνων.

Ἡ δι' ἐξόδων τῆς κοινότητος ἀποστολὴ εἰς ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια νέων ἐπιμελῶν καὶ ἀπόρων.

Ἡ μετ' ἄκρας αὐστηρότητος γενικὴ ἐπίβλεψις ἐπὶ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν πατροπαράδοτων καὶ ἡ ἀποφασιστικὴ τιμωρία τῶν παρεκτρεπομένων. Ἄν τις ἀνὴρ, ἐπὶ παραδείγματι, συνέβαινε νὰ συνάψῃ σχέσεις ἀθεμίτους μετ' ἄλλοφύλου κόρης, ὑπεχρεοῦτο νὰ λάβῃ τὴν πρὸς τὴν ξένην ἄγουσαν διὰ βίου· κόρη δ' ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἂν συνέβαινε νὰ συνάψῃ τοιαύτας σχέσεις μετ' ἀνδρὸς ἄλλοφύλου, ἐνεκλείετο εἰς μονὴν ἰσοβίως ἐπίσης.

Περὶ δὲ τῶν ἀπολαυῶν τῶν δημογερόντων ἀναφέρομεν, ὅτι διὰ τὸ ἀξιώμα των οὐδεμίαν εἶχον οὔτοι νόμιμον, ἐφιλεύοντο δὲ μόνον εἰς διαφόρους περιστάσεις μὲ τὰ λεγόμενα τυχερά. Τὰ δὲ γαμοχάρῃ τῶν χωρίων, τὰ δῶρα τουτέστιν ἅτινα κατὰ κανόνα προσέφερον οἱ νυμφευόμενοι πρὸς τοὺς δημογέροντας, ἦσαν ἀπὸ μέρους μὲν τοῦ γαμβροῦ γεμενία, πρόχειρά τινα ὑποδήματα, πρὸς τὸν μουχτάρην, σάκχαρις δὲ καὶ καφὲς πρὸς τοὺς δημογέροντας, ἀπὸ μέρους δὲ τῆς νύμφης μανδήλια, προσόψιον ἢ ὀρτάρῃ, ζεῦγος δηλαδὴ περιποδίων, πρὸς τε τὸν μουχτάρην καὶ τοὺς δημογέροντας.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς κοινότητος ἐλογοδότουν ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τῶν πολιτῶν συνήθως ἀνὰ πᾶν δεύτερον ἔτος, ὅτε καὶ παρέδιδον ἐπὶ τῇ λήξει τῆς θητείας των τὴν ὑπηρεσίαν. Ἄλλ' ἔστιν ὅτε συνέβαινε νὰ καλοῦνται καὶ κατὰ συγκυρίας ἐκτάκτους, πάντοτε δὲ σαφῆ καὶ καθαρὸν ἔδει νὰ καταθέτωσιν οἷονδ' ἥποτε λογαριασμόν.

2. Ὑπάλληλοι.

Εἰς τὰ πολίσματα τῆς Χαλδίας ὑπῆρχον οἱ ἀρζουχαλτῶδες, παρὰ τὸ ἀρζουχάλ', ὅπερ σημαίνει ἀναφορὰ καὶ αἵτησις, οἵτινες ἀντικατέστησαν τοὺς παλαιότερους λογιώτατους. Οὗτοι πλὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐγνώριζον καὶ τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν, ἐν ἐργαστηρίοις δὲ καὶ παρὰ τὰ διοικητικὰ γραφεῖα καθήμενοι, συνέτασσον ἀναφορὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, προσέτι καὶ τὰς ἐπιστολὰς τῶν ἀγγραμμάτων. Ἐπιστολῶν εἶχον ἀπόθεμα διαφόρων τύπων, ἄνευ ὀνοματεπωνύμου καὶ διευθύνσεως ἀποστολέων καὶ παραληπτῶν, ἄνευ ἡμερομηνίας, ἅτινα προσετίθεντο, μετ' ἀσημάντων εἰδικῶν ὑστερογραφημάτων, εὐθὺς ὥς ἡγοράζετό τις ὑπὸ τινος ἐνδιαφερομένου. Πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω, συνέτασσον οἱ αὐτοὶ καὶ πράξεις λογιστικὰς τῶν ἐμπόρων, θεωρούμενοι πρόσωπα σπουδαῖα καὶ φέροντες διακριτικὰ σημεῖα τῆς τέχνης ὀρειχάλκινον μελανοδοχεῖον εἰς τὴν ζώνην καὶ γραφίδα μακράν, ἐκ πτεροῦ χηνὸς ἢ ἀετοῦ.

Εἰς δὲ τὰ χωρία καθήκοντα τοιούτου γραμματέως ἐξετέλει συνήθως ὁ ἱερεὺς, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ σχῆμά του δὲν ἐπέτρεπε, κυρίως εἰς τὰς γυναῖκας, ν' ἀποκαλύπτωσιν αὐτῷ λεπτομερείας τῆς ζωῆς ὅλως ἰδιαιτέρας, ἀντικαθίστα τοῦτον εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὁ διδάσκαλος. Τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα, συντάσσοντα προικοσύμφωνα, διαθήκας, συμβόλαια, κατοχυρώσεις ἀγρῶν καὶ κτημάτων, διεκπεραιοῦντα δὲ γενικῶς οἵανδήποτε γραφικὴν ἐργασίαν τοῦ κοινοῦ, διετέλουν ἀείποτε σεβαστὰ καί, παρὰ τὴν ἐκ τοῦ κυρίου των ἀξιώματος, ἔχαιρον ἐκτιμήσεως τῆς μεγίστης καὶ διὰ τὰς δωρεὰν παρεχομένης τοιαύτας ὑπηρεσίας των.

Ἄλλ' εἰς τὴν κοινότητα καὶ τὰ μέλη της προσέφερεν ὑπηρεσίας καὶ προσωπικὸν ἐπὶ μισθῷ, τοῦτο δ' ἀπετέλουν οἱ ἑξῆς :

Ὁ τελάλτης, κῆρυξ. Ὅταν ἡ κοινότης ἦτα μικρὰ καὶ πτωχή, χρέη κήρυκος, ὅστις ἦτο συνάμα καὶ κλητὴρ, ἐξετέλει ὁ ἀγροφύλαξ ἢ καὶ αὐτὸς ὁ μouxάτης. Ὁ κῆρυξ ἐτοιχοκόλλει τὰς ποικίλας ἀνακοινώσεις καὶ διαταγὰς καὶ προσεκάλει τὸν λαὸν εἰς τὰς συνελεύσεις, διὰ φωνῆς μεγάλης, ἀφ' ὑψηλοῦ τόπου καὶ πανθεάτου, προσέτι δὲ περιεποιεῖτο καὶ τοὺς ἐν τῷ ξενῶνι τῶν χωρίων καταλύοντας ξένους.

Οἱ παζβάντ', οἱ γουρουχτῶδες καὶ οἱ κουρσερτάρηδες. Οἱ τελευταῖοι, πάντοτε ὀπλοφοροῦντες, ἐπεδοτοῦντο καὶ παρὰ τοῦ δημοσίου, διὰ νὰ λαμβάνωσι μέρος μετὰ τῶν κρατικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν καταδίωξιν τῶν ληστῶν καὶ τῶν λαθρεμπόρων.

Οἱ τῶσπάν', ποιμένες. Οὗτοι, τὸν ἀριθμὸν ὀλιγώτεροι κατὰ τὸ πλῆθος τῶν βοσκημάτων ἢ περισσότεροι, συνεφωνεῖτο ν' ἀμείβωνται διὰ χρημάτων ἢ γεωργικῶν εἰδῶν. Ποιμένοντες δ' ἄλλος ἄλλα ἢ πάντα τὰ ζῶα τῆς κοινότητος οἱ αὐτοὶ ἀδιακρίτως, ἐλάμβανον ἐνίοτε καὶ τροφήν, ἐκ περιτροπῆς,

παρ' ἐκάστης οἰκογενείας, ὥς καὶ δῶρα ἐπὶ τῇ προσκομίσει τῶν ἀρτιγεννητῶν εἰς τοὺς κυρίους.

Τέλος ὁ σουτῶς, διανομεὺς ὕδατος, ὁ καὶ σουτσί - παῖς, ἀρχιδιανομεύς, ἃν εἶχε καὶ βοηθοὺς. Οὗτος ὑπηρετεῖ μόνον εἰς τὰς πόλεις καὶ ἡμείβετο κανονικῶς ὑπὸ τοῦ δήμου, τῷ προσεπεδαψίλευον ὅμως περιποιήσεις καὶ τῷ προσέφερον χρήματα καὶ οἱ πολῖται, διὰ νὰ τοῖς παρέχῃ περισσότερο ὕδωρ εἰς ὠρισμένας περιστάσεις.

Ἄλλ' εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς κοινότητος πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ οἱ ζαρὰρ ζ'ἰὰν ἄζαλαρ, τουτέστιν οἱ ἐκτιμηταὶ τῶν ἀγροζημιῶν. Οὗτοι προσέφερον ὑπηρεσίαν μόνον ἐκτάκτως, πλὴν ὅμως ἐπ' ἀμοιβῇ. Δύο τὸν ἀριθμόν, ὑπὸ τῆς μouxταροδημογεροντίας μεταξὺ τῶν πλέον ἀκριβοδικαίων προσώπων ἐκλεγόμενοι, μετέβαινον ἐνθα εἶχε λάβει χώραν ἡ ζημία καὶ τὴν ἐξετίμων εἰς εἶδος ἢ χρῆμα τελεσιδίκως. Μέρος τῶν ὑπὸ τοῦ ζημιώσαντος καταβαλλομένων διετίθετο ὑπὲρ τοῦ σχολείου, ἕτερον δὲ μέρος, πάντοτε εἰς χρῆμα, ἐδίδετο τοῖς ἐκτιμηταῖς ὡς ποδοκόπιον.

3. Εἰσφοραί.

Πρὸς τοὺς ναοὺς καὶ τὰς μονὰς, ὥς εἶναι φυσικόν, οὐδεμία κατεβάλλετο εἰσφορὰ ὑποχρεωτική.

Προσερχόμενός τις ἐλευθέρως ἐνώπιον τοῦ ἐφημερίου τοῦ ναοῦ ἢ τοῦ ἐκκλησιάρχου τῆς μονῆς, ἀνέφερεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ προσφέρῃ χρήματα ἢ ἄλλο ἀφιέρωμα ὥς παρουσίαν, ἐξήτει δὲ τὴν εἰς αἰώνιον μνημόσυνον ἐγγραφὴν τοῦ ὀνόματός του ἐν τῷ οἰκείῳ κώδικι. Ὅταν ἡ παρουσία δὲν ἦτο καταβολὴ τις ἐφ' ἅπαξ, ἀλλὰ συνδρομή, τότε κατ' ἔτος ἀντιπρόσωποι τοῦ ναοῦ ἢ τῆς μονῆς, περιερχόμενοι τοὺς τόπους ἐνθα διέμενον οἱ ἐγγεγραμμένοι, προέβαινον εἰς τὴν εἴσπραξιν τῶν ὑπεσχημένων.

Πλὴν δὲ τῶν ὡς ἄνω, πρὸς τοὺς ναοὺς καὶ τὰς μονὰς ἐγίνοντο καὶ ἄλλαι εἰσφοραί, μὲ τὰ πανταχοῦσας, ἥτοι συστατικὰς ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανούς. Ταύτας ἀπέλυεν ὁ μητροπολίτης ἢ ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος, οἱ δὲ φέροντες καὶ προσεπιδεικνύοντες αὐτὰς ὥφειλον, ἅμα τῇ καταβολῇ, ν' ἀναγράφωσιν ἐν τῷ κώδικι τὰ ὀνόματα τῶν εἰσφερόντων εἰς αἰώνιον ἐπίσης μνημόσυνον.

Ὁ ἱερεὺς ἡμείβετο διὰ τοὺς κατ' οἶκον ἁγιασμοὺς κατὰ τὰς μνηνοστασίας καὶ διὰ τὰς διαφόρους ἱεροπραξίας, ἀλλ' εἶχε καὶ τινὰς ἄλλας ἀπολαυάς. Τὰ παπαδικὰ ἦσαν προσυμφωνημένα δικαιώματα, συλλεγόμενα καὶ διδόμενα εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς· τὸ Πάσχα τῷ προσέφερον ὠά, λουκάνικα, πλακοῦντας, καπνὸν καὶ ἄλλα· προσέτι δὲ πνευματικὰ τέκνα του, μετὰ καιρὸν ἐκ τῆς ξένης εὐτυχῶς ἐπανακάμπτοντα, τῷ προσεκόμιζον συνήθως ποικίλα δῶρα.

Ὁ ἀρχιερεὺς, ἐκτὸς τῶν ὧσων ἐλάμβανε διὰ τὰς πρὸς τέλεσιν διαφόρων ἱεροπραξιῶν ἐκδιδόμενας ἀδείας, εἶχε καὶ τὰ πατίκια, τουτέστιν ἐμβατικά, τῶν ἱερέων καὶ τὰ φιλότιμα τοῦ λαοῦ, ἅτινα εἰσέπραττεν ἐπὶ ἀποδείξει κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην ὃ ἐφημέριος ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ.

Πρὸς δὲ τὸν διδάσκαλον, καθ' ὅρον περιλαμβανόμενον ἐν συμφωνίᾳ, πλὴν τοῦ εἰς χρῆμα μισθοῦ, τὸν ὅποιον κατέβαλλεν ἡ κοινότης, προσεφέρετο καὶ διαμονὴ μετὰ τροφῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ἔστελλεν ἡ ὄχι μαθητὴν εἰς τὸ σχολεῖον, πᾶσα οἰκογένεια θὰ τῷ παρεῖχε φιλοξενίαν, εἰς τὰ χωρία κυρίως, ἐκ περιτροπῆς, ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα. Τὴν Πρώτην τοῦ ἔτους καὶ τὸ Πάσχα τῷ προσεφέροντο πλεῖστα δῶρα, τρόφιμα καὶ γλυκύσματα, μανδήλια καὶ περιπόδια. Κατὰ δὲ τὴν συγκομιδὴν ἀραβόσιτος καὶ σῖτος καὶ γεώμηλα προσεφέροντο γενναίως πρὸς τὸν διδάσκαλον.

Εἰς τὸν ἀγροφύλακα, λαμβάνοντα μὲν εἰς χρῆμα τὸν μισθόν, οὐδὲν ἐδίδετο περιπλέον. Ἄν ὅμως ἄλλη ἐγίνετο ἡ μετ' αὐτοῦ συμφωνία, τότε οὗτος, πλὴν τῶν ἐκ μέρους τῆς κοινότητος διωρισμένων, ἔδει νὰ λαμβάνη παρ' ἐκάστης οἰκογενείας, ἐκ περιτροπῆς, ἀνὰ πᾶσαν τρίτην ἡμέραν ἄρτον ἓνα.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς κατασκευῆς ἢ τῆς ἐπισκευῆς κοινοτικοῦ τινος ἔργου, οἶον σχολείου, ναοῦ, γεφύρας, ὁδοῦ, κρήνης καὶ τῶν τοιούτων, ἡ συνεισφορὰ ἐγίνετο εἰς χρῆμα μὲν, ἃν εἶχεν ἔλθει προσφάτως ἐκ τῆς ξένης ὁ ρηθεὶς ἀνωτέρω σαῆς, εἰς ἄλλα δὲ εἶδη, οἶον ἀγελάδας καὶ πρόβατα καὶ τρόφιμα καὶ ρουχισμόν ἔτι, συνωδὰ τῷ συνερανιστικῷ καταλόγῳ, τὸν ὅποιον οἱ δημογέροντες κατήρτιζον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οἰκονομικῆς εὐεξίας ἐκάστου τῶν μελῶν τῆς κοινότητος.

4. Κοινοτικὰ κτήματα.

Εἰς τοὺς κοινοτικοὺς βοσκοτόπους τῶν χωρίων τῆς Χαλδίας, τὰ μερίδας, ἔβοσκον ἐλευθέρως ὅλα τὰ ζῶα τῶν κατοίκων ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ. Τὸ αὐτὸ δ' ἐγίνετο καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μικρῶν ἢ μεγάλων ὄροπεδίων ἐκτεινόμενας θερινὰς κτηνοτροφικὰς διαμονάς, διὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὰς ὁποίας ἥρκει μόνον ἀπλῇ τῆς δημογεροντίας ἄδεια, ὡς ἤδη ἐλέχθη.

Ἐλευθέρως ἐπίσης ἔβοσκον τὰ ζῶα καὶ εἰς τοὺς θερισμένους κοινοτικούς ἀγρούς. Ἡδύνατο δὲ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν βοσκήν ὁ καλλιεργήσας, μόνον ἐφ' ὅσον ἀκόμη δὲν ἔγινεν ἐκεῖ πασάκ', ἥτοι συσώρευσις τῶν ἐκ τῶν δραγμάτων καταπεσόντων σταχύων.

Ὅταν ἐμίσθωνέ τις κοινοτικὸν ἀγρὸν καὶ τὸν ἐκαλλιέργει ἐπὶ συνεχῇ δεκαετίαν, ἐδικαιούτο νὰ καταβάλῃ τὸ τρίτον τῆς ἀξίας του καὶ νὰ τὸν ἀποκτήσῃ. Τὸ πρᾶγμα, μετὰ πρώτην ἀπόφασιν τῆς δημογεροντίας, κατωχυροῦτο κατόπιν ὑπὸ τοῦ καδῆ τῆς πλησίον πόλεως ἢ τοῦ μουφτῆ τῆς περιφερείας.

Ὅσον ἀφορᾷ δ' εἰς τὰ βακούφᾳ, τὰ ἐκκλησιαστικὰ τουτέστι κτήματα,

ταῦτα διεχειρίζοντο παλαιότερον οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀργότερον, ἀπὸ ἑκατὸ περίπου ἐτῶν, ὅτε μετετράπησαν εἰς σχολικὴν περιουσίαν, τὰ παρέλαβον οἱ σχολικοὶ ἑφοροί. Ἐνοικιάζοντο διὰ πλειοδοσίας καὶ τὸ ἐνοίκιον, εἰς χρῆμα ἢ καὶ εἶδη γεωργικά, κατεβάλλετο εἰς δόσεις. Πᾶν ἔγγραφον περὶ τῶν κτημάτων τούτων ἴσχυε παρὰ τῇ μητροπόλει καὶ τοῖς τουρκικοῖς δικαστηρίοις, ὃ δὲ καταπατῶν τὰς μετὰ τῶν ἐφόρων ἐν σχέσει πρὸς αὐτὰ συμφωνίας καὶ μὴ ἐκπληρῶν ἀνειλημμένας ὑποχρεώσεις ἀνεθεματίζετο ὑπὸ τοῦ ἱερέως κατὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου.

(Συνεχίζεται)

Γ. Θ. ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ

MISCELLANEA

1. ΝΕΑ ΠΗΓΗ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΑΚΩΝ ΤΟΥ 1461

Ἀφοῦ πρῶτος ὁ Ricci σημείωσε τὴν ὑπαρξή του τὸ 1907, μὲ τὸ Βαρβερινὸ κώδικα 111 τοῦ Βατικανοῦ, πὺν περιέχει τὴν ἱστορία τῶν Τούρκων ἀπὸ τὸ 1373 ὡς τὸ 1512, ἀσχοληθῆκανε κυρίως ὁ Λάμπρος τὸ 1908, ὁ Moravcsik τὸ 1930, τὸ 1942-1943 καὶ τὸ 1951 καὶ ὁ Ζώρας τὰ τελευταῖα χρόνια σὲ πολλὲς περιστάσεις.

Οἱ μελέτες τοῦ Ζώρα, μὲ τ' ἀποσπάσματα τοῦ κώδικα πὺν δημοσίευε, προκάλεσαν ὅλες τὶς φορὲς ἔντονο τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἔρευνας. Μὰ πάντα τ' ἀποσπάσματα ἐκεῖνα ἦτανε τόσο μικρὰ καὶ τόσο δύσκολα πιανότανε μὲ δαῦτα ἡ ἐποπτεία τοῦ ἀγνώστου συγγραφέα πάνω στὰ γεγονότα, πὺν... σὰ νὰ μὴ δημοσιευότανε τίποτε.

Καὶ νά, μὲ τὴν πεντακοσιετηρίδα τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ καθηγητῆς Ζώρας μᾶς δίνει ἐφέτος ἓνα μεγάλο κομμάτι τοῦ κειμένου, «τὸ τρίτον περίπου τοῦ ὅλου» — «Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ βασιλεία Μωάμεθ Β' τοῦ Κατακτητοῦ (κατὰ τὸν ἀνέκδοτον ἑλληνικὸν Βαρβερινὸν κώδικα 111 τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης)» (Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 22, 1952, 233-289).

Ὅπως ὁ Χαλκοκονδύλης, ἔτσι καὶ ὁ σπουδαῖος μας συγγραφέας, ἔχει κέντρο τοὺς Τούρκους καὶ ὄχι τὸ Βυζάντιο καὶ διαιρεῖ τὴν ἱστορία του σὲ κεφάλαια χωριστὰ γιὰ τὸν κάθε σουλτάνο. Κ' ἔχουμε τώρα μπροστὰ μας τὸ μεγάλο καὶ βασικὸ κεφάλαιο : «*Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ βασιλεία τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, υἱοῦ τοῦ Μουράτη*».

Ὁ Μωάμεθ ἔχει πολλοὺς δεσμοὺς μὲ τὸν Πόντο : κατάλυσε τὴν αὐτοκρατορία τῶν Κομνηνῶν, ὥρισε διοικητὴ τῆς Τραπεζοῦντας τὸ γυιὸ καὶ διάδοχό του Βαγιαζίτ, ἔδωσε γυναῖκα σ' αὐτὸν τὸ γυιὸ μιὰν Ἑλληνοπούλα τοῦ τόπου, τὴ μάνα τοῦ ἐγγόνου του Σελὶμ τοῦ Α' — καὶ ἀκόμα πόσα ! Δὲ μπορούσε νὰ μὴν ἔχει λοιπὸν ἡ νέα πηγὴ κάτι καὶ γιὰ τὰ περδεμένα τραπεζουντιακὰ τοῦ 1461.

Παραθέτω τὰ σχετικὰ χωρία καὶ σημειώνω λίγα σχόλια :

1 (φ. 61v).

...Καὶ ἔβαλε τὸν Κερίμ καπειὰν πασᾶ νὰ πάγη καταπάνω τοῦ βασιλέως τοῦ Τραπεζόντος...

2 (φ. 67r).

Καὶ κάμνοντας ἐτοῦτα, τότε ἦρθε εἰσὲ δαῦτον ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Δανῖδ τῆς Τραπεζόντας μὲ τὸ χαράτζι καὶ ἐβεβαίωσε πάλι τὴν ἀγάπη, ὅπου εἶχανε καὶ πρῶτα. Ὁ ὁποῖος ἦτονε ἀπὸ γένος βασιλικὸ παλαιὸ τῶν Κομνηνῶ τῆς Πόλης, καὶ διὰ τοῦτο ἐκάμνασι συμπεθερίο μὲ τοὺς ἀφεντιάδες, ὅπου ἦτανε τὰ μέρη ἐκεῖνα. Καὶ εἶχε κάμει παλαιὸν καιρὸ ὁ πάππος του συμπεθερίο μὲ τὸν Ταμερλᾶνο.

3 (φ. 70ν).

...Καὶ ἐπερίλαβε καὶ τὸ Σινώπι. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη μὲ τὰ φουσοῦτά του καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ βασιλέως τοῦ Τραπεζόντος καὶ τοῦ Οὐζοῦν Χασάνου. Καὶ ἐμπήκε ὁ σουλτάνος εἰς τοὺς τόπους τους, εἰς τὴν Καππαδοκίαν.

4 (φ. 71r - v).

Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Τραπεζόντα, τοῦ βασιλέως Δαυῖδ, καὶ τοῦτο διατὶ τὸν ἐγκάλεσε ὁ ἀνιψιὸς του μικροπαλληκαρόπουλλο εἰς τὸν σουλτάνο, λέγοντας ὅτι : «Ὁ θεὸς μου μοῦ ἐπῆρε τὴν βασιλείαν μου, ὅπου ὁ πατέρας μου ἦτονε βασιλεὺς καὶ τὴν ὤριζε». Τότε ἦρθε ἀφορμὴ ὁ σουλτάνος καὶ ἐσηκώθη μὲ τὴν ἀρμάδα του ἀπὸ τὸ Σινώπι καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Τραπεζόντα καὶ ἐδιαγούμισε τὸ ἐξώχωρο. Καὶ κατόπι ἐδιάβη στερέας καὶ ὁ σουλτάνος, καὶ τὸ πολέμα ὁ παῖς του τριανταδύο μέρες.

Τότε, ὥσάν ἔσωσε καὶ ὁ σουλτάνος, τοῦ ἔστειλε λόγο ὁ ἀφέντης τοῦ Τραπεζόντος, ὅτι «νὰ τοῦ παραδώσῃ ὅλην του τὴν ἀφεντία καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τόπον νὰ ζήσῃ, ὥσάν ἔδωκε καὶ τοῦ δεσπότη Δημητρίου ἀπὸ τὸν Μορέα. Καὶ νὰ τοῦ δώσῃ καὶ τὴν θυγατέρα του διὰ γυναῖκα, καὶ νὰ τοῦ δώσῃ ὅση ἐσοδεία μοῦ μπαίνει ἀπὸ τὸν τόπον ὀνόματι Κόλκο». Καὶ ὥσάν ἤκουσε αὐτὰ ὁ σουλτάνος, δὲν ἔστρεψε καὶ ἐμανιώθη καὶ ἀποφάσισε νὰ πολεμήσῃ. Καὶ πρωτίτερα παρὰ νὰ σώσῃ ἢ ἀρμάδα νὰ πολεμήσῃ, ἐδιάβη ἡ γυναῖκα τοῦ βασιλέως Δαυῖδ καὶ ἔσμειξε τὸν γαμπρό της, τὸν Μαλκία, ὅπου εἶχε μεγάλη ἀγάπη μὲ τὸν σουλτάνο, διὰ νὰ πάγῃ νὰ παρακαλέσῃ τὸν σουλτάνο νὰ κάμῃ ἀγάπη μὲ τὸν βασιλέα Δαυῖδ. Καὶ τὴν ἀγάπην τὴν ἔκαμε διατὶ ἔστρεψαν καὶ ἐπαραδώσανε του ὅλην τὴν ἀφεντία καὶ τοὺς τόπους, ὅπου ὤριζε ὁ Δαυῖδ. Καὶ ἔγινε ἀγάπη καὶ ἔπαυσε ὁ πόλεμος. Καὶ τὸν βασιλέα Δαυῖδ τὸν ἐπῆρε μὲ ὅλην του τὴν φαμελίαν μὲ τιμὴ καὶ ἀγάπην καὶ ἔστειλε τονε διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι διὰ | πλέο γρηγορότερα. Καὶ τὰ φουσοῦτα τοῦ σουλτάνου ἐδιάβησαν στερέας. Καὶ ὥρισε ὅτι ὁ βασιλέας Δαυῖδ νὰ πάγῃ εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι νὰ καθήσῃ ἐκεῖ μὲ τὴν φαμελία του.

Καὶ ὁ σουλτάνος, ὅταν ἔσωσε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, ἔβαλε καὶ ἔκαμε μεγάλες χαρὲς διὰ τὴν νίκην ὅπου ἔκαμε. Καὶ ἐπῆρε τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Τραπεζόντα καὶ τὸν Μορέα καὶ ἄλλους τόπους πολλούς. Καὶ δὲν ἄφησε ποσῶς ρίζα τῶν ἐλεεινῶν Ρωμαίων. Δόξα τῷ Θεῷ ! δίκαια ἡ κρίσι σου, Κύριε !

Καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπου ἦτανε εἰς τὸ κάστρο, τοὺς ἐπῆρε καὶ τοὺς διαμέρασε· καὶ ἔκαμε μέρος ἀπὸ δαύτους Τούρκους σιλιχτάρηδες καὶ τὸ ἄλλο μεράδι τοὺς ἔκαμε σπαχογλάνηδες, καὶ τὸ ἄλλο μέρος τὶς ἔκαμε γιαννιτζάρους, νὰ στέκουνται εἰς τὴν Πόλι. Καὶ ἐπῆρε 800 παλληκαρόπουλλα καὶ τὰ ἔβαλε νὰ γενοῦσι γιαννιτζάροι. Τοιοῦτον τρόπον ἐμοίρασε καὶ τὶς γυναῖκες, καὶ τὶς ἔδωκε τῶν ἀνθρώπων τοῦ σαραγίου.

Τὸ κείμενο παρακολουθεῖ τὸ Χαλκοκονδύλη (βλ. Darkó : 2, 178, 15 - 19· 218, 16 - 219, 11· 243, 9 - 24· 246, 19 κπ.) καὶ σημειώνω τὰ ἐξῆς :

1.

Ὁ Χαλκοκονδύλης λέει : «κατὰ θάλατταν ἡγουμένου τοῦ Χιτήρεω τοῦ τῆς Ἀμασίας ὑπάρχουν». Πῶς ὁ Hıdır ἔγινε Kerim ; Hıdır εἶναι τ' ὄνομα Γεώργιος (κι ὁ ἴδιος ὁ Χαλκοκονδύλης, 2, 197, 12, λέει : «Χιτήρη» τὸν Γεώργιον λέγουσι), ἐνῶ Kerim εἶναι τ' ὄνομα Γεννάδιος.

2.

Ὁ Χαλκοκονδύλης λέει : «ἀφίκετο ὁ βασιλέως ἀδελφὸς Τραπεζοῦντος Δαβίδ», ποὺ εἶναι καὶ τὸ σωστό. Κι ἄλλοῦ πάλι, 2, 223, 1, γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα : «ὑστερον μέντοι

καὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀπέστειλε τὸν αὐτὸν (γρ. αὐτοῦ) ἀδελφὸν Δαβίδ». Πρέπει νὰ γραφεῖ λοιπὸν : «ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Τραπεζόνας Δαυῖδ».

3.

Ὁ κώδικας, προκειμένου γιὰ τὴν πρωτεύουσιν τῶν Κομνηνῶν, παραδίδει τοὺς τύπους : τοῦ Τραπεζόντιος, τῆς Τραπεζόνας, τοῦ Τραπεζόντα, τὸν Τραπεζόντα. Ὁ τύπος τὸ Σινώπι, ποὺ βρίσκεται καὶ στὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα κ' εἶναι τ' ὄνομα τῆς Σινώπης ὅπως τὸ λένε καὶ σήμερα οἱ Σινωπτες, μαρτυρεῖ, μὲ τὸν τύπο τῆς Τραπεζόνας, ποὺ βρίσκεται ὁλοένα στὸ ἰδίωμα τῆς Οἰνόςης, δυὸ πράγματα : πὼς οἱ Πόντιοι κρατοῦν ἀμετάβλητα καὶ λένε σωστὰ διάφορα παλιὰ τοπωνύμια καὶ πὼς ὁ συγγραφέας μας ἔχει ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ λαὸ καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀκόμα τὴν ἄποψη.

4.

Στὸ μεγαλύτερο τοῦτο ἀπόσπασμα παρατηρῶ τὰ ἑξῆς :

Τὰ νέα στοιχεῖα τοῦ εἶναι δυό : ἡ ἀπουσία τοῦ «προδότη» Ἀμιρούτζη καὶ τὸ «διατὶ τὸν ἐγκάλεσε ὁ ἀνιψιὸς του μικροπαλληκαρόπουλλο εἰς τὸν σουλτάνο, λέγοντας δι...» κλπ.

Τὸν Ἀμιρούτζη μπορεῖ νὰ τὸν παράλειψε γιὰτὶ γράφει μὲ συντομία — ὁ Χαλκοκονδύλης εἶναι τρεῖς φορὲς ἐκτενέστερος ἐδῶ. Μὰ ἡ φράση πρέπει νὰ ἔχει κάποια σημασία — ἐκτὸς ἂν, ἀλήθεια, δὲν πρόκειται παρὰ γιὰ «ἐλεύθερη ἀπόδοση» τοῦ χωρίου τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ, ποὺ λέει μὲ πολλὴ ζωηρότητα : «Τὸ δὲ ἐνιεύθεν ἤδη ἐπορεύετο ἐπὶ Τραπεζοῦντα καὶ κατὰ βασιλέως Δαβίδ, ὃς τελευτήσαντος τοῦ βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου, καὶ καταλειφθέντος αὐτῷ ἐγγόνου (γρ. ἐκγόνου) ἐνός, ἐπαγόμενος τοὺς Καρβασιάνους ἄρχοντας τῶν περὶ τὴν Τραπεζοῦντα Μεσοχαλδείων κατεῖχε τὴν βασιλείαν καὶ ἐβασίλευεν, ἀδικήσας τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ τετραετῆ ὄντα». Καὶ τὴν ἀμφιβολία δὲν τὴ γεννᾷ τὰ τετραετῆ — θὰ ὑπῆρχαν ἀσφαλῶς φίλοι τοῦ πεθαμένου κ' ἐχθροὶ τοῦ Δαβίδ· τὴν ἀμφιβολία τὴ γεννᾷ τὸ ὕψος τοῦ συγγραφέα μας — ὅταν ἀπευθύνεται κανεὶς στὸ λαό, συχνὰ τὰ κάνει κάτι τέτοια.

Τὰ παρακάτω γεγονότα, καθαρώτερα διηγημένα ἐδῶ, στάθηκαν ὡς ἑξῆς :

Ὅταν ἔφτασε καὶ ὁ σουλτάνος μπροστὰ στὴν Τραπεζοῦντα, τοῦ ἔκανε ὁ Δαβίδ [ἀντι]προτάσεις : νὰ παραδώσει τὸ βασίλειο, μὰ νὰ πάρει σ' ἀντάλλαγμα κάτι. Σὰν τί ζητοῦσε ; «Καὶ νὰ τοῦ δώσῃ ὅση ἐσοδεία μοῦ μπαίνει ἀπὸ τὸν τόπον ὀνόματι Κόλκο.»

Πολλὲς φορὲς ἡ αὐτοκρατορία τῶν Κομνηνῶν εἰπώθηκε Κολχίδα γιὰτὶ βρισκότανε σ' ἐκεῖνα τὰ βάθη, μὰ νὰ ὑποθέσουμε καὶ τώρα τὸ ἴδιο θὰ πηγαίνει πολὺ. Δὲ μπορούσε νὰ γυρέψει ὁ Δαβίδ εἰσόδημα ἴσο μ' αὐτὸ ποὺ θὰ παράδινε, καθὼς λέει ὁ Χαλκοκονδύλης. Θὰ γύρευε μᾶλλον ἴσο μ' ἓνα κομμάτι μονάχα, ἴσο μὲ μιὰν ἐπαρχία του, τὴν Κολχίδα. Ἰσο μὲ τὴν Κολχίδα λοιπὸν ἢ τὴν Κολχίδα τὴν ἴδια ζητοῦσε ; Νὰ μιὰ σκέψη πολὺ τολμηρὴ, ποὺ μόλις τὴν ὑποβάλλει ὁ κώδικας καὶ δὲν τὴν ἐνισχύει τιποτ' ἄλλο.

Ἄν τὴ δεχότανε κανεὶς, θὰ ἐξηγοῦσε τὸ μάνιασμα τοῦ σουλτάνου καλύτερα μ' αὐτὴ, παρ' ὅσο γίνεται μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μαλκία (ἢ Μамία κατὰ τὸ Χαλκοκονδύλη). Πὼς νὰ τὸν ἄφηνε πίσω ἐκεῖ ἓναν ἐχθρό, ποὺ θὰ μπορούσε ἀργότερα νὰ γίνῃ ἐπικίνδυνος μὲ καμμιάν ἀνατολικὴν συμμαχίαν ; Πάντα βέβαια μὲ τὴν προϋπόθεσιν πὼς δὲ γύρεψε ὁ Δαβίδ εἰσόδημα πρὸς τὴ Δύση καὶ σὰν αὐτὸ ποὺ διαφέντευε.

Καί, προτοῦ ξαναρχίσουν ἄλλες ἐπιχειρήσεις, καθὼς ἀπείλησε ὁ σουλτάνος, ἀναγκάζεται ὁ Δαβίδ καὶ παραδίδει τὰ πάντα — καὶ κάπου ἐδῶ κοντὰ πρέπει νὰ λογαριάσουμε καὶ τὴν «προδοσίαν» τοῦ Ἀμιρούτζη.

Τελειώνοντας ἀναφέρω πὼς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τοῦ Βαρβερινοῦ 111 παρακολουθεῖ τμήμα τοῦ Χαλκοκονδύλη ἀπὸ τὰ νόθα.
I.T.Π.

2. ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΠΑΛΙΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ ΛΑΟΓΡΑΦΩΝ - Ι

Τὸ 1949 τὸ περάσαμε χωρὶς νὰ προσέξουμε γὰτι πολὺ σπουδαῖο γιὰ τὴν ποντιακὴ λαογραφία: πὼς ἔκλεισε τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς ζωῆς της. Ἀπὸ τὸ 1849, ποὺ ὁ Τραπεζοῦντιος φιλόλογος Κωνσταντῖνος Ξανθόπουλος, πρῶτος αὐτός, ὅσο μᾶς εἶναι γνωστό, δημοσίεψε στὸ περιοδικὸ «Συνέκδημος Φιλολογικὸς» τὴ μικρὴ του μελέτη «Ἄσματα τῶν παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα χωρῶν καὶ ὀλίγα περὶ Τραπεζοῦντος», ἀπὸ τὸ 1849 ὡς τὸ 1949, δὲν εἶν' ὁλόκληρος αἰώνας;

Μὰ τὴν ἀφήσαμε κ' ἔφυγε τὴν εὐκαιρία καὶ δὲν τὴν κάναμε τὴ γιορτὴ ποὺ θὰ μᾶς ἔδινε τόση χαρὰ. Δηλαδή, κυρίως, δὲ σκεφτήκαμε, οὔτε τότε, οὔτε ποτέ, τοὺς πατέρες τῆς ποντιακῆς λαογραφίας καὶ δὲν εἶπαμε ν' ἀνάψουμε κάποιον κερί στὴ μνήμη τους κι ἀπαρνηθήκαμε τὸ οὐράνιο «Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος»!

Μὲ τὴν ἀφιλογὴν ποὺ θ' ἀνοίγαμε, θὰ ἔρχοταν ἡ σειρὰ καὶ στὸ τί γίνονται τὰ λίγα ἢ τὰ πολλὰ σκόρπια τοὺς ἔργα. Μαζευτήκανε πουθενὰ τὰ τυπωμένα; Βιβλιογραφηθήκανε κὰν ὅπως ἔπρεπε; Μαζευτήκανε πουθενὰ τ' ἀνέκδοτά τους; Ἐτοιμαστήκανε γιὰ τύπωμα; Καὶ ποῦ, πῶς, ποιὸς ἔκανε τίποτ' ἀπ' ὅλ' αὐτά; Πρόκειται, θαρρῶ, γιὰ ὅ,τι ἔχουμε ἱερώτερο καὶ κανεὶς δὲ θὰ ἔμενε ἀδιάφορος κι ὅλοι θὰ στήνανε τ' αὐτί, ν' ἀκούσουν καὶ νὰ ἰδοῦνε καὶ νὰ μάθουνε.

Καὶ θὰ ρωτούσαμε στὸ τέλος: ἔτσι πού 'ναι στρωμένα τὰ παλιότερα, σὲ καιρὸ ποὺ δὲν εἶχε χαραχτεῖ κανένα πλάνο γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ παραπατοῦσαν ἀκόμα κ' οἱ σοφοί, τί προσφέρουνε στὴν Ἐπιστὴμὴ μὲ τὶς τωρινές της ἀπαιτήσεις;

Νὰ λοιπὸν ἐδῶ μιὰ μεγάλη ἀπάντηση: μὲ τὴν πρώτη ματιὰ ποὺ τοὺς ρίχνουμε σήμερα, βλέπουμε πὼς εἶναι γεμᾶτα λάθη!

Κ' εἶναι πολλὰς οἱ αἰτίαι τῶν λαθῶν τους, ἀλλὰ στὸ μεγαλύτερο πέφτανε τότε (καὶ πέφτουνε συνέχεια καὶ σήμερα πολλοὶ) ἀπὸ τὸ ἑξῆς: δὲν εἶδανε καὶ πρὸ παντὸς δὲν καταλάβανε καθόλου πὼς ὁ Πόντος εἶναι χώρα κι ὄχι νησάκι τοῦ Αἰγαίου — τὸν περάσανε, μὲ σπάνιες ἐξαιρέσεις, γιὰ νησάκι καὶ τὸν κοιτάζανε μόνο σὰ νησάκι!

Κάθε νεοελληνικὴ περιοχὴ ζεῖ καὶ κινεῖται μὲ τὴ δική της διάλεκτο κι ὁ Πόντος βέβαια ζοῦσε κι αὐτὸς μὲ τὴ δική του. Καὶ κάθε κομμάτι μιᾶς νεοελληνικῆς περιοχῆς ζεῖ καὶ κινεῖται μὲ τὸ δικό του ἰδιῶμα καὶ τὰ κομμάτια τοῦ Πόντου βέβαια ζοῦσανε κι αὐτὰ μὲ τὰ δικά τους. Κανεὶς ὅμως δὲν καλοεῖδε πόσο τὰ ἰδιώματα τοῦ Πόντου διαφέρουν ἓνα μὲ τ' ἄλλο μεταξύ τους καὶ πόσο πᾶνε νὰ ξεχωρίσουν ἀπὸ τὸν κανόνα ποὺ σφραγίζει τὰ ἰδιώματα μιᾶς ὁποιασδήποτε νεοελληνικῆς περιοχῆς.

Μποροῦμε τὴ διάλεκτο τοῦ Πόντου νὰ τὴ φανταστοῦμε σὰν ἓνα δέντρο ψηλὸ καὶ τὰ ἰδιώματά της σὰν τ' ἀμέτρητα κλαδιὰ του. Ἡ παρομοίωση βοηθᾷ στὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεῖα τῆς σπουδαίας γλωσσικῆς πραγματικότητος — ἐδῶ χαρακτηριστικώτερα. Γιατὶ ναὶ μὲν εἶναι κάθε διάλεκτος καὶ δέντρο καὶ τὰ ἰδιώματά της κλαδιὰ του, μὰ τὸ δέντρο τῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου πρέπει νὰ τὸ στοχαστοῦμε πάρα πολὺ ψηλὸ καὶ τ' ἀμέτρητα κλαδιὰ του πάρα πολὺ μακρὰ.

Τὸ χῶμα ποὺ ἔθρεψε τὸ δέντρο ἐκεῖνο ἦτανε λιπαρὸ καὶ τὸ θέριεψε καὶ τὸ ἴδιο αὐτὸ χῶμα τράβηξε πρὸς τοὺς καρποὺς καὶ πρὸς τὸν ἴσχιον τοῦ δέντρου λαοὺς καὶ φυλὰς ἀπὸ τὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος. Μπολιαστήκανε λοιπὸν ἓνα σωρὸ κλαδιὰ χωρὶς ἢ ρίζα νὰ τὸ νοιώσει κ' ἔτσι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ποικιλίες τοῦ παραδείσου — φαινόμενο ποὺ ἐξηγεῖ εὐκόλα ὁποῖος ἀντικρύζει τὴν πολυδαίδαλη ἱστορία τοῦ Πόντου κι ὁποῖος μελετᾷ τὶς μορφές καὶ τὶς σχέσεις τῆς παραγωγῆς ποὺ βασιλεύαν ἐκεῖ καὶ ποὺ ρυθμίζουν αὐτὰ τὰ ζητήματα.

Κανείς όμως δεν καλοπρόσεξε πώς τὰ ιδιώματα τοῦ Πόντου διαφέρουνε μεταξύ τους ἄλλιως κι ὄχι κατὰ τὸν τρόπο τῶν ιδιωμάτων μιᾶς οποιασδήποτε νεοελληνικῆς περιοχῆς. Μόνο τὰ πέρασαν οἱ περισσότεροι γραμμὴ σὰν ἓνα πράμα (καμπόσοι μάλιστα κι ἀντισταθῆκανε στὴ θεωρία, ὅποτε τὴν ὑποστήριξε κανένας) κ' ἔτσι φτάσαμε στὸ σημεῖο, πολλὰ ιδιώματα, ξεμακρυσμένα ποῖο λίγο - ποῖο πολὺ ἀπὸ τὴ μάνα, νὰ μὴν ἔχουν ἐρευνηθεῖ σχεδὸν καθόλου ἢ νὰ ἔχουν ἐρευνηθεῖ πολὺ σφαλερὰ.

Θὰ φέρω γιὰ παράδειγμα τὸ μεγάλο Κερασούντιο Ἰωάννη Βαλαβάνη, ποὺ γεννήθηκε τὸ 1830 καὶ πέθανε τὸ 1899.

Ὁ Βαλαβάνης ἔγραψε πολλὰ καὶ διάφορα (πρῶτος αὐτὸς καὶ θεατρικὸ ἔργο ποντιακά, «Εἰμαρμένης παίγνια», Ἀθήνησι 1860), μὰ πρὸ παντὸς ἐμάζεψε τὰ «Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ιδιωτικῆς».

Τὰ «Ζῶντα μνημεῖα», ἔργο τεράστιο καὶ μέγας ἄθλος, εἶναι λεξιλόγιο κ' ἔμεινε ἀνέκδοτο, σπάρραγμα τραγικόν, ἐξὸν ἀπὸ τὸ πρῶτο του στοιχεῖο. Τὸ στοιχεῖο Α, τυπωμένο στὴν Ἀθήνα τὸ 1892 (Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου «Κοραῖ», 1, Γ' καὶ Δ'), μὲ τίς 205 σελίδες του δείχνει μοναχό του τὴν ἔκταση τοῦ ὅλου. Καὶ λοιπὸν ἀπ' αὐτὸ θὰ πάρω καὶ θὰ δείξω τὴ σύγχυση ποὺ λέω καὶ ποὺ πρέπει βέβαια νὰ λείπει — θὰ πάρω πρῶτα τὸ Βαλαβάνη, ποὺ εἶναι κ' ἐξαίρεση καὶ δὲν τὸν παραεῖδε τὸν Πόντο σὰ νησάκι.

Στὸν *Ἐπίλογό* του (σ. 203, σημ. 1) γράφει καθαρὰ : «Ἰστέον ὅτι τὸ τῶν Κερασούντιων ἰδίωμα βάσις εἰληπταί μοι ἅτε τοῦτο κρεῖσσον ἢ τὰ τῶν ἄλλων ἐπισταμένῳ». Καὶ παρακάτω λέει κι ἄλλα, ποὺ δείχνουνε πὼς ἤξερε καλὰ σὲ τί πέλαγος πῆγαινε ν' ἀρμενίσει. Κι ὅμως, μ' ὅλη του τὴ γνώση, γυρεύοντας νὰ συντάξει *μόνος* λεξιλόγιο «τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ιδιωτικῆς», ἔπαθε καὶ μᾶς ἔκανε κ' ἐμᾶς τόση ζημία!

Στὸ τυπωμένο μέρος τοῦ ἔργου ἀναφέρει τὴν Οἰνὴν, σὲ ξεχωριστὰ καὶ σὲ γενικώτερα λήμματα, κάπου ἑκατὸ φορὲς — κι ἀπ' αὐτὲς εἶναι λαθεμένες, ἄλλες πολὺ κι ἄλλες λιγώτερο, οἱ ἐπόμενες * :

ἀγαπῶ — πρτ. *ἐγάπανα* καὶ στὴν Οἰνὴν, ὄχι *ἐγάπενα*.

ἀγβαλτος — τὸ σωστὸ εἶναι *ἄβγαλτος*, ἀπὸ τὸ *ἐβγάλλω*· τὸ *βγ* τὸ λέγανε *γβ* μόνο ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν ἀγύριστη γλῶσσα, δύσκολη ἄρθρωση· σημαίνει κυρίως : α' αὐτὸς ἢ αὐτὸ ποὺ εἶν' ἀκόμα μέσα καὶ β' ἄπειρος ἀπὸ τὸν κόσμον· μετὰ σημαίνει λίγο καὶ ἀπολίτιστος· καὶ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ *ἀνέγβαλτος* (γρ. *ἀνέβγαλτος*), ποὺ ἔχει μόνο τὴ β' σημασία.

ἀγγελομάχεμαν — μὲ *ν* κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν· καὶ ὄχι *χε* (*χε*), ἀλλὰ *χη*, *ἀγγελομάχημα*.

ἀγγελομαχῶ — δὲν εἶν' ἀπὸ τὰ συναιρούμενα εἰς *-άω*, γιὰ νὰ κλίνεται *-ᾱς*, *-ᾱ*· παρὰ εἶν' ἀπὸ τὰ εἰς *-έω* καὶ κλίνεται *-εῖς*, *-εῖ* : *ἀγγελομαχεῖς*, *ἀγγελομαχεῖ*.

ἀγγόπ(λ)ον — μὲ *ν* κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν· ὁ Β. λέει : «μετὰ *λ* ἐν Οἶν.» ἢ κατάληξη ὅμως *-όπ(λ)ον*, μὲ *λ* ἢ χωρὶς *λ*, δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο σὲ λίγα ἔμμετρα μνημεῖα τοῦ λόγου τῆς Οἰνός.

ἀγκάλεσμα(ν) — ἀνύπαρκτον· ὁ ἐναγκαλισμὸς λέγεται *ἀγκάλιασμα*, μὲ *ν* κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀγκίδιν — μὲ *ν* κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀγμόνιν — καὶ χωρὶς *γ*· μὲ *ν* κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀγνιάρης — τὸ θηλ. *ἀγνιάρισα*, ὄχι *-αινα*· τὸ οὐδ. μὲ *ν* κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀγρολαί(j)α — χωρὶς τὸ *j*, δηλαδὴ τὸ μισοπρόφερτο *γ* : *ἀγρολαία*.

* Ἀντικαθιστῶ τὰ παλιὰ σημάδια τῆς προφορᾶς μὲ τὰ σημερινά.

- ἀγρυπνῶ** — με τὴν κοινή σημασία, ὅχι «κατακλίνομαι πρὸς ὕπνον βραδέως».
- ἀδάκρυαστος** — ἀνύπαρκτο· τὸ σωστό, ἀπὸ τὸ **διάκρυ** καὶ τὸ **διακρύζω**, εἶναι **ἀδιάκρυτος**.
- ἄδολος** — ὁ ἀνόθευτος **ἄδολος** καὶ στήν Οἰνόνῃ, ὅχι **ἄδουλος**.
- ἄεκος** — χωρὶς κανένα **γ** καὶ στήν Οἰνόνῃ, στερεὸ ἢ μισοπρόφερτο· δηλαδή ὅχι **ἀγέκος**.
- ἄθρωπος** — ἔτσι καὶ στήν Οἰνόνῃ· τὸ **ἀνθρωπος** εἶναι λογιώτερο, παρμένο ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους.
- ἄθώρετος** — ἔτσι καὶ στήν Οἰνόνῃ· τὸ **ἄθεώρητος** ἀνύπαρκτο.
- ἄκονάστρα** — τὸ σωστό εἶναι **ἄκονάστρια**· καὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ «ἐντρόχιος ἀκόνη», παρὰ καὶ ἡ δερμάτινη τοῦ ξυραφιοῦ — πρμ. γιὰ τὸ λιγδιάρη: **τὰ γιακάδες ἀτ' ἀκονάστριας**.
- ἀκύλισ(χ)τος** — ὁ B. λέει: «μετὰ τοῦ **χ** ἐν.... Οἰν.»· κι ὁμως εἶναι λιγώτερο σὲ χρήση μὲ τὸ **χ** καὶ πιὸ πολὺ μὲ τὸ **σ**, πού ἀκριβῶς ἀγνοεῖ κι ἀποκλείει τελείως ἀπὸ τὴν Οἰνόνῃ.
- ἀλαλούκης** — τὸ θηλ. **ἀλαλούκα**, ὅχι **ἀλαλούκαινα**· τὸ οὐδ. **ἀλαλούκιμο**, μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν, ποτὲ καὶ **ἀλαλούκιν**· καὶ σημαίνει ὅχι σιωπηλὸς ἢ ἐνεός, ἀλλὰ βουβός.
- ἀλαχτόριν** — μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.
- ἀλειφτήριν** — ἀνύπαρκτο· ὁ B. λέει: «ἴσως ἐστὶ τὸ ἐν Κερασ. κ. ἀλλ. τοῦ Πόντου ἢ **λείφιν**»· αὐτὸ ὑπάρχει καὶ στήν Οἰνόνῃ καὶ λέγεται **λείφη (ῆ)**.
- ἀλημέρωτος** — ἀνύπαρκτο· **ἀνημέρωτος** καὶ στήν Οἰνόνῃ.
- ἀλικωτίζω** — ἀνύπαρκτο· καὶ τὸ **ἀλίζω**, πού ἔχει σὰν ἐρμήνευμα, δὲ σημαίνει «ἴσ. μᾶλλον: ποιῶ ὑφάλμυρον», ἀλλὰ παστώνω (ψάρια).
- ἄλλος** — τὸ οὐδ. μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.
- ἀναβαλούδα** — μόνο θηλ., ὅχι καὶ **ἀναβαλούδας (δ)**.
- ἀνάγκη** — ἔτσι καὶ στήν Οἰνόνῃ· τὸ **ἀνάγκε** πολὺ σπάνιο.
- ἀναγνώθω** — ἔτσι καὶ στήν Οἰνόνῃ· τὸ **ἀναγνώσκω** πολὺ σπάνιο.
- ἀνάκλερος** — ἀνύπαρκτο· ὑπάρχει τὸ **ἄκλερος**, ὅπως καὶ στὸν ἄλλο Πόντο.
- ἀναξέραγ(σ)μαν** — λάθος· **ἀνεξέραγμα**, χωρὶς τὸ **σ** καὶ μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.
- ἀναξερῶ** — λάθος· **ἀνεξερεῶ**.
- ἀναραγουλιῶ** — ἀνύπαρκτο· ὑπάρχει τὸ **ἀναγουλίζω**.
- ἀναργος** — τὸ σωστό εἶναι **ἄνεργος**, δικατάληκτο, ὅχι καὶ μ' ἄλλο θηλ. εἰς **-εσσα**· τὸ **ε** λοιπὸν ἐδῶ τοῦ **ἔργον** δὲν «ἐξισώθη τῷ **α** τοῦ στερ. ἀν.».
- ἀναρεῖ(j)ος** — χωρὶς τὸ **j**, δηλαδή τὸ μισοπρόφερτο **γ**: **ἀναρεῖτος**.
- ἀντρειακόν** — ἀνύπαρκτο· ὑπάρχουν τὰ ἐπίθ. **ἀντρεικός** καὶ **ἀντρίστικος**· στὰ οὐδ. μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.
- ἀνέβαση** — ὁ B. λέει: «**ἀνέβαση** κ. (ἐν Οἰν.) -ις»· ἀνύπαρκτο καὶ πολὺ παράξενο· ὑπάρχει μόνο τὸ **ἀνέβα (ῆ)**.
- ἀνεγάριν** — ὁ B. λέει: «Υποκορ. ἀνεγαρόπ(λ)ον (μετὰ **λ** ἐν Οἰν.)»· μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν· γιὰ τὴν κατάληξη **-όπ(λ)ον** βλ. παραπάνω· ὑποκοριστικὸ ὑπάρχει τὸ **ἀνεγαρίτσα (ῆ)**.
- ἀνιμίδιν** — μὲ **ν** κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.
- ἀνίσαγος** — ὁ B. λέει: «κ. (Οἰν.) ἀνίσαχτος»· λάθος· **ἀνίσαγος** κυρίως καὶ στήν Οἰνόνῃ· τὸ ἄλλο σπάνιο.
- ἀνοιγαρόπ(λ)ον** — ποτὲ **ἀνοι-**, μόνο **ἀνε-**· βλ. παραπάνω.
- ἀνοιχτόκαρδος** — τόπος, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος.
- ἄξούριγος** — ὁ B. λέει: «ἡ μᾶλλον ἀξιούριγος κ. -στος (Οἰν.)»· λάθος· στήν Οἰνόνῃ καὶ **ἄξούριγος** καὶ **ἄξούριστος** καὶ **ἄξούριχτος**.

ἀπάπλωμα(ν) — με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀπατᾶρευτος — ἀνύπαρκτο· **ἀπατᾶρευτος** καὶ στήν Οἰνόνη.

ἀπογλιανταρίζω — λάθος· **ἀπογλιαντιαρίζω**· λάθη καὶ στήν αὕξησι καὶ τὴν κατάληξιν τῶν μέσων καὶ παθητικῶν χρόνων.

ἀποδιαλεχτέριν — λάθος· τὸ σωστὸ εἶναι **ἀποδιαλυχτέρι**, με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν· καὶ **διαλυχτέρι**, χωρὶς τὴν πρόθεσιν, τὸ πιὸ συνηθισμένο.

ἀποδιαλύζω — ὁ B. λέει: «Ἐν Κερασ. κ. ἄλλ. τοῦ Πόντου διαλύζω»· μὰ **διαλύζω** κυρίως καὶ στήν Οἰνόνη, γιὰτὶ με τὴν πρόθεσιν εἶναι σπανιώτατο.

ἀπόθε(ν) — ὁ B. λέει: «ἄνευ τοῦ ν ἐν Οἰν....»· δὲν εἶν' ἀπόλυτα σωστό· με ν πρὶν ἀπὸ φωνῆεν, τὰ ψιλὰ κ, π καὶ τ καὶ τὰ διπλὰ ξ καὶ ψ (κς καὶ πς).

ἀποθήκω — ὁ B. λέει: «.... (Οἰν.) κατακλίνω πρὸς ὕπνον»· ἀνύπαρκτο· με τὴ σημασία τοῦ κοιμίζω ὑπάρχει στήν Οἰνόνη τὸ ἀπλὸ **θήκω**.

ἀποκά — ὁ B. λέει: «εἴτε ἀπὸ κά' (Οἰν.) (τὸ κ ὡς τὸ λατ. g)»· τίποτ' ἀπ' αὐτὰ· τὸ μόνο σωστὸ εἶναι τὸ **ἀπουκά** — ποὺ ἀναγράφεται μάλιστα καὶ σὲ ἰδιαίτερο λῆμμα!

ἀποκάμενον — ἀνύπαρκτο.

ἀποκαρ[κα]τσώνω — ἀνύπαρκτο· τὸ «περιαιρῶ τὸν φλοιὸν» λέγεται **γλουπίζω** (ἐκλεπίζω)· κι ὅταν ὁ «φλοιὸς» δὲν εἶναι φλούδα, παρὰ **καρκατάσι**, με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν, δηλαδὴ κρούστα (ψωμιοῦ, πληγῆς κλπ.), λέγεται σπάνια **γλουπίζω** καὶ πιὸ συνηθισμένα με περιφραση **ἐβγάλλω τὸ καρκατάσι**.

ἀποκόψιμον — με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀποκρυνώνω — ἀνύπαρκτο· ὑπάρχει τὸ **ἀντικρυνώνω**, ποὺ σ' ἄλλα μέρη τοῦ Πόντου λέγεται **ἀντικρύνω**.

ἀποσκολάζω — «παύομαι εἴτε λήγω τῆς ἐργασίας», ἀλλὰ καὶ σχολάζω (ἀπὸ τὸ σχολεῖο)· τὸ **ἀποσκολάσμαν** με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

Ἀραρά(ι)δες — λάθος· οἱ Νεράϊδες **Ἀραράδιανες**.

ἀρμαθιάζω — γρ. **ἀρμαθιάζω**.

ἀρμάθιν — με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀρματάνω — καὶ

ἀρματία — καὶ

ἀρματωλὸς — πρόκειται κ' ἐδῶ γιὰ κατόρθωμα τῶν ἀνθρώπων με τὴ δύσκολη ἄρθρωσι· τὰ σωστὰ εἶναι **ἀμαρτάνω**, **ἀμαρτία** καὶ **ἀμαρτωλός**· τὸ θηλ. τοῦ ἐπιθ. μόνο **ἀμαρτωλή**, ὅχι καὶ **ἀμαρτωλέσσα**.

ἀρχή — τὸ χ σπανιώτατα ch=χ.

ἀσκητῆς — ὁ ἀσκητῆς καὶ στήν Οἰνόνη, ὅχι ὁ καλόγερος μοναστηριοῦ· καὶ λέγεται **ἀσκητῆς** καὶ **ἀσκητῆς** — καὶ τὰ δύο, ὅχι μόνο τὸ πρῶτο «κατὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χρῆσιν».

ἀσφάλιχτος — τὸ οὐδ. με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

ἀτσάτσαλος — τὸ οὐδ. με ν κυρίως μόνο πρὶν ἀπὸ φωνῆεν.

αὐλίτσα — ὁ B. λέει: «κ. (ἐν Οἰν.) [αὐλό]πλον, δηλαδὴ αὐλόπουλον»· γιὰ τὴν ὑποκοριστικὴν κατάληξιν βλ. παραπάνω· ἡ μικρὴ αὐλὴ κυρίως **αὐλίτσα**.

ἀφέντης — ὁ κύριος, ὁ σύζυγος, μὰ κι ὁ πατέρας κι ὁ πεθερός.

ἀφορίζω — ὁ B. λέει: «Μετχ. ἀφωρισμένος, ισσα, ον' οὗ ἐν Οἰνόνη τὸ μὲν ρ ἐκφωνεῖται ὡς διπλοῦν, τὸ δὲ ι ποιῶς πως μεταξὺ τοῦ φθόγγου ι καὶ ου. Τοιαύτην προφορὰν ἔχει παρ' αὐτοῖς τὸ ρ κὰν τῷ μωρῇ, θωρεῖς, ἀγνωῶ δὲ εἰ κὰν ἄλλαις λ. Παρετήρησα δὲ τοῦτο μόνον ὅτι πρὸ τοῦ φθόγγου ι προφέρεται οὕτω.»· μὰ τίποτ' ἀπολύτως ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι σωστό· διπλὸ ρ δὲν προφέρεται ποτὲ καὶ τὸ ι ποὺ λέει, βέβαια τὸ ι τὸ τουρκικόν, δὲν ὑπάρχει παρὰ

στις λέξεις τις παρμένες από την τουρκική· και τὸ θηλ. τῆς μετοχῆς εἶναι *ἀφωρισμένη*, ὄχι *ἀφωρισμένησσα*.
ἀχαντόχοιρος — λάθος· *ἀχαντόχερο* (τό).

Ἀνάγκη λοιπόν, ὅταν οἱ καλύτεροι πέσανε σὲ τέτοια λάθη καὶ βλάπτουν ἀθέλητα τὴν ἔρευνα, τὰ κείμενα τῶν παλιῶν Ποντίων λαογράφων, *δλα*, νὰ περάσουν ἀπὸ ἔλεγχο αὐστηρό.

Τιμώντας τὴ μνήμη τῶν πατέρων μὲ τὴ φροντίδα τοῦ ἔργου ποὺ μᾶς ἄφησαν, ἀφ' ἑνὸς ὠφελοῦμε τὴν Ἐπιστὴμὴν καὶ ἀφ' ἑτέρου, παίρνοντάς τους ἀπὸ τὸν περασμένο, τοὺς φέρνουμε στὸ δικό μας αἰῶνα καὶ τοὺς χαρίζουμε ζωὴ παντοτινὴ. I.T.Π.

3. «ΣΑΜΨΟΥΝΤΑ, ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΑ, ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑ !»

Ὅπως ὅλα, πέρα γιὰ πέρα, τ' ἄλλα ἑλληνικὰ μέρη, ἔχει καὶ ὁ Πόντος τὰ δικά του *περιπαίγματα τόπων*. Μὰ ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ καμμιά συλλογὴ *περιπαιγμάτων τοῦ Πόντου* ἢ *περιπαιγμάτων γιὰ τὸν Πόντο*, οὔτε γιὰ συγκριτικὰ πάντα στὸ θέμα ζητήματα.

Τὰ περιπαίγματα τόπων εἶναι πάντα δυὸ λογίων : αὐτοσάτιρα καὶ σάτιρα τῶν ἄλλων ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἑνὸς τόπου ἀφ' ἑνὸς καὶ σάτιρα τῶν κατοίκων αὐτῶν ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἄλλων τόπων ἀφ' ἑτέρου. Περιπαίγματα δηλαδὴ τοῦ Πόντου εἶναι ὁ τι σατιρικὸ ἔπλασαν οἱ Πόντιοι γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ τοὺς ἄλλους καὶ περιπαίγματα γιὰ τὸν Πόντο εἶναι ὁ τι σατιρικὸ ἔπλασαν οἱ ἄλλοι γιὰ τοὺς Ποντίους.

Συμβαίνει λοιπὸν τὸ ἑξῆς : τὰ μὲν περιπαίγματα τοῦ Πόντου εἶναι σπάνια στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ μεσαίωνα καὶ ἄφθονα στὰ νεώτερα χρόνια, τὰ δὲ περιπαίγματα γιὰ τὸν Πόντο εἶναι ἄφθονα στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸ μεσαίωνα καὶ σπάνια στὰ νεώτερα χρόνια.

Τὸ φαινόμενο ἔχει βέβαια τὶς αἰτίες του καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς, ἀκόμα καὶ χωρὶς τὴ συστηματικὴ συλλογὴ τοῦ σχετικοῦ ὕλικου, νὰ τὶς καθορίσει. Μὰ τώρα δὲν πρόκειται οὔτε γι' αὐτὸ — τώρα πρόκειται γιὰ μιὰ λεπτομέρεια μόνο.

Ἀπὸ τὰ μετὰ τὸ 1922 νεώτατα περιπαίγματα γιὰ τὸν Πόντο, τὰ σατιρικὰ δηλαδὴ ποὺ ἔπλασαν οἱ μητροπολιτικοὶ Νεοἑλληνες γιὰ τοὺς Ποντίους μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, *τρία* κυρίως εἶναι τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ γι' αὐτὰ θὰ ποῦμε λίγα λόγια.

Τὸ πρῶτο περίπαιγμα εἶναι μιὰ φράση γενικώτερη, γιὰ ὅλους τοὺς ἀνατολίτες, ποὺ τὴν ἔλεγαν οἱ μαννάδες στὰ μικρὰ παιδιὰ τους, ὅταν ἔκαναν ἀταξίες : «*Κάτσε φρόνιμα, γιατί θὰ φωνάξω τὸν πρόσφυγα νὰ σὲ πάρει !*» ἢ : «*Κάτσε φρόνιμα, γιατί θὰ σὲ πάρει ὁ πρόσφυγας !*».

Τὴν ἔλεγαν, δὲν τὴ λένε πιά. Ἐπαψε νὰ ὑπάρχει ἐκεῖνο ποὺ τὴν προκαλοῦσε. Γιατί, πραγματικά, μὲ τὰ ὅσα τράβηξαν οἱ πρόσφυγες τὰ τελευταῖα στὴν πατρίδα τους χρόνια, παρουσίαζαν, ὅταν ἤρθαν ἐδῶ, τέτοια τρομάρα καὶ ἀλλοφροσύνη, ποὺ ὄχι παιδιὰ, μὰ καὶ μεγάλοι μπορούσε νὰ τοὺς φοβηθοῦνε.

Τὸ δεῦτερο περίπαιγμα προέρχεται ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ ἀρχαιώτερου τύπου τῆς ἀντωνυμίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας αὐτός, ποὺ οἱ κάτοικοι τῆς Οἰνός τὴν ἔλεγαν καὶ τὴ λένε *ἀβοῦτος* κ' οἱ ἀνατολικώτεροι κ' οἱ μεσόγειοι Πόντιοι τὴ λένε *ἀοῦτος*.

Ἡ τελευταία τούτῃ μορφὴ, ἀφοῦ κεφαλαιογραφήθηκε νοερὰ κ' ἔγινε Ἄοῦτος καὶ ἀφοῦ πῆρε κ' ἓνα ν κ' ἔγινε κάτι ἀπαίσιο, Ἄοῦντος, ἐπαίδειψε πολὺ τοὺς Ποντίους, μὰ τώρα πιά κοντεύει νὰ σβήσει καὶ αὐτὸ — τόσο αὐτό, ὅσο κ' ἓνα παράγωγό του, ἢ Ἀουτία ἢ Ἀουνία.

Τὸ τρίτο τέλος περίπαιγμα εἶναι τὸ ἐξῆς :

Ρωτοῦσαν καὶ ρωτοῦν ἕναν Πόντιο :

— Ἀπὸ ποῦ εἶσαι ;

Κι αὐτὸς ἀποκρίνεται :

— Ἀπὸ τὸν Πόντο.

Καὶ τότε τοῦ λένε :

— Σαμψούντα, Κερασούντα, Τραπεζούντα !

Σατιρίζεται δηλαδὴ ὁ Πόντος γιὰ τὴν κατάληξιν μερικῶν τοῦ πόλεων εἰς -οῦς, γεν. -οῦντος, ποὺ φαίνεται κωμική : ἡ Κερασοῦς, τὴν Κερασοῦντα = ἡ Κερασούντα ἢ Τραπεζοῦς, τὴν Τραπεζοῦντα = ἡ Τραπεζούντα — κλπ.

Μὲ τὰ ἐπόμενα ἐπιθυμῶ :

α) Νὰ δημοσιέσω μιὰ συλλογὴ τῶν εἰς -οῦς, γεν. -οῦντος ἐκτὸς τοῦ Πόντου τοπωνυμίων.

β) Νὰ δείξω μ' αὐτά, μ' ὅλο ποὺ δὲ θὰ εἶν' ὅλα ὅσα ὑπάρχουν, πόσο... ἄδικο εἶναι, κατὰ συνέπεια, τὸ σχετικὸ περίπαιγμα !

Ἀγνοῦς	Ἐλισσοῦς	Ὅποῦς	Σολοῦς
Ἀλιμοῦς	Ἐχينوῦς	Παλοῦς	Στρονθοῦς
Ἀλιοῦς	Θριοῦς	Πεσσινοῦς	Σχοινοῦς
Ἀμαθοῦς	Ἰεριοῦς	Πηλοῦς	Ταφιοῦς
Ἀναγυροῦς	Ἰπνοῦς	Πιτνοῦς	Τειχιοῦς
Ἀνθεμοῦς	Καλοῦς	Πλατανιστοῦς	Τραπεζοῦς
Ἀρματοῦς	Κτενοῦς	Πυξοῦς	Τρεμιθοῦς
Ἀχερδοῦς	Μαλοῦς	Ραμνοῦς	Υδροῦς
Βαιταρροῦς	Μαχαιοῦς	Ριζοῦς	Υψοῦς
Βαρνοῦς	Μυοῦς	Σελινοῦς	Φηγοῦς
Γερτοῦς	Μυρικοῦς	Σηπιοῦς	Φλιοῦς
Γεφροῦς	Μυρρινοῦς	Σιδοῦς	Φοινοῦς
Δαφνοῦς	Οἶνοῦς	Σιμοῦς	Φυκοῦς
Ἐλεοῦς	Ὀλοῦς	Σκιλλοῦς	Ψαμαθοῦς

Παρατηρήσεις

1. Ἀμαθοῦς, Ἀρματοῦς, Γερτοῦς, Γεφροῦς, Θριοῦς, Μυοῦς, Πηλοῦς, Ταφιοῦς — θηλυκά.

2. Ἀνθεμοῦς, Ἐλεοῦς, Ὅποῦς, Πεσσινοῦς, Σελινοῦς, Σιδοῦς, Τραπεζοῦς — ἄρσενικά καὶ θηλυκά — Κ. Σ. Κό ν τ ο υ, Γραμματικά : ὀνόματα πόλεων ἄρσενικῶς καὶ θηλυκῶς εὐρισκόμενα (Φιλίστωρ, 3, 1862, 519 κπ.).

3. Ἀγνοῦς καὶ Ἀγνοῦς, Ἀλιμοῦς καὶ Ἀλιμοῦς, Ἀχερδοῦς καὶ Ἀχραδοῦς, Ἐλεοῦς καὶ Ἐλαιοῦς, Ἐλισσοῦς καὶ Ἐλισσοῦς, Πεσσινοῦς καὶ Πισσυνοῦς, Σελινοῦς καὶ Σελινοῦς, Σηπιοῦς καὶ Σιποῦς, Τρεμιθοῦς καὶ Τριμηθοῦς καὶ Τριμνθοῦς, Ψαμαθοῦς καὶ Ψαμμαθοῦς.

4. Δαφνοῦς, Ἐλεοῦς, Πιτνοῦς, Ριζοῦς, Τραπεζοῦς — δὲ μπήκανε γιὰ νὰ φα-
νοῦν πολλά, δὲν εἶναι τὰ ποντιακά : Δαφνοῦς, πολιτεία καὶ λιμάνι στὴ Λοκρίδα
πρὸς τὴν Εὐβοία· Ἐλεοῦς, δῆμος τῆς Ἀττικῆς, νησάκι στὴ Ρόδο, πολιτεία στὴ
Χαονία τῆς Ἠπείρου, πολιτεία στὴ Χερσόνησο τῆς Θράκης· Πιτνοῦς, ἡ χώρα τῆς
Μυσίας γύρω στὴν Πιτύα· Ριζοῦς, πολιτεία στὴ Θεσσαλομαγνησίᾳ· Τραπεζοῦς,
πολιτεία στὴν Ἀρκαδίᾳ πάνω στὸν Ἀλφειό, τοποθεσία στὴ Σητεία τῆς Κρήτης καὶ
βουνὸ στὴν Ταυρικὴ. Οἱ τόποι μὲ τὰ ὀνόματα τῆς παραπάνω συλλογῆς δὲν εἶναι στὴν
πραγματικότητα μόνο 56, μὰ πολλοὶ περισσότεροι, γιὰτὶ πολλὰ τοπωνύμια τὰ βρί-

σκουμε σὲ πολλὰ μέρη : *Σελινοῦς*, ποτάμι στὴν Ἀχαΐα, ποτάμι στὴν Ἡλίδα, πολιτεία καὶ ποτάμι στὴν Κιλικία, χωριὸ στὴ Λακωνία, πολιτεία καὶ ποτάμι στὴ Σικελία· *Σχοινοῦς*, χωριὸ στὴν Ἀρκαδία, ποτάμι στὴ Βοιωτία, πεδιάδα στὴν Ἰβηρία, λιμάνι στὴν Κορινθία· *Φοινικοῦς*, λιμάνι στὴν Ἰταλία, πολιτεία καὶ λιμάνι στὴν Κρήτη, λιμάνι στὰ Κύθηρα, πολιτεία καὶ λιμάνι στὴ Λυκία, πολιτεία καὶ λιμάνι στὴ Μαριτική τῆς Ἀφρικῆς, λιμάνι στὴ Μεσσηνία, λιμάνι στὴ Σικελία — κλπ.

5. Ποντιακὰ πολὺ γνωστὰ εἶναι δύο : *Κερασσοῦς*, *Τραπεζοῦς*. Καὶ λιγώτερο γνωστὰ ἔξι : *Ἀψαροῦς*, *Δαφνοῦς*, *Ἐλεοῦς*, *Ὀφιοῦς*, *Πιτυοῦς*, *Ριζοῦς*.

6. Ὑπάρχει κ' ἓνα ποντιακὸ πού δὲν εἰν' ἀρχαῖο, παρὰ μεσαιωνικόν : ἡ Ἀμισός, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἄλλων, ἔγινε *Ἀμινσοῦς* καὶ *Ἀμισοῦς*, ὅπως βλέπουμε σὲ διάφορα κείμενα (Μιχαὴλ Πανάρετος : *τὴν καὶ τὸν Ἀμινσοῦν*, «Ἐκθεσις χρονική» : ἀπὸ *Ἀμινσοῦντος*).

7. Τέλος ὑπάρχουνε στὸν Πόντο καὶ δυὸ... τουρκικά : *Μερζεφοῦς* τὸ Merzefun τοῦ νομοῦ Ἀμασείας καὶ *Σαμψοῦς* τὸ Samsun τοῦ ἴδιου νομοῦ. Τὸ Merzefun εἶναι καθαρὰ τουρκικόν, μὰ τὸ Samsun εἶναι τουρκικὰ εἰπωμένο τὸ ἑλληνικὸ Ἀμισός πού εἶδαμε παραπάνω. Καὶ δὲν εἶναι τὸ Σαμψοῦς ἡ μόνη του ἀπὸ τὸ Samsun μεταμφίση, παρὰ ἔχει κι ἄλλη, *Σαμψών*, πού διατηρήθηκε στὸ *Σαμψόνι* τῆς Οἰνός καὶ μετερδεύτηκε μὲ τὸ Samsun (Dağ καὶ Kale) τῆς Μυκάλης, πού ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης κι ὁ Ἐφραίμ τὸ παραδίδουν ὁλόϊδια κ' ἐκεῖνο *Σαμψών*.

Ὅστερ' ἀπ' ὅσα εἶπαμε κι ἀπὸ τὴ σύγκριση, φαίνεται πιά ἡ ἀδικία πού προσγίνεται στοὺς Ποντίους ! Τὸ γεγονὸς ὅτι διατηρήσανε ζωντανὴ μιὰν ἀττική κατάληξη πού οἱ ἄλλοι ξέχασαν εἶναι λόγος ψόγου ; Γιατὶ πρέπει κι αὐτὸ νὰ παρατηρηθεῖ : τὸ -οῦς, γεν. -οῦντος εἶναι ἀττικὸ καὶ κλασικώτατο — *Ἀγροῦς*, *Ἀλιμοῦς*, *Ἀναγυροῦς*, *Ἀχεροῦς*, *Ἐλεοῦς*, *Μυρρινοῦς*, *Ραμνοῦς*, *Φηγοῦς*, εἶναι δῆμοι τῆς Ἀττικῆς κι ὁ Πόντος, μὲ τίς ρίζες τῶν πρώτων ἀποικιῶν του στὴν Ἀττική, ξέχωρ' ἀπ' αὐτὴν τὴν κατάληξη, ἔχει κ' ἓνα πληθὸς ἀττικὰ τοπωνύμια. I.T.Π.

4. ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΚΛΠ. ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Ἐνα μέσ' ἀπ' τὰ πολλὰ ποντιακὰ πού μὲ τὸ 1922 χαθήκανε γιὰ πάντα εἶναι τὰ λογῆς - λογῆς ἀρχεῖα πού οἱ πατέρες μας ἐκράτησαν ἐπὶ αἰῶνες. Σήμερα ὁ Πόντος, μὲ τὴν τόσο μεγάλη καὶ συνειδητὴ ἑλληνικὴ παράδοση καὶ ζωὴ καὶ τὴ συνακόλουθη πάναγνη πρωτοτυπία, δὲν ἔχει ἀρχεῖα — δὲ βρίσκεις πουθενά μήτ' ἓναν κώδικα, μήτ' ἓνα «χάρβαλο» φύλλο, νὰ μελετήσεις καὶ νὰ κάνεις ἓνα βῆμα !

Καὶ τί μὲν θὰ εἶχε κανεὶς νὰ προτείνει γιὰ ὃ τι μπορεῖ νὰ σώθηκε, θὰ ἐκτεθεῖ ἐν καιρῷ κ' εἴμαστε βέβαιοι πὼς θὰ τὸ χειροκροτήσουν καὶ θὰ τὸ συντρεῖξουν ὅλοι. Σήμερα σημειώνονται τὰ ἑξῆς :

Τὸ θέμα πού, μὲ τὸν ἀφανισμό τῶν ποντιακῶν ἀρχείων, ἔπαθε τὴν πιὸ σπαραχτικὴ ζημία, ἓνα θέμα πολὺ - πολὺ σπουδαῖο, εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ τελευταίου αἰῶνα τῆς ζωῆς τοῦ Πόντου — ὁ Πόντος ἀπὸ τὸ 1821 ὡς τὸ 1922.

Τί μέρος πήραμε στὴν Ἐπανάσταση ; Τί λογῆς ἐξελίχτηκαν οἱ παραγωγικὲς μας συνθῆκες καὶ σχέσεις ἐκεῖ πάνω ; Τί λογῆς οἱ κοινωνικὲς ; Ποιὰ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ; Ποῦ ἔφτασε ἡ παιδεία μας καὶ τί καρπούς, ὠφέλιμους ἢ βλαβερούς, ἔδωσε ἡ ὁποιαδήποτε καθοδήγησή της ἀπὸ τὴ μητρόπολη ; Ποιὲς οἱ πνευματικὲς μας κατακτήσεις ; Ποιὰ ἡ καλλιτεχνικὴ μας κίνηση ;

Πόσα καὶ πόσα κεφάλαια — καὶ γιὰ κανένα δὲν ἔχουμε πρῶτες πηγὲς καὶ

κανείς ἀπ' τοὺς λογίους μας, γι' αὐτὸν τὸ λόγο, δὲ μπόρεσε νὰ καταπιαστῇ μ' ὅποιο καὶ νὰ ἔτανε στὰ σοβαρά !

Μὰ θὰ βάλουμε μπρὸς ἀπὸ τώρα κιόλας ἓν' ἀπ' ὅλα, γιὰ μιὰν ἀρχὴ μέσ' στὸ τίποτε : τὴν ἱστορία τῶν συλλόγων, σωματείων, ἐνώσεων, ἀδελφοτήτων καὶ λοιπῶν ὁμοίων ὁργανώσεων στὸν Πόντο.

Φαίνεται σὰν... παράξενο κάπως ; Δὲν εἶναι καθόλου ! Γιατί, βέβαια, μόλις ἡ μνήμη καὶ τὰ ἰδιωτικά μικροαρχεῖα δώσουν τὸ παρὼν, θὰ ἰδοῦν ὅλοι τὴν ὕλη τὴν πολύτιμη ποὺ θὰ μαζευτεῖ — πόση θὰ ἔναι ! Καὶ δὲ χρειάζονται πολλὰ πράγματα γι' αὐτό, δὲ χρειάζονται τ' ἀρχεῖα τὰ βασικά ποὺ μᾶς λείπουν· ἐνῶ μὲ τὸ κοινωνικὸ τοῦτο κεφάλαιο σχετίζονται πολλὰ, τὰ περισσότερα τοῦ μεγάλου θέματος.

Θὰ ρωτοῦσαν οἱ ἀνίδεοι : τί σύλλογοι σταθῆκανε στὸν Πόντο καὶ τί δράση μπορεῖ ν' ἀνάπτυξαν ἐκεῖ τότε ;

Νά μιὰ πρώτη ἀπάντηση — σὲ δυὸ μέρη :

α) Κατὰ τὰ φαινόμενα, ξεπερνοῦν τοὺς ἑκατὸ μέσ' στὴν ἑκατονταετηρίδα, μὲ πυκνωμένη τὴ γραμμὴ τους ἀπὸ τὸ 1856, τὴ χρονιά τοῦ Χάττι Χουμαγιούν.

β) Στὸ σύλλογο *Θήχης*, στὴ Σάντα, ὅταν ἄλλοι (καὶ προηγμένοι) τόποι δὲν τό ἔβλεπαν οὔτε στὸν ὕπνο τους, ἐγίνονταν, τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, μαζὶ μ' ἄλλα, ὥς καὶ μαθήματα λαϊκῆς ὑγιεινῆς, ἀπὸ γιατρούς, *στὴν πορτιακὴ διάλεκτο*, δηλαδὴ τελειότατα !

Καὶ νὰ καὶ μιὰ μικρὴ ἀναγραφὴ ὀνομάτων, ἀριθμημένη κι ἀλφαβητικῇ :

1. Ἀγάπη — Χάτση Μούζαινας.
2. Ἀκίς — Παῖπούρτ.
3. Ἀναγέννησις — Ἀμισός.
4. Ἀναγέννησις — Κοτύωρα.
5. Ἀναγέννησις — Μισαηλάντων Γαλίανας.
6. Ἀναγέννησις — Οἰνὴ.
7. Ἀναγέννησις — Πουλαντζάκι.
8. Ἀνατολὴ — Τραπεζοῦντα.
9. Ἀργοναῦται — Κερασούντα.
10. Βράχος — Πράσαρη Χαλδίας.
11. Διογένης — Σινώπη.
12. Δραῖσις — Χαψί - κιοῖ Ἀνω Ματσούκας.
13. Ἐλπίς — Ἀργυρούπολη. *Ἀρβίση*
14. Ἐρμώναςσα — Πλάτανα.
15. Εὐαγγελισμός — Οἰνὴ.
16. Ἡλιος — Σούρμενα.
17. Ἡρακλῆς — Κοτύωρα.
18. Ἡρακλῆς — Χαψί - κιοῖ Ἀνω Ματσούκας.
19. Θήχης — Σάντα.
20. Κρῶμνα — Τραπεζοῦντα.
21. Κυριακίδης — Ἀργυρούπολη.
22. Κυψέλη — Γίγας Ὀφῆ.
23. Κυψέλη — Λιβερὰ.
24. Μέλισσα — Τραπεζοῦντα.
25. Μεταλλεύς — Ἀργυρούπολη.
26. Μιθριδάτης — Σινώπη.
27. Νέα Ζωὴ — Κοτύωρα.
28. Ξενοφῶν — Τραπεζοῦντα.

29. Ὁμόνοια — Ἐρζερούμ.

30. Ὁρθοδοξία — Ἄνω Ἀμισός.

31. Ὁρφεύς — Ἄνω Ἀμισός.

32. Πανευξείνιος Σύλλογος — Ἀμισός.

33. Περικλῆς — Ἀμισός.

34. Πλάτων — Τσικολῆ Σουρμένων.

35. Πόθος — Ὀλασσα Τραπεζούντας.

36. Προμηθεὺς — Τραπεζούντα.

37. Πρόοδος — Τραπεζούντα.

38. Σαπφὼ — Πινατάντων Σάντας.

39. Σωκράτης — Ἀργυρούπολη.

40. Φῶς — Τσικολῆ Σουρμένων.

41. Ἡρώς. Ἰσχυρὸν Ἰσχυρὸν

42. Ζωὴ. Ζεῖν

43. Ἡρώς. Ζεῖν

44. Ζωὴ. Ζεῖν

45. Ζωὴ. Ζεῖν

Οἱ πολλὰς καὶ ποικίλας ἀπαντήσεις θ' ἀποτελέσουν μιὰ συμβολὴ στὴν τόσο λίγο γνωστὴ ἱστορία τοῦ τελευταίου αἰῶνα τῆς παλαιᾶς μας ζωῆς.

I.T.P.

5. ΤΑ ΕΠΩΝΥΜΑ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ

Ἐπιθυμοῦσα πάρα πολὺ νὰ γινότανε κάποτε λόγος καὶ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀντιπάτρου λέει :

*Ναυαγοῦ τάφος εἰμί· σὺ δὲ πλέε· καὶ γὰρ ὁθ' ἡμεῖς
ὠλλόμεθ', αἱ λοιπαὶ νῆες ἐποντοπόρουν.*

Ὡστε μπορεῖ λοιπὸν κανεὶς νὰ καταγίνει καὶ μ' ἄλλα πράγματα ἓνα σωρὸ καὶ μιὰ σταλιά καὶ μὲ τὰ ἐπώνυμα τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀδάμ ποὺ λέμε Ποντίους.

Τὸ γεγονὸς ὅτι μέχρι σήμερα δὲν καταπιάστηκε μὲ δαῦτα κανένας ἀπὸ τὴν ἄποψη ποὺ θίγω, παρουσιάζει τὸ θέμα κάπως ἀπροσδόκητο. Ἀλλά, μὰ τὴν ἀλήθεια, καλὰ θὰ κάνει νὰ μὴν παραξενευτεῖ ὁ ἀναγνώστης. Ἦτανε πιά καιρὸς νὰ τὸ κοιτάξουμε τὸ ἄχθος αὐτὸ καὶ νὰ ἰδοῦμε πῶς θὰ τὸ πετάγαμε ἀπὸ πάνω μας.

Σοφὸν τὸ σαφές—νὰ περὶ τίνος πρόκειται :

Ἡ ζωὴ πού, μαζὶ μ' ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, κάνουν ἐδῶ καὶ τριάντα χρόνια οἱ Πόντιοι, δὲν κράτησε τὰ ἐπώνυμά τους μυστικά. Ζοῦνε, μαζὶ μ' ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνες, πέρα γιὰ πέρα, σ' ἓνα κοινὸ χαρτοβασίλειο· καὶ τὰ ἐπώνυμά τους δὲν εἶν' ἄπιαστα τώρα, ὅπως ἦτανε πρὶν τὸ 1922, μὲ τίς κοινωνικὰς, οἰκονομικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας ἐκείνου τοῦ καιροῦ καὶ ἐκείνου τοῦ τόπου—ὥστε νὰ μὴν μποροῦμε νὰ τὰ μελετήσουμε, λόγου χάρι. Τώρα τὰ διακρίνει ὁ καθένας εὐκολώτατα, τώρα τὰ βρίσκει ὁ καθένας μὲ ἄνεση, τώρα τὰ βλέπει ὁ καθένας καὶ... μένει ἐμβρόντητος !

Παραθέτω, πρῶτα - πρῶτα, εἴκοσι ἐπώνυμα Ποντίων, ἀπὸ κεῖνα ποὺ κρατοῦνε, μὲ κουράγιο καὶ κουράγιο, τὴν κατάληξιν -όγλου :

Ἀνταβαλόγλου

Κασάνογλου

Μιλσιπάσογλου

Ὁξούζογλου

Γελκενιζόγλου

Κεδίκογλου

Μπορλόγλου

Ποτίκογλου

Ἐνφιενιζόγλου

Κιολέογλου

Ναζικόγλου

Τοκμετισόγλου

Ἐξερτσόγλου

Κουζουτσάκογλου

Νουρλόγλου

Τσομλεκτισόγλου

Ἰμκιανσιζόγλου

Κουτούκογλου

Ὁμουρλόγλου

Τσουπούρογλου

Δὲ μ' ἐνδιαφέρει καθόλου, μὰ καθόλου, τούτην τὴ στιγμὴ ἢ ἔτυμολογία τους. Προέρχονται ἀπὸ μιὰ ρίζα ἀραβικὴ, περσικὴ ἢ τουρκικὴ. Ἐκεῖνο ποὺ θέλω νὰ μοῦ πεῖτε εἶναι τοῦτο : ποιά αἰσθητικὴ μπορεῖ νὰ τὰ σηκώσει καὶ νὰ τ' ἀνεχτεῖ, μ' ὅση ὑποχωρητικότητά καὶ νὰ βάλει ;

Δὲν τὰ παραλέω, μήτε κ' ἕκατσα νὰ ψάξω καὶ νὰ διαλέξω τίποτε σπάνια, νὰ ποῦμε, παραδείγματα, γιὰ ν' ἀνοίξω μιὰ κουβέντα. Τὸ ὕλικό τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἄρθρου προέρχεται ἀπὸ κάθε λογῆς πηγὴ : ἐπιγραφές καταστημάτων, μαθητολόγια σχολείων, ἐπισκεπτήρια, βιβλία συνδρομητῶν περιοδικῶν, τὸν τηλεφωνικὸ κατάλογο κλπ. κλπ. Καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ καταφύγει ἀκόμα καὶ στὰ μητρώα τῶν δήμων ἢ τοὺς ἐκλογικοὺς καταλόγους τῶν διαφόρων περιοχῶν. Ἀλλ' αὐτό, ἀκριβῶς γιατί δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ συγκεντρωθοῦνε χιλιάδες ἐπώνυμα, δὲν κρίθηκε, στὴν προκειμένη περίπτωση, ἀπαραίτητο, μιὰ ποὺ οἱ παραπάνω πηγές περιλαμβάνουν ὁλόκληρο σχεδὸν τὸν κύκλο τῆς ζωῆς κ' εἶν' εὐνόητο τί καὶ τί περιέχουν.

Ὁ τύπος λοιπὸν τῶν εἴκοσι ποὺ σημείωσα δείχνει πρώτης γραμμῆς τὶς ἀνατριχιαστικὰς αἰτίες ποὺ προκαλέσανε τὴ γνωστὴ προφορικὴ καὶ γραπτὴ φιλολογία γύρω σ' αὐτὴν τὴν κατάληξη. Κι αὐτὸς ὁ τύπος εἶναι ποὺ ἔσπρωξε πολλοὺς Ποντίους νὰ σκεφτοῦνε, ρίχνοντας ὅλο τὸ βάρος σὲ μιὰ μικρὴ μόνο μεριά, πῶς θὰ ἦτανε δυνατό νὰ διορθωθεῖ κάπως τὸ μεγάλο κακό.

Μὲ τὰ ἑκατὸ ἐπώνυμα ποὺ παραθέτω ἀμέσως, ἀπὸ κεῖνα ποὺ ἀντικαταστήσανε τὴν ξένη μὲ τὴν ἑλληνικὴν κατάληξη -ίδης, βλέπουμε τί βγῆκε :

Ἀμανατίδης	Κεπαλίδης	Ποζίδης	Τορλίδης
Ἀπασιδης	Κιαχίδης	Ποτουρίδης	Τοτομανίδης
Ἀρταχανίδης	Κιζιρίδης	Πουλουτίδης	Τουλιανίδης
Ἀσλίδης	Κινατίδης	Πουτσακτσολίδης	Τουντουλίδης
Ἀτμαζίδης	Κιουρκενίδης	Προυσανίδης	Τοχπαρίδης
Γιαγμουρίδης	Κιουρτσιδης	Σαλαπασίδης	Τσαβαλίδης
Γιακτανιζίδης	Κογκαλίδης	Σαμλίδης	Τσαβαταρίδης
Γιουζουξίδης	Κολεσίδης	Σαπαλίδης	Τσαμπερλίδης
Διλιαβερίδης	Κοτσαμανίδης	Σαπανίδης	Τσαπακίδης
Ἐμινίδης	Κουλαουζίδης	Σαριπανίδης	Τσαχουρίδης
Ζαϊφίδης	Καρπουανίδης	Σαχπαζίδης	Τσιβελεκίδης
Ζελομοσιδης	Κουτσουκανίδης	Σεϊτανίδης	Τσιρκινίδης
Ζερζελίδης	Λαταινίδης	Σιχίδης	Τσιρτσιρίδης
Ζουρντασιδης	Μαρσουβανίδης	Σινικαλίδης	Τσοκτουρίδης
Καλπαλίδης	Μουρατχανίδης	Σιονακίδης	Τσολακίδης
Καμπερίδης	Μπεχλιβανίδης	Σιουντουλίδης	Τσομαακίδης
Καπλανίδης	Ναβροζίδης	Τανιμανίδης	Φελεκίδης
Καρακολίδης	Νατσαρίδης	Ταργοναζίδης	Φεσαλίδης
Καρατσιδης	Οὔσταπασίδης	Ταργονιζίδης	Χανουμίδης
Κατεανίδης	Παρισαλίδης	Τασκονίδης	Χαραβιτίδης
Καχριμανίδης	Παχατουρίδης	Τεζαψίδης	Χαρατσιδης
Κελεμουρίδης	Πεϊμανίδης	Τοκαλίδης	Χατσαβερίδης
Κελίδης	Περβανίδης	Τοκμακίδης	Χολετσιδης
Κεμαλίδης	Περτσινίδης	Τοκονζμπαλίδης	Χορομίδης
Κεντεριλίδης	Πεχλίδης	Τοπαλίδης	Χουτουρίδης

Στὴν πίστη ποὺ πιστεύετε ! Μπορεῖ ποτέ, πέστε μου, τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως,

ὁ Ὑψιστος, ἀνθρώπους μὲ παρόμοια ἐπώνυμα, σὰν ἔρθῃ νὰ κρίνῃ ζῶντας καὶ νεκρούς, τὸν καθένα κατὰ τὰ ἔργα του, μπορεῖ ποτὲ νὰ τοὺς βάλῃ νὰ καθήσουν ἐκ δεξιῶν του ;

Ἐπίτηδες ἀράδιασα ἑκατό, περισσότερα πέντε φορές ἀπὸ τὰ πρῶτα, γιὰ νὰ γίνῃ φανερό καὶ στὸν πιὸ δισταχτικό, πὼς τὸ πρόβλημα, παρ' ὅλον τὸν τρόπον ποὺ προκαλοῦν οἱ μεγάλοι ἀριθμοὶ κ' ἐμποδίζουν ἓνα βῆμα τολμηρό, καθόλου δὲ λύθηκε μὲ τὴν ἀντικατάσταση τῆς κατάληξης καὶ πῶς, ἀπεναντίας, μπερδεύτηκε χειρότερα.

Προέρχονται, δὲ λέω, ἀπὸ κεῖ ποὺ προέρχονται καί, καθὼς ὅλα τ' ἄλλα, τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀνθρώπων γενικά, ἔτσι κι αὐτά, ἔχουνε τὶς σημασίες τους, κατὰ τὶς συνθήκες ποὺ τὰ ὑπαγορέψανε καὶ τὰ ἐπιβάλανε — μερικὰ μάλιστα ἔχουνε κι ὥραϊες σημασίες, ὥραϊο περιεχόμενο. Ἀπὸ τὴ χαμένη ὁμως ἢ τὴν παραπεταμένη τους ὁμορφιὰ μέχρι τὸ τριβέλισμα τῶν αὐτιῶν τοῦ κόσμου ὑπάρχει βέβαια οὐρανομήκης ἀπόσταση.

Καὶ πῶς νὰ τὴν ἀντικρύζανε πιά τὴν περιπέτεια ;

Οὔτε λίγο - οὔτε πολὺ, σκεφτήκανε τὴν κυριολεκτικὴ πέρα γιὰ πέρα μετάφραση καὶ βγάλανε κάτι πού, μ' ὅλη τὴν πονηριὰ καὶ τὴν τέχνη του, δὲ θὰ τὸ σκαρφιζότανε κι ὁ ἴδιος ὁ διάολος !

Ἰδέστε εἰκοσιπέντε ἐπώνυμα, ἑλληνικὰ καὶ νταντελένια ἐξ ὁλοκλήρου, ἀραχνοῦφанта κι ὄνειρεμένα :

Ἀλεκτορίδης	Διαφωνίδης	Ἡρωΐδης	Σημαιοφορίδης
Ἀρχιτεκτονίδης	Εἰκοσιπεντίδης	Λημνίδης	Ταχυδρομίδης
Ἀιακίδης	Ἐξακουσιδης	Ξενιίδης	Χονδροματίδης
Βαθυπωγωνίδης	Ἐπιτροπίδης	Ὀδοιπορίδης.	Χρυσοβελίδης
Βαρυτιμίδης	Ἐσπερίδης	Ὀδονίδης	
Βουνοτριπιδης	Εὐμοιρίδης	Παλαισιδης	
Βροχίδης	Ἐφαπλωματίδης	Παραστατίδης	

Ναί, μά τὴν ἀλήθεια, θὰ τὸ πῶ ! Μ' αὐτὴν τὴ μετάφραση πέτυχαν οἱ Πόντιοι τὸν ἐκτουρκισμό τῶν ἐπωνύμων τους ! Γιατί δὲ θὰ πιστέψῃ ποτὲ κανένας, μὰ κανένας ἀπολύτως, πὼς τὰ παραπάνω κατορθώματα εἶν' ἐκφράσεις ἑλληνικὲς — ἀπὸ ποῦ κι ὡς ποῦ ;

Ἄν σὲ λένε *Γιουζουξίδη*, *Παχατουρίδη*, *Τοχπαρίδη* ἢ *Χαραβιτίδη*, ὁ Ὑψιστος τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως δὲ θὰ σὲ βάλῃ νὰ καθήσεις ἐκ δεξιῶν του. Ἕνα τέτοιο πράμα εἶν' ὁλοφάνερο ! Ἄν ὁμως σὲ λένε *Βουνοτριπιδή*, *Διαφωνίδη*, *Ὀδοιπορίδη* ἢ *Ταχυδρομίδη*, ἔχεις ἐλπίδα νὰ σὲ βάλῃ νὰ καθήσεις τουλάχιστον ἐξ εὐωνύμων του ;

Πέστε μου πὼς αὐτὰ ποὺ διαβάσετε δὲν τὰ νομίζετε ἀπίθανα ! Πέστε μου πὼς τὰ πιστεύετε !

Κι ὁμως δὲ λέω περίσσιο τίποτε καὶ δὲ βάνω κανένα — καὶ τὸ παραμικρὸ — στολίδι πουθενά...

Θὰ ἰσχυριζόταν ὡστόσο κανένας, ὅτι τὸ ἐπώνυμο *Βροχίδης*, ἔστω, ἐκεῖνο δὲν ἔπρεπε νὰ τ' ἀναγράψω. Μέσ' ἀπὸ τὴν παράδοση ξεκινάει ὁ Γρηγόριος *Χιονιάδης*, ἐπώνυμο μὲ προέλευση ἄλλο φυσικὸ φαινόμενο, μὲ προέλευση δηλαδὴ ὁλόϊδια. Τὸ ἐπιχείρημα ὁμως δὲ στέκει, γιατί ὁ τύπος ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ θὰ μᾶς ὑποχρέωνε τότε νὰ δεχτοῦμε, δίπλα στὸ κωμικὸ πάντως *Γιαγμουρίδης* - *Βροχίδης*, τὸ *Ζερζελίδης* - *Σεισμίδης* καὶ τὸ *Πουλουτίδης* - *Συννεφίδης*, τὰ πολὺ κωμικά.

Ὑπάρχουν ἐπώνυμα ποὺ καὶ χωρὶς ξεκίνημα μέσ' ἀπὸ τὴν παράδοση, τέτοιο

πού νά μᾶς κάνει νά τ' ἀκοῦμε καί νά μὴ μᾶς πειράζουμε, θὰ μπορούσαν ἴσως νά σταθοῦνε. Δὲν πρέπει, παρ' ὅλ' αὐτά, νά συχωρέσουμε κανένα, γιατί τότε, καθὼς εἰπώθηκε, μὲ τὸ κακό τους προηγούμενο, θὰ ἔπρεπε, δίπλα στὸ *Μπεχλιβανίδης - Παλαισιόδης*, τῇ σφραγίδα τῆς ὑγείας καὶ τῆς παλληκαριᾶς, νά δεχτοῦμε καὶ τὸ *Ζαΐφιδης - Ἐτοιμοθαναιόδης*, τῇ σφραγίδα τῆς κακομοιριᾶς καὶ τῆς ἀρρώστειας, ἂν τὸ μετάφραζε ἢ τὸ μετάφρασε τὸ ἐπώνυμό του ὁ νοικοκύρης του, μιὰ καὶ δὲν τὸν ἐμπόδιζε ἢ δὲν τὸν ἐμπόδισε τίποτε.

Μὰ θὰ παραθέσω καὶ δέκα μεταφράσεις μὲ τὴν κατάληξη -όπουλος :

<i>Ἀνθρακόπουλος</i>	<i>Γυμνόπουλος</i>	<i>Ὀρχόπουλος</i>	<i>Τεκνόπουλος</i>
<i>Γνωσιόπουλος</i>	<i>Ἐρεβινθόπουλος</i>	<i>Ὀρνιθόπουλος</i>	<i>Χρηματόπουλος</i>
	<i>Κηρυτιόπουλος</i>	<i>Στρουθόπουλος</i>	

Καὶ πέντε μεταφράσεις μὲ τὴν κατάληξη -άδης :

<i>Κοχλιάδης</i>	<i>Κρασιάδης</i>	<i>Μειλιχιάδης</i>	<i>Μηνιάδης</i>	<i>Φουρνιάδης</i>
------------------	------------------	--------------------	-----------------	-------------------

Βάνω στοίχημα πὼς δὲν ἔχετε νά πεῖτε τὸ παραμικρὸ — μήτε σ' αὐτά, μήτε στὰ ἐπόμενα τέσσερα, τὰ *περγαμηνά* :

<i>Ἑσπεῦς</i>	<i>Μολεῦς</i>	<i>Προυσαεῦς</i>	<i>Σιγγαρεῦς</i>
---------------	---------------	------------------	------------------

Ὅποια ἀρχαιότης !

Ἦ στὸ μοναδικό :

Λευκόχειρ

Ὅποια λιθίνη ἐποχή !

Καὶ πρέπει νά σημειωθοῦν ἀκόμα δέκα ἐπώνυμα μὲ τὴ ρωσική κατάληξη -οφ, πού δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ καθορισμὸς τῆς ἐπινόησής τους :

<i>Κασίμοφ</i>	<i>Μουράτοφ</i>	<i>Τοχούμοφ</i>	<i>Τσορτάνοφ</i>
<i>Μαχούτοφ</i>	<i>Παρμαξούζοφ</i>	<i>Τσαχαιάροφ</i>	<i>Φακίροφ</i>
	<i>Σισμάνοφ</i>	<i>Τσιπλάκοφ</i>	

Ἀλλὰ δὲ θέλω νά κλείσω τὸ λόγο μου, χωρὶς νά ὑποκύψω στὸν πειρασμὸ νά παραθέσω καὶ δυὸ μονάχα, μέσ' ἀπὸ τὰ πολλά, παραδείγματα κάποιας... εὐφυΐας, ἀσύλληπτα ποντιακῆς :

α) Μὲ τὸ ἐπώνυμο *Τσαμουρτσόγλου*.

Ὁ νοικοκύρης του σκέφτηκε νά μᾶς τινάξει στὸν ἀέρα. Γιατὶ δὲν τὸ ἄλλαξε *Τσαμουρίδης*, οὔτε τὸ μετάφρασε *Λασπίδης*, *Λασπόπουλος*, *Λασπιάδης*, *Λασπόφ*. Παρὰ διάλεξε τὴ λέξη *πηλὸς* ἀπὸ τὴ λέξη *λάσπη*. Καὶ πάλι δὲν τὸ μετάφρασε *Πηλίδης*, *Πηλόπουλος*, *Πηλιάδης*, *Πηλόφ*. Παρὰ, διαλέγοντας ἀπ' ὅλα τὰ τελευταῖα τὸ πρῶτο *Πηλίδης*, ἔβγαλε μέσ' ἀπὸ τὰ τάρταρα ἓνα *ει* καὶ μᾶς παρουσιάστηκε *Πηλείδης*, κατ' εὐθεΐαν ἀπόγονος κι αὐτὸς τοῦ Πηλέα !

β) Μὲ τὸ ἐπίθετο *Τομούζογλου*.

Ὁ νοικοκύρης του δὲν τὸ ἄλλαξε *Τομουζίδης*, οὔτε τὸ μετάφρασε *Γουρουνίδης*, *Γουρουνόπουλος*, *Γουρουνιάδης*, *Γουρουνόφ* ἢ *Γουρούνοφ*. Παρὰ διάλεξε τὴ λέξη *χοῖρος*

ἀπὸ τῇ λέξει *γουρούνι*. Καὶ πάλι δὲν τὸ μετάφρασε *Χοιρίδης, Χοιρόπουλος, Χοιριάδης, Χοιρόφ.* Παρά, διαλέγοντας ἀπ' ὅλα τὰ τελευταῖα τὸ πρῶτο *Χοιρίδης* καὶ μάλιστα λιγάκι μεγαλώνοντάς το *Χοιρινίδης*, ἔβγαλε κι αὐτὸς μέσ' ἀπὸ τὰ τέταρτα ἓνα δεύτερο *ει* καὶ μᾶς παρουσιάστηκε, ὁ μακάριος, *Χειρινίδης*, ἀπὸ τὸ *χείρ*, τὸ χέρι !

Ὑστερα λοιπὸν ἀπ' ὅλα τοῦτα, δὲ χρειάζεται φιλοσοφία γιὰ νὰ καταλάβει ὁ καθένας τί θέλω νὰ πῶ, δηλαδὴ *τί πρέπει νὰ γίνει*.

Καὶ παρακαλῶ πολὺ θερμά, πρὶν ἀπὸ κάθε ἀντίρρηση, νὰ ξανακοιτάξετε τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀντιπάτρου.

I.T.Π.

ΑΝΩΝΥΜΟΣ
ΕΜΠΟΡΙΚΗ

Περί υποκατάστασης των Μετόχων
της Εταιρείας Ανω. Εταίριας
«ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΧΑΤΖΗ-
ΤΑΚΤΙΚΗ»

σαν υποβρισθέντων αυτής την 30
Ιουλίου 1967 ήμεραν Παρασκευήν
και ώραν 16 π.μ. προς συγκρότη-
σιν Τακτικής Συνέλευσε-

Ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου

ΔΗΜ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΑΝ Α